

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University named after Abai

ХАБАРИШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Жас ғалым. Ізденістер. Мәселелер. Зерттеулер» сериясы
Серия «Молодой ученый. Поиски. Проблемы. Исследования»
Series of «Young scientists. Search. Problems. Investigations»
№1(5) 2015**

Алматы, 2015

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Жас ғалым. Ізденістер. Мәселелер.
Зерттеулер» сериясы
№1(5), 2015

Шығару жиілігі – жылына 2 рет.
2001 жылдан бастап шығады.

Бас редактор:
ЖИРЕНОВ С.А. филол.ғ.к., аға оқытушы

Бас редактордың орынбасары:
Сманова А. п.ғ.к., аға оқыт.

Редакциялық алқа мүшелері:
Қорғанбаева Ж.Қ. х.ғ.к., аға оқытушы,
Ибрагимов А.И. п.ғ.к., аға оқытушы,
Ағабекова Б.Н. филол.ғ.к., аға оқыт.,
Тулбасиева С.Қ. т.ғ.к., аға оқыт.,
Байтурбаева А.Т. с.ғ.к., аға оқыт.,
Махмұтов Б. PhD доктор,
Ашимова Р.М. PhD доктор,
Темірбекова Л.Н. PhD доктор,
Шоқанова А.Ш. PhD доктор,
Исаков Б. PhD доктор (Қырғызстан),
Нұрланбекова А.Д. п.ғ.магистрі, аға оқыт.

Жауапты хатшы:
Бекболатова А.Д. п.ғ.магистрі

© Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті, 2015

Қазақстан Республикасының мәдениет және
ақпарат министрлігінде 2009
жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10108 – Ж

Басуға 15.05.2015. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 8.75 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 70.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық

М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е
Content

ҚОҒАМДЫҚ ҒЫЛЫМДАР МӘСЕЛЕСІ
ВОПРОСЫ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
PROBLEMS OF SOCIAL SCIENCES

Ботабаева Ж. Д.Исабековтің «Сүйекші» повесіндегі тартыс мәселесі.....	4
Қасенов Е.С. І.Жансүгіров поэзиясының әдеби тіл дамуындағы орны.....	7
Абаев В.Е. Полиязычие – основа развития конкурентоспособного Казахстана.....	10
.....	13
Саметова Ж.Ш. Қазіргі қазақ прозасындағы лиризм және мінез	
Дүйсембаева А.А. Француз тарихшыларының еңбектерінде Қазақстан тарихының зерттелуі (XX ғасырдың екінші жартысы XXI ғасыр басы).....	17
Тілеуберді Қ. Қазақ әдебиетінде мәңгірттік тақырыбының бейнелену жайы.....	21
Есильов А.Б. Роль образования в социальной адаптации мигрантов в Республике Казахстан.....	24
Түзелбаев Н. Фазлаллах ибн Рузбихан өмірі мен шығармашылығы жөнінде.....	28
Коккозова Г. Орталық Қазақстандағы XIX ғасырдың І-ширегіндегі саяси өзгерістер.....	32

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ МӘСЕЛЕСІ
ВОПРОСЫ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК
PROBLEMS OF NATURAL SCIENCES

Тюлепбердинова Г.А., Алимбаева Б.К., Адилжанова С.А., Черикбаева Л.Ш., Телгожаева Ф.С. Дискретный аналог метода наискорейшего спуска для обратной задачи акустики в случае гладкого источника.....	35
---	-----------

ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ ҒЫЛЫМЫНЫҢ
МӘСЕЛЕЛЕРІ
ВОПРОСЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ
PROBLEMS OF PEDAGOGY AND METHODOLOGY

Әшіров Ж. Қазақ тілін кәсіпке байланысты меңгертудің ерекшеліктері.....	41
Тюлепбердинова Г.А., Алимбаева Б.К., Телгожаева Ф.С., Сагимбаева Л.А., Адилжанова С.А., Черикбаева Л.Ш. Қашықтықтан оқытудың желілік технологиясы.....	43
Жетимекова Г.Ж. Тест құруда және сауалнама жүргізуде ispring quizmaker қолданылу ерекшеліктері.....	46
Сүлейменова А.Ж. Содержание понятия предметной коммуникативной компетенции в рамках дисциплины «Композиция» в ВУЗе.....	50

педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы
**Казахский национальный
педагогический университет имени Абая**

ВЕСТНИК
Серия «Молодой ученый. Поиски.
Проблемы. Исследования»
№1(5), 2015

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 2 номера в год

Главный редактор:
ЖИРЕНОВ С.А. *д.филол.н., ст. преп.*

Зам. главного редактора:
Сманова А. *д.п.н., ст. преп.*

Члены редколлегии:
Корганбаева Ж.К. *к.х.н., ст. преп.,*
Ибрагимов А.И. *к.п.н., ст. преп.,*
Агабекова Б.Н. *к.филол.н., ст. преп.,*
Тулбасиева С.К. *к.и.н., ст. преп.,*
Байтурбаева А.Т. *к.п.н., ст. преп.,*
Махмұтов Б. *PhD доктор,*
Ашимова Р.М. *PhD доктор,*
Темирбекова Л.Н. *PhD доктор,*
Шоканова А.Ш. *PhD доктор,*
Исаков Б. *доктор PhD (Кыргызстан),*
Нурланбекова А.Д. *магистр п.н., ст. преп.*

Ответственный секретарь:
Бекболатова А.Д. *магистр п.н.*

© **Казахский национальный
педагогический университет
им.Абая, 2015**

Зарегистрированов Министерстве
культуры и информации
Республики Казахстан 8 мая 2009 г.
N 10108– Ж

Подписано в печать 15.05.2015.
Формат 60x84 1/8.
Объем 8.75 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 70.

050010, г.Алматы, пр.Достык, 13.
КазНПУ им.Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского
национального

**ҒЫЛЫМДАҒЫ ЖАС ӨСКІН
МОЛОДЕЖЬ В НАУКЕ
YOUTH IN SCIENCE**

**54
56**

Serikbay N. Margaret Thatcher and her role in the recent history of Britain.....	60
Pretova U. The Trojan war.....	63
Kamekova T. Historical and political portrait of Mustafa Kemal Ataturk.....	67
Себеш А.К. Полиязычие – поликультурная личность.....	68
Біздің авторлар. Наши авторы. Our authors.....	69
Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршы «Жас ғалымдар» сериясының ғылыми мақалаларды қабылдау ережесі.....	
Правила приема научных статей в журнал «Вестник КазНПУ имени Абая» серия «Молодые ученые».....	

педагогического университета имени Абая

**Kazakh National Pedagogical University
named after Abai**

**Scientific journal «Bulletin»
Series of «Young scientists. Search.
Problems. Investigations»
№1(5), 2015**

Periodicity – 2 issues per year.
Published since 2001

The chief editor:
Zhirenov S.A. *candidate of philological
sciences, senior teacher*

Deputy Chief Editor:
Smanova A. *candidate of pedagogical sciences,
senior teacher*

Editorial board:
Korganbaeva Zh.K. *cand. of ch.sc.,
senior teacher,*
Ibragimov A.I. *cand. of ped.sc.,
senior teacher,*
Agabekova B.N. *cand. of phil.sc.,
senior teacher,*
Tulbasieva S.K. *cand. of hist.sc.,
senior teacher,*
Baiturbaeva A.T. *cand. of philol.sc.,
senior teacher,*
Mahmutov B. *PhD,*
Ashimova R.M. *PhD,*
Temirbekova L.N. *PhD,*
Shokanova A.Sh. *PhD,*
Iskakov B. *PhD (Kyrgyzstan),*
Nurlanbekova A.D. *magister of ped.sc., senior
teacher*

Responsible secretary:
Bekbolatova K.M. *magister of ped.sc.*

© Kazakh National Pedagogical University
named after Abai, 2015
Registered in the Ministry of Culture and
Information of the RK, 8 May, 2009 №10108-Ж

Signed to print 15.05.2015
Format 60x84 ¹/₈. Volume 8.75 – publ.literature.
Edition 300 num. Order 70.

050010, 13 Dostyk ave.,
Almaty. KazNPU after Abai
Publisher "Ulagat" Kazakh National
Pedagogical University named after Abai

ҚОҒАМДЫҚ ҒЫЛЫМДАР МӘСЕЛЕСІ ВОПРОСЫ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК PROBLEMS OF SOCIAL SCIENCES

ӨОЖ 821/29

Д.ИСАБЕКОВТІҢ «СҮЙЕКШІ» ПОВЕСІНДЕГІ ТАРТЫС МӘСЕЛЕСІ

Ж.Ботабаева – Шымкент университетінің доцент м.а., ф.ғ.к.

Д.Исабековтің «Сүйекші» повесінде бұралаң тағдыр кешкен әке мен бала тағдыры. Өмекейге еріп кетіп бара жатқан Тұңғыш өзі қазған зираттарға қимай қарайды. Адам баласына сұп-суық болып көрінер зиратты Тұңғыштың қимай қарауы. Әлде өмірі соған байланысты өткендігінен бе?

Тұңғыштың адам ретіндегі сезімі шығарманың соңында екі жерде кездеседі. Бірі – өткенін ұмытпауы, әруақтарға бағыштап ата-бабасын есіне алып құран оқытуы. Екінші сәт туған жерге келгендегі толқынысы. Туған жерге қарап, екі көзінен парлап жас ағуы. Оның толғанысы көз жасымен беріледі, ұзақ толғана сөйлеуге кейіпкер дәрменсіз еді. Басынан өткен тағдыр талайы оның жан-дүниесіндегі көп нәрсені жоқ еткенімен, туған жерге деген сезімін жоя алмапты. Тек, айтуға тілі жетпей, еріксіз егілуде. Ол туған жер жайында ұзақ толғанса да шығарма нанымсыз болар еді.

Қазіргі қазақ прозасында қаламгер Д.Исабековтың шығармашылығы ерекше орын алады. Соның бірі ертеректе жарияланған «Сүйекші» повесі. Қаламгер кейіпкердің нақты сәтінен бере отырып, өткен өміріне Тұңғыш көзімен ой шегінісін жасайды.

О баста дүниеге келгенде Тұңғыш болып келген кейіпкерде тағдыр қарама-қайшылығы бар. Қаламгер тартысты осыдан өрбітеді. Тұңғыш бір кезде бір шаңырақтың аңсатып барып дүниеге келген, қызығы, қуанышы, үміті, болашағы еді... Тұңғышты оқытып, қара танытсам, балам ғұлама болса деген әкенің үкілеген үміті, өзім жетпегенге балам жетсе деген арманды тілегі бар еді. Алайда пенденің тілегі қабыл бола берген бе? Өткізінші дүниенің тайқазаны тайқаң етіп аударылып түсті. «Бай баласын құдыққа итеріп өлтірді» деген жаламен әке құныкер Тұңғыш аманатқа кісі қолына өтті. Қабырғасы қатпаған, жауыздық әлемінен бейхабар бейкүнә бала қатыгездік құрбаны боп кете барды.

Бұл тағдыр қаталдығынан туған қарама-қайшылық. Шығарманың ортасына дейін Тұңғыш өз тағдыры үшін күрес нышанын көрсетеді. Ол ат құйрығына байлануға қарсы «Көке... көкетай. Не істемексіз мені? Байламаңыздаршы, жалынамын, айтқаныңыздың бәрін істеймін» [1, 242].

«Ағатай... енді апам қайтіп табады мені?...» дейді ол. Әлі анаға деген перзенттік сезімі жоғалмаған.

Артынан іздеп өлген анасына:

- Қалмаймын, қалмаймын. Үйге алып кетші апатай.

- Көкемнің өлгені рас па?

- Жоқ. Оның жұмыстан қолы тимей жүр шыбыным. Көктемде ол да келеді. Сені атқа мінгізіп алып кетеді.

Неге бүгін алып кете бермейсің? Бұлар мені боқтайды, ұрады. Қалдырмашы апатай» [1,241] деп, сәби көңілден өтініп жүр.

Сәбилік таза жүрек шырылдаған үніне жауап болмады. Кек кернеген сәтте Үкітайға қарсы шықты.

« - Сойып жедім. Түгел, бәрін, бірін қалдырмай. Кеңкелестің түсі бұзылып оған жақындай берді. Ашудан жарылып кетердей боп тартып жібергелі қамшысын көтере берген Үкітай оның кісі жерлік мына түрінен шошып кейін ығыса берді», - суреттеулер соны көрсетеді.

Қаламгер контрастық тәсілде қарама-қарсы мінездерді әрекетке сала отырып, кейіпкерінің тағдырын қарама-қайшылықта шиеленістіріп тұлғалайды.

«...Бәрін ол кейін, бір ай өткен соң білді. Құлындағы дауысы шығып шыңғырып жылағаны есінде. Жалаң аяқ, жалаң бас анасы мен туғалы көрмеген інісінің бір үлкен, бір кіші моласына қарай шырылдап жүгіргені есінде. Қуғыншыларға қарасын көрсетпей молаға жетіп жығылғаны есінде. Ана моласының тас боп қатқан топырағын тырналап, саусағынан қан аққаны есінде»... Әрі қарай не болғаны жадында жоқ» [1,251].

Ана суық өлімімен бірге Тұңғыштың сәби үміті де шайқалды. Балалыққа тән бақыттың тәтті уызынан ажыраған балада қандай күй болсын. Ең қорқыныштысы сол. Оның жан дүниесінде жақсылыққа деген

сенім атаулы қатыгез қолдармен тұншықтырылды.

Арада бір жыл өткен соң оның тұңғыш аты да, Аманат аты да жойылып, Кеңкелес атанды. Кеңкелес болып есейді. Кейіпкер жан дүниесі өзгерді. Соған орай аты өзгерді. Ата-ана мейірімінен гөрі жұрттың көз түрткі, тепкісін көп көрген Тұңғыш бара-бара жұмыс басты пендеге тән сезімдерден жұрдай болып тонала берді. Ақыры тіршілік үшін жасалар саналы әрекеттен де айырылды. «Кеңкелес үшін мына дүниеде құдық қазып, мал бағу, сәті түссе тоя тамақ ішіп, ұйқысы қанып оянудан басқа мақсат та, қызық та жоқ. Бұл мағынасыз тіршілік қашан бітеді, қашан ел қатарлы мен де қатын алып, түтін түтетем» деген сұрақ жапан далада жалғыз айлап-жылдап жүрсе де санасына бірде-бір рет оралған емес... Марқұм әкесі сияқты төгілген терінің ақысын да сұрамайды, қатын алып, нәресте сүйіп, молдаға бала оқытамын деп әуреленбейді де...» [1, 252].

Тұңғыш – Аманат – бала. Кеңкелес.

Бұл кейіпкер атының өзгеруі. Осыны жазушы кейіпкер характерінің өзгеруімен жымдастыра суреттейді. Кейіпкер жан дүниесіндегі тартыс ширығып барып таза мәнгүрттік күйге ауысады. Яғни тартыс сыртқы әрекеттен ішкі күйге ауысады. Оның кәсібі жылқышы, дуана, сүйекші болып өзгерді.

Міне, осы аралықта Тұңғыштың характер өзгерісі ашылып отырады. Ұрылар қол аяғын байлап, ат артына бөктеріп, айдалаға апарып, аударып тастап кеткенде ол ешқандай қарсылық көрсетпейді. Итке таланып, ұрыға жем болып дуанашылық етті. Өз тағдыры үшін күрескен жоқ. Көр қазып сүйекші болды. Өз болашағын ойлаудан бұрын, тек тәңіріден иман тіледі. Ол болашағы үшін неге күреспеді. Ол үшін енді күрестің мәні де жоқ еді. Өйткені онда жан алып, жан беріп күресерлік, тырмысарлық болашақ қалмаған болатын.

«Адамның ішкі ойлары мен сезімдері түгелдей сыртқы әрекетке айнала бермейді.

...Белгілі бір сәтте кейіпкер материалдық әрекет жасамаған күннің өзінде, оның ішкі әлемінде түрлі ойлар мен сезімдер ағыны тоқтаусыз өтіп жатады. Сөйтіп, көркем шығармада да адам реалды өмірдегідей нақты әрекетімен ғана емес, тіпті толық әрекетсіздігімен де мейлінше күрделі қалпында қалады» [2].

Тұңғыш жүрек қазынасы тоналды... Өзіне ғана мәлім жүрегіне желеу беріп тұратын ерекше сезімі бар. Балаң кезіндегі ойы: «Тек.. із тек мырза екем оның қай уақытта Қабантауға барып, анасы мен інісінің моласын бір көріп қайтатынын білмесе».

Тағы бір көктемнің кезі «Кеңкелес жылқы бағып жүріп ат үстінде қалғып кетіпті. Кенет әлдекім: «Әй, Тұңғыш, Тұңғыш деп айқайлағандай болды. Ол басын көтеріп алып жан-жағына қарады. Тірі жан жоқ. Қайта көз жұмды. «Ойбай-ау, сен маған қарамайсың ғой. Танымай тұрмысың! - деген дауыс тағы естілді. Анасының үні ғой! Қайдан естіліп тұр? «Барайын, барайын. Шақырып тұр ғой». Ол ештеңеге алаңдаған жоқ, жылқы лағып кетер деп ойламады да, атқа қамшыны басып басып жіберіп, көш жердегі Қабантауға қарай шаба жөнелді» [1,252].

Суреткер оны мәнгүрт күйде берсе де оның ішкі әлемінде мұны мен қайғысы барын нәзік штрихтармен береді. Тағдыр аумалы желі үйіріп, Тұңғыш диуанашы, одан сүйекшіге айналды. «...Жұмыстың ең тынышы осы. Ешкімнен зеку, ұрыс естімейсің. Көріңді қаз да тыныш жат. Ел әйтеуір сені аштан өлтірмейді. Көрінгенге көз түрткі боп диуанашылық қылғанша баяғыдан мола қазсаң ғой, осы уаққа дейін киімңді бүтіндеп, там салып алар ең. Көр қазуға жап-жақсы икемң бар екен, диуана боп не табам деп жүрсің!» [265]. Өмірде жан адамнан таппаған жанашырлықты Ноғай сүйекшіден көрді. Бір ескерерлік жайт Тұңғыш қамқорлықты кәдімгі саналы әрекеті мен тіршілігі бар жандардан емес, өз бетінше лағып жүрген диуана кемпір мен еш адам кәсіп етіп бара бермейтін Ноғай сүйекшіден көрді. Мұның өзі жайдан-жай алынбаса керек.

« - О, жаратқан ием, содан бері қанша заман! Деді Тұңғыш ауыр күрсініп. – Қанша заман! Не рәт көрдім сенен жарық дүние? Жылап туылып, қорлықпен ғұмыр кешіп, жұмсақ төсекке жамбасым бір тимей өтіп барамын» [265].

Тағдырына мойынсұнған, тек жанында шер-мұңы бар кейіпкер жан айғайы шығармада осылай монолог болып өріледі.

Орнынан тұруы мұң болып жатқанына қарамастан, соңғы аманатымды орындасам «ол әке-шеше әруағына арнап құран оқыту» деген ішкі тілегі жанына тыншу бермеді.

«Елге барған соң әке-шешеңе ас бергіземін» деген Өмекей сөзіне: «..Апырау, осы кісі неге мұны жақын тартады, екі күншілік жерден неге іздеп келеді, неге бар жақсылығын аямай тұр?

Бұл мағынасыз өткен ғұмырында пенде атаулыдан мейірім, рақымшылық көрмей енді «әке-шешеңе ас бергіземін» деген сөзді естігенде оған деген ішкі таңырқанысы еді.

Автор кейіпкер қанша өмір қақпақылына салса да, туған жеріне, еліне жеткенде автор оның ішкі жан

толқыныстарынан туған психологиялық өзгерісті былай береді: «Өмекей сүйекшіге қарағанда оның көзінен парлап тұрған жасты көрді». Характер өзгерісінде жазушы шеберлігіне қатысты саналы әрекет бар. Ол өмірге келді. Не көрді. Не көрмеді. Бар қиянатты көтерді. Бірақ барлық нәрі сарқылған сорлы жүрек қуанышты көтере алмады.

« - Ку құдай, - деді Өмекей оның жас жуған жүзіне қарап тұрып, соқыр құдай! Бұл байғұсты аманат боп жүргенде неге алмадың, диуана боп итке таланып жүргенде неге көрмедің, қарақшылардың қолынан неге өлтірмедің, сүйекші боп мола қазып жүргенде неге алмадың. Енді бұл бейшараға бір жақсылық жасайықшы дегенде қолымыздан кеп жұлдың да кеттің.» [27].

Қаламгер кейіпкер тартысын оның трагедиялық өлімімен аяқтайды. «Оның өліміне ешкім жылаған жоқ. Өмірге өзі қалай тыныш келсе, солай ың-шыңсыз тыныш кетті.» деп аяқтайды автор.

Қанша адам болса, сонша тағдыр жолы бар. Соның ішінде осындай да тағдыр болуы мүмкін екен ғой, - деп еріксіз күрсінесің де.

Өмірдегі әр адам тағдырының басқаны қайталамастай өзінше қоңыр ырғағы бар. Егер сол ырғақ арқауы сәл кедергіден үзіліп кетсе бастапқы қалпына келмеуі де мүмкін. Өмірдегі шытырманға толы шырғалаңның бір ұшығы сол келмеуден де басталатын сияқты. Тұңғыш тағдыры осындай ой түйгізеді.

Жазушы жалқыны жалпыға ұластырып әкетеді. Белгілі бір нақты адам өмірін талдай әңгімелеу арқылы ол тіршілік кешкен орта, өткен уақытқа барлау жасайды. Тұңғыш өмірін жүрек қазынасын тонатқан, мәңгірт хал кешкен жандар тағдырына сабақтастыра, ұштастыра сурейттейді.

Д.Исабековтің «Сүйекші» повесінде бұралаң тағдыр кешкен әке мен бала тағдыры. Өмекейге еріп кетіп бара жатқан Тұңғыш өзі қазған зираттарға қимай қарайды. Адам баласына сұп-суық болып көрінер зиратты Тұңғыштың қимай қарауы. Әлде өмірі соған байланысты өткендігінен бе?

Тұңғыштың адам ретіндегі сезімі шығарманың соңында екі жерде кездеседі. Бірі – өткенін ұмытпауы, әруақтарға бағыштап ата-бабасын есіне алып құран оқытуы. Екінші сәт туған жерге келгендегі толқынысы. Туған жерге қарап, екі көзінен парлап жас ағуы. Оның толғанысы көз жасымен беріледі, ұзақ толғана сөйлеуге кейіпкер дәрменсіз еді. Басынан өткен тағдыр талайы оның жан-дүниесіндегі көп нәрсені жоқ еткенімен, туған жерге деген сезімін жоя алмапты. Тек, айтуға тілі жетпей, еріксіз егілуде. Ол туған жер жайында ұзақ толғанса да шығарма нанымсыз болар еді.

Кейіпкер тағдырға мойынсұнған. Сыртқы әрекетінде қарсылық жоқ, кейіпкер ешкіммен тартысып жатпайды. Кейіпкердің ортадан таза оқшаулануы бар. Жалғыз күй кешеді. Үй болу, бала сүю сияқты, не үшін өмір сүріп жатырмын деген сұрақ болмайды. Өмірімді өзгертсем деген ұмтылыс жоқ.

Яғни автор «жай адам» арқылы өмірдің моральдық мәселелерін көтереді. Қарапайым құбылыстардан, елеусіз әрекеттерден үлкен жинақтаулар жасайды.

Шынайы көркем шығарманың тағдыры тұңғышқа тартады, көп қырлы келеді. Соның бір қыры Ш.Айтматовтың «Мәңгірті» мен Тұңғыштың тағдыры, қос суреткердің айтар идеясы тұрғысынан үндестіндей. Ұлттық рухтың тоналуға жақын қалып, «мәңгірттену» құбылысқа айналып бара жатқаны. Классикалық шығармалардың өнегесі зәру мәселелерді қозғауында ғана емес, соларды көрумен шектелмей, алуан қырларын қамтып, терең байыптауында.

1 Исабеков Д. Екі томдық шығармалар жинағы. 1 том. – А.: Жазушы, 1993.

2 Дәдебаев Ж. Шымырлап бойға жайылған. - А., 1997.

Резюме. В повести «Сүйекші» Д.Исабекова судьба отца и сына, переходивших извилистый жизненный путь. Тунгыш, идущий за Омекеем, с трудом покидает могилы, которые рыл сам. Не может покидать кладыще, которые окутывает своим холодом всех живых. Наверное, оттого что вся его жизнь было тесно связана с ним? Человеческое чувство Тунгыша встречается в двух местах в конце произведения. Первое - он забыл прошлое, он посветил коран, помяков своих предков. Второе - волнение при посещении родной земли. Увидев родную землю, не смог остановить слёзы. Его раздумья передаются через слёзы, он не в силах говорить вдохновенно. Пережившие тяготы судьбы уничтожили многое в его душе, но не чувствок родной земле. Он безвольно плачет, не находя слов. Если бы поддавался в долгое раздумье, произведение было бы невероятным.

Ключевые слова: литература, конфликт (схватка, борьба), традиция, проблема, родная земля, персонаж

Summary. In the story "Syeksh" of D.Isabekov destiny of the father and son, passing a twisting course of life. Tungysh following Omekey hardly leaves graves which dug itself. Can't leave kladyshe which shrouds in the cold of all live. Probably, because that all his life was it is closely connected with it? The human feeling of Tungysh meets in two places at the end of work. The first - he forgot the past, he lit the Koran, pomyak of the ancestors. The second - excitement at visit of the native earth. Having seen the native earth, I couldn't stop tears. His thoughts are transmitted through tears, he not in forces to

speak with inspiration. Pereivshy burdens of destiny destroyed a lot of things in his soul, but not chuvstvka to the native earth. He powerlessly cries, without finding words. If gave in in long thought, work would be improbable.

Keywords: literature, conflict (fight, fight), tradition, problem, native earth, character
ӘОЖ 81.25

І.ЖАНСҮГІРОВ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ӘДЕБИ ТІЛ ДАМУЫНДАҒЫ ОРНЫ

Е.С. Қасенов – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің аға оқытушысы, ф.ғ.к

Мақалада І.Жансүгіров поэзиясының әдеби тілге қосқан үлесі қарастырылған. І.Жансүгіров поэзиясында қолданыс тапқан тілдік бірліктердің бүгінгі таңда әдеби тіл қатарынан орын алып отырғаны жан-жақты көрсетілген. Ақын халық тілінің негізінде әдеби тілге жаңа өң, жаңа сипат бергендігі сөз болған.

Кілт сөздер: әдеби тіл, жазбаша форма, образ, автордың мақсаты т.б.

Ұлттың ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік төл мәдениетімен ұштасып, дара болмысының тікелей көрінісі болып табылатын қазынасы – оның тілі. Ұлт мәдениетін, өркениетін, әлеуметтік күйін, дүниетанымын бейнелеуде маңызды рөл атқаратын тіл алдымен ауызша түрде қалыптасып, жазбаша формада дамыды, толықты. Белгілі бір ұлт тілінің жалпыға түсінікті, ортақ тілдік бірліктері негізінде әдеби тілі орнығып, кемелденді. Әдеби тіл дегенде ең алдымен, тілдің жалпы халыққа ортақтық сипатын ескеретініміз белгілі. Тілдің бұл сипаты бүгінгі күні көпшілік қауымға жазба әдебиет тілі арқылы танылып келеді. Жазба әдебиет, яғни белгілі бір көркем туындының ұлт тілінің екшелуі мен әдеби тілдің берік орнығуындағы маңызы зор. Өйткені, «көркем әдебиет – көптеген әдеби тілдердің іргесін қалаған жанр. Қазақ әдеби тілінің де жазбаға дейінгі дәуірінің негізін көркем әдебиет, оның ішінде поэзия танытты. ...қазақ тілінің көркемдік-эстетикалық, лексика-грамматикалық нормаларын сұрыптап, қалыптастыруда зор еңбек сіңірген ірі-ірі жазушылардың тілін, олардың өз қаламына тән шеберлік тұрғысынан ғана емес, әдеби тілдің белгілі бір кезеңдегі статикасын анықтау тұрғысынан да зерттеу – алдағы міндеттеріміздің бірі» [1, 64 б.]. Бұл орайда, көпқырлы талант иесі І.Жансүгіров туындыларының тілін танып-білуіміздің қажеттілігі аса жоғары. Ақынның шығармалары, әсіресе поэзиясы – тілі, стилі, авторлық мәнері тұрғысынан болмысы бөлек туындылар. Ақынның поэзия жанрындағы «Құлагер», «Күй», «Рүстем қырғыны», «Күйші» сынды қадау-қадау шығармаларын тілдік-стильдік таным тұрғысы мен көркемдік қырынан сөз еткен еңбектер аз емес. Ақын шығармашылығына арналған көлемді еңбектер де бар. Ал І.Жансүгіров даралығын тануда оның тілін зерделеу алдыңғы орында тұрмақ. Ақын туындыларының, әсіресе поэзиясы тілінің қазақ әдеби тілінің дамуындағы үлесін зерделейтін әлі де көп ізденістер қажет.

Қазақ тіл білімінде әдеби тіл ауызекі және жазба тіл дамуымен байланысты қарастырылып келеді. Ғалым М.Балақаев: «әдеби тіл – алдымен жазба тіл. Әдеби тіл – сөз шеберлерінің шеберханасында шыңдалған, халық тілінің сұрыпталған, нормаланған, байыған жоғарғы формасы» – деген пікір айтады [2, 554 б.]. Жазба әдебиет арқылы тіл байлықтары, оның құрылысы сымбатты қалыпқа түсіп, екшеледі. Жазуы болмаған халықтың тілі әдеби тіл дәрежесіне көтеріле алмайды. Әлбетте, ұлт тілінде қолданыс тапқан күллі тілдік бірліктердің жалпыхалықтық қолданысқа ие болуы – олардың әдеби тіл деңгейінен табылуының бірден бір жолы. Академик Р.Сыздықтың: «жергілікті сөздер – ауызекі сөйлеу тілінің элементтері. Ал сөйлеу тілі – әдеби тілдің қайнар көзі. Сондықтан ұлттық жазба әдеби тілдің қалыптасып, сөздік қазынасының толығында диалектизмдердің орны, рөлі бар екендігі даусыз» [3, 153 б.] – деген пікірін ескерер болсақ, ақын І.Жансүгіров поэзиясында қолданыс тапқан диалектілік бірліктер бүгінгі таңда әдеби тіл қатарынан орын алып отыр. Әдеби тіл қоғамдық құбылыс болғандықтан, әлбетте оның негізін жеке қаламгер қалыптастырмайтыны белгілі. Жеке қаламгер халық тілінің негізінде әдеби тілге жаңа өң, жаңа өрнек, жаңа сипат береді. Мысалы, «Жетісу суреттері» өлеңінің:

Ақырып айғай салған Көксу алып,

Жазыққа шыға келсе іркіп ағып,

Егінші ылғи дихан жалайырлар

Үлесед үй басына тоған алып – («Жетісу суреттері» өлеңінен) деп келетін жолдарындағы «тоған» сөзі тілімізде екі түрлі мағынада жұмсалады: 1) су жинап алатын бөгет, тоспа; 2) егістік жерге су жіберетін арық. «Тоған» сөзі бұл күнде ақын поэзиясындағы жұмсалымы нәтижесінде әдеби тіл қатарынан көрініп отыр. Мұның өзі-ақ ақын поэзиясының әдеби тіл дамуындағы үлесінің зор екендігін байқатады.

«Көркем әдебиетте кейбір жазушылардың диалектизмдерге көбірек баруының бірнеше себебі бар, олардың бірі – «әркім өзі туып-өскен өлкеде қолданылатын тіл элементтерін, бала кезінен құлаққа сіңіп, үйреншікті болып кеткен сөздерді қимай, соны дұрыс есептейтіндіктері» (Ш.Сарыбаев), екіншісі – әсерлі, экспрессивті сөздерді іздеуі» [3, 153 б.]. Ал ақын І.Жансүгіров өз туындыларында әдеби нормадан тыс

элементтерді саналы түрде өлең тілінің әсерлілігі мен экспрессивтілігін арттыруды көздеп жұмсады деуге толық негіз бар. Мысалы ақынның:

Қылыштар қыңға кірді еткен жалақ,

Ілінді керегеге сірі садақ – («Күйші» поэмасынан) деген жолдарындағы «сірі» сөзі «диалектологиялық сөздікте»: «құрт тоқитын төрт тесікті тақтайша ағаш» – деп түсіндірілсе [4, 311 б.], «қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде»: Сірі зат. 1. *Етіктің өкшесіне қойылатын қатты қалың көн*; 2. Сын.м. ауыс. *Жаны сірі*. Мықты берік, көнбіс мағыналарында түсіндірілген [5, 517-518 б.]. Бірақ осы өлең жолындағы қолданыста сірі «сірі садақ» тіркесі құрамында келіп «берік», «мықты» мағыналарында жұмсалса, ал:

Лаба жалын жандырды,

Тас, қоқыр, тікен, сіріні, («Жанар тау» өлеңінен) – деген жолда «сірі» сөзі мүлде бөлек мағынада жұмсалған. Мұнда ұзақ уақыттар бойы жер бетінде жиналған, қабатталған жыныс мағынасында қолданылған. Міне, «сірі садақ» тіркесі ақын тілінде айрықша сипатта, ерекше реңкпен қолданылған. Ақын өз туындыларын жіті қадағалай отырып сәтсіз тіркестерге жол бермеген. Керісінше, ақын жергілікті халық тіліндегі қолданыстардың әдеби тіл қатарынан табылуы үшін диалектілік бірліктерге жол бергендігі байқалады.

Қазақ тіл білімінде көркем шығарманың тілі туралы алғашқы ғылыми-теориялық тұжырым айтқан ғалымдардың бірі Маулен Балақаев: «Мақсатты ойды дәлме дәл айтуға жарамды тілдік тәсілдер жүйесі стильдер тобын құрайды. Әдеби тілдің ондай жүйелік қасиеті оның қоғамдық қызметі арту нәтижесінде, халық тілінің байлықтарын сұрыптап, талғап пайдалану нәтижесінде қалыптасады», – деп жазады [2, 109 б.].

Зерттеу нысаны болып отырған І.Жансүгіровтің поэмаларында жеке дара сөз қолданысы, өзіндік сөз өрнегі, сөздердің толып жатқан бояулары ерекше көзге түседі. Онда әрбір қимыл, әрбір көрініс, әрбір құбылыс жалаң берілмей, үнемі тапқыр теңеу, ұтымды эпитеттер арқылы беріліп отырады. Мәселен, ақын бейнелі түрде мынадай сөз орамдарын жасайды:

Бай мығым еді,

Кедей шілдіпірім еді,

Күн күңгірт еді,

Дала жым-жырт еді («Бүгінгі дала» өлеңінен) – деп келетін өлең жолындағы **шілдіпірім** – арық, әлсіз мағынасындағы образды қолданыстардың бірі болса, адамның қартайған кезіндегі кәрілік, қарттық бейнесін, аузында бір тісінің қалмағандығын, қызыл иек болып қалған шағын былай береді:

Жар қабақ, суда, арсақай, сар шұбар шал,

Жарықшақ, үні тозған, қаңсыған шал

Іріңдеп екі көзі, қол дірілдеп,

Аузынан азу тісін арышқан шал.

немесе

Қаудырап аппақ құдай сақал, шашы,

Қалтырап жынданғандай қолы, басы,

Сағынай саптыаяққа сиіп өлді,

Тоқпақтай тоқсан төртке келген жасы («Құлагер» поэмасынан).

Осындағы «тозған», «қаңсыған» сөзін адамның қарттық шағын, солған, азған, әбден жүдеген бейнесін беру үшін қолданып тұр. Ақын тіліміздегі «тозған» сөзі мен «қаңсыған» сөзін «үн», «шал» лексемаларымен тіркестіре келе ерекше әсер беріп тұр. Ақын тілімізде жиі қолданылмайтын «қаңсыған» сөзін «тозған» сөзімен қатар бере отырып, әсерлі ете түскен әрі оның әдеби тіл қатарына көтерілуіне мүмкіндік туғызған.

Проза тілін жіті зерделеген ғалым Е.Жанпейісов «Көркем әдебиет тілінде басқа да функционалдық стильдердің элементтері қоса пайдаланылады. Өйткені, саяси, ғылыми және осы сияқты өзге де әдебиет түрлеріне қарағанда көркем әдебиетте қамтылатын өмірлік құбылыстар әлдеқайда жан-жақты болып келеді. Міне, көркем шығарманың осы ерекшелігіне байланысты оның тілінде барлық функционалдық стильдердің элементі, ғылыми-техникалық терминдермен, кәсіби лексика элементтері мен қоса, түрлі экспрессивті және эстетикалық мәндегі образды сөздер, мақал-мәтелдер мен фразеологиялық тіркестер, архаизмдер мен неологизмдер, қарапайым сөйлеу тілі элементтері, ауызекі тілдегі жергілікті ерекшеліктер, ретіне қарай тіпті варваризмдер де қолданылып, аралас жүреді», – деп көрсетеді [6, 68 б.]. Шындығында, көркем туындылар тілінде мақал-мәтелдер, фразеологизмдер, көнерген сөздер мен диалектизмдер кездеседі. Көркем туынды тілінде диалектілік сөздердің орын алуы әдеби тілдің даму процесіне елеулі үлес қосады. Бұған ғалым Ш.Сарыбаевтың пікірі дәлел: «Жергілікті ерекшелік – әдеби тілді байытудың көзі, әдеби тілге әр кезде азды-көпті еніп отырады, әдеби қолданысқа түскеннен кейін ол диалект болудан қалады» [7, 37 б.].

Ақын І.Жансүгіров поэзиясында диалектизмдер молынан ұшырасады. Оның туындыларында қазіргі күні тілімізде сирек қолданылатын төмендегідей жергілікті тілдік бірліктер кездесіп отырады. Мәселен,

*Зәулім-зәулім заңғар тау
Шығыс-батыс шегінде,
Лапылдақ жалын, іші қау,
От ойнақшыл тегінде («Жанар тау» өлеңінен).*

Осы өлеңдегі «қау» лексемасының диалектологиялық сөздікте төрт түрлі мағынасы түсіндіріліп берілген. Ең алдымен, **қау** – қоршау; екіншіден, қау – қақпа; үшіншіден – сел, су тасқыны орып кеткен жер, су арнасы; төртіншіден, қау – көп, қалың мағынасында түсіндіріледі [4, 199 б.]. Ақын қолданысындағы «қау» сөздіктегі «көп, қалың» мағынасымен сәйкеседі.

Жастыққа жақсы жармен жарналас бол!

Қызық сол, жарқындарым, жалғандағы («Қарындастарыма» өлеңінен). Осы жолдағы «жарналас» диалектологиялық сөздікте «жарналау» деп беріліп, оның мағынасы «бөлісу» деп түсіндірілген [4, 113 б.]. Бүгінгі күні ақын қолданысындағы *жарналас* сөзімен мағыналас *«жарна»* құнның бір мөлшердегі бөлігі мағынасындағы экономикалық терминнің бар екені де белгілі. Бұл ақын тілінен көрініс тапқан диалектизмдердің бүгінгі күні жаңа сипатта қолданыс тапқанын аңғартады. Демек, І.Жансүгіров адам болмысының табиғи әлемінің тылсым дүниесіне терең үңіліп, оның бар ақиқат шындығын диалектілік бірліктер арқылы да оқырманға шынайы жеткізеді. «Көркем әдебиет тілінің нәзіктігі көп жағдайда жазушының белгілі бір сөздері «мағыналық топқа кіру» яғни сөздерді өзара мағыналық байланысқа түсіру шеберлігімен байланысты», – деген ғалым М.Балақаев пікірін ескерсек [8, 876.], жоғарыда келтірілген мысалдағы «қау», «жарналас» сынды диалектизмдерді І.Жансүгіров барынша пайдаланады да олардың жалпыхалықтық сипат алуына мүмкіндік туғызып отырады. Сондай-ақ, ақынның:

*Сонымен сол барғаннан кейін қайтқан,
Мен дағы жаңа тапқан күйді тартқам.
Бағыстап жаршы жұртқа жүрек жырым,*

Байқамай, жыр айтам деп, сырымды айтқам – деген жолдарындағы «бағыста» сөзі *арнау, бағыштау, бағыш ету* мағынасында жұмсалған. Бір қарағанда бұл сөзді окказионализм деуге болады. Өйткені, сол кезең қаламгерлері тілінде мұндай тілдік бірліктердің қолданылмағанын, тек І.Жансүгіров поэзиясынан орын алғанын көреміз. Бірақ, бұл – қаламгер тілінде қолданыс тапқан жергілікті тілдік бірлік. Демек, І.Жансүгіров тілінде жалпыхалыққа ортақ «бағыштау» лексемасы емес, белгілі аймаққа тән жергілікті ерекшеліктің де орын алғаны аңғарылады.

Әдеби тіл дамуына оң ықпал ететін белгілі бір қаламгер туындыларында жергілікті тілдік ерекшеліктердің ұшырасуы ең алдымен, әр алуан көркемдік мақсат қажеттілігінен туындаса, екіншіден, сол қаламгердің туып-өскен аймағындағы халықтың тарихы, тұрмыс-тіршілігі мен басқа аймақтардағы тіл иелерімен түрлі қарым-қатынастары негізінде қалыптасқан тілінің өзгешелігінде жатыр. Біз қарастырған І.Жансүгіров поэзиясында белгілі бір аймақта ғана қолданыс тапқан жергілікті сөздер ешбір мотивсіз қолданыстар емес, керісінше, ақын олардың жалпыға ортақ сипат алуын, түсінікті болуын көздегені аңғарылады.

Қорыта айтқанда, «әдеби тіл деп белгілі бір тілдік дәстүрге негізделіп, әбден қырланған, нормаланған, көпшілікке ортақ сипат алған, ауызекі сөйлеу және жергілікті ерекшеліктерден жоғары көтеріліп, коммуникативтік, эмотивтік, куммулятивтік қызмет атқаратын тілдік үрдіс» десек [9, 150 б.], ақын поэзиясы тілінен көрініс тауып, ерекше реңк иеленген жергілікті тілдік бірліктердің басым көпшілігі қазіргі таңда әдеби тіл деңгейіне көтерілген ұлт тілінің байлығына айналып отыр. Бұл – әдеби тілдің дамуына айрықша үлес қосқан қарымды қаламгер І.Жансүгіров поэзиясы тілінің ерекшелігімен, ақын танымының даралығымен байланысты құбылыс.

1 Сыздық Р. Ғылыми таным үзіктері. II том. - Алматы: Кіе, 2009. – 536 б.

2 Балақаев М. Қазақ тіл білімінің мәселелері // Вопросы казахского языкознания. – Алматы: Арыс 2008. – 592 б.

3 Сыздық Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы). - Астана: Елорда, 2001. – 230 б.

4 Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі. - Алматы: Ғылым, 1969, - 426 б.

5 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. - Алматы: Ғылым, 1985. 8 том. – 591 б.

6 Жанпейісов Е. Қазақ прозасының тілі. - Алматы, 1968. – 266 б.

7 Сарыбаев Ш. Қазақ тіл білімі мәселелері // Вопросы казахского языкознания. – Алматы: Арыс, 2000. – 621 б.

8 Балақаев М. Қазақ тілінің стилистикасы. – Алматы, 1966. – 25 б.

9 Сыздық Р. Ғылыми таным үзіктері. III том. - Алматы: Кіе, 200. – 368 б.

Резюме. В данной статье рассматривается поэтическое произведения И.Жансугурова и его влияние в литературный язык. Употребление языковых единиц в поэзии И.Жансугурова занимает обширное место в литературном

языке. Поэт на языке народа вырабатывает новый вид и новые свойства.

Ключевые слова: литературный язык, письменная форма, образность, цель автора

Summary. This article discusses the poetic works I.Zhansugurov and its influence in the literary language. The use of linguistic units in poetry I.Zhansugurov takes place in a vast literary language. Poet in the language of the people generates a new look and new features.

Keywords: literary language, the written form, imagery, goal author

УДК 304.5

ПОЛИЯЗЫЧИЕ – ОСНОВА РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО КАЗАХСТАНА

В.Е. Абаев – доцент КазНПУ им. Абая, к.п.н

В статье мы рассмотрели вопросы: что такое полиязычная компетенция и поликультурная личность, а также были определены положительные стороны данных понятий в процессе образования. Данные вопросы представляют значительный интерес, особенно в настоящее время, поскольку история общества показывает, что процветание общества зависит не только от экономики и техники и даже не от общей культуры, а от культуры слова. Авторы считают, что подготовка разностороннего специалиста, обладающего высоким уровнем культуры (в том числе и культурой слова) – главная проблема образования сегодня. Утверждается, что важнейшей стратегической задачей образования Казахстана является, с одной стороны, сохранение лучших казахстанских образовательных традиций, с другой, обеспечение выпускников школ международными квалификационными качествами, развитие их лингвистического сознания, в основе которого – овладение государственным, родным и иностранными языками.

Как уже отмечалось, компетенция полиязычия может рассматриваться не только как владение несколькими иностранными языками, но и как способность к изучению иностранных языков, владение «чувством языка», желание и умение самостоятельно изучать иностранные языки.

Ключевые слова: полиязычие, полиязычная компетенция, поликультурная личность, высокий уровень культуры, языковая политика, лингвистическое сознание, иностранные языки, государственный язык, двуязычие, межнациональное общение

Социальное становление человека происходит в процессе обучения в школе, и «образование (в широком смысле) выступает как средство социального наследования, т.е. специально организованной передачи из поколения в поколение социального опыта и включение подрастающего поколения в жизнь общества» (1). Культурная программа о триединстве языков и государственный проект «Интеллектуальная нация-2020» направлены на решение указанных выше проблем. «Программа «Триединство языков» в РК», как и другие основополагающие программные документы языковой политики РК, базируются на принципе признания национальной идентичности и культурной самобытности народов и, прежде всего, казахского народа. Эта программа уже реализуется в государственной системе обучения и воспитания с целевой задачей формирования поликультурной, полиязычной и конкурентоспособной личности (2).

Расставляя приоритеты в сфере образования, Президент в своем Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» отметил, что Казахстану необходимо переходить на новые, инновационные методы дошкольного образования, и главное – обеспечить повсеместное внедрение трехязычия.

Идея Нурсултана Назарбаева о трехязычии продиктована интеграцией нашей страны в мировое сообщество и желанием преодолеть языковой барьер. Президент заметил в своем Послании народу Казахстана: чтобы стать, развитым конкурентоспособным государством, мы должны стать высокообразованной нацией. В современном мире простой поголовной грамотности уже явно недостаточно. Наши граждане должны быть готовы постоянно овладевать навыками работы на самом передовом оборудовании и самом современном производстве. Необходимо также уделять большое внимание функциональной грамотности подрастающего поколения. Это важно, чтобы наши дети были адаптированы к современной жизни.

Когда-то великий Абай мечтал о повышении уровня казахской культуры и литературы до уровня русской и европейской. Это стало огромным достижением страны. Но Президент, учитывая реалии современного мира, поставил новую, более сложную задачу - ввести в практику трехязычие. К сыгравшему свою позитивную роль русскому языку добавляется английский, который поможет успешно овладевать новыми технологиями, раздвигать границы бизнеса. Но это ни в коей мере не ограничивает применение русского языка, о чем еще раз сказал Президент на встрече с общественностью Карагандинской области 2 декабря 2012 года: «Постепенно казахский государственный язык будет главным языком страны. И этот язык будет всех объединять и делать всех равными. А русский язык нам всем надо знать, потому что

казахи через русский язык вышли на мировую культуру».

Говоря о пользе трехязычия, Н.Назарбаев подчеркнул: «Это не праздный вопрос. Что такое функциональная грамотность! Нам, детям нашим надо знать английский язык. Сейчас в любую школу прихожу, все дети говорят на трех языках. Это правильный подход» (3).

И можно сказать, что лед тронулся. С целью создания инновационной полиязычной модели образования количество школ, предоставляющих образовательные услуги на трех языках, увеличится с 33 до 700. В средней школе предусмотрено изучение иностранного языка, начиная с первого класса, уже в 2013-2014 учебном году. Планируется и создание колледжей, где обучение будет вестись на трех языках. В высшем и послевузовском образовании также поэтапно начнет внедряться обучение на казахском, русском и иностранном языках.

Глава государства отдает много сил тому, чтобы подрастающее поколение имело широкие возможности для получения наилучшего образования: реализуются программы «Балапан» и «Болашак», работают Интеллектуальные школы, Назарбаев Университет. Сегодня в шести Назарбаев интеллектуальных школах обучаются 4 тыс. учеников, есть 33 специализированные школы. «Мурагер» с обучением на трех языках, контингент которых составляет около 5 тыс. учеников. Начатый с 2004 года в 32 школах эксперимент по изучению английского языка со второго класса в объеме двух часов в неделю теперь проводится уже в 115 школах для одаренных детей и гимназиях, где обучаются свыше 51 тыс. человек. Свыше 15 тыс. детей в казахско-турецких лицеях получают образование на четырех языках.

Президент озвучил в Послании задачу: приступить к переводу нашего алфавита с кириллицы на латиницу, что создаст условия для интеграции в мир, даст толчок модернизации казахского языка, окажет воздействие на развитие отечественной культуры. Вместе с тем он предупредил, что этот процесс должен быть хорошо подготовленным и взвешенным. Здесь важно помнить, что в XX веке на основе кириллической графики наработан огромный пласт литературного и научного наследия на казахском языке. И важно, чтобы это народное достояние не было утрачено для последующих поколений казахстанцев.

Перевод казахского языка на латиницу позволит расширить границы его использования и поможет поддерживать отношения со всеми тюркоязычными странами, обмениваться научными и культурными достижениями, литературой. Перевод материалов на латинский алфавит расширит информационную аудиторию, привлечет к новым проектам молодежь в казахских диаспорах Китая, Турции, Узбекистана, Туркмении и ряда европейских стран. Конечно, для проведения реформы казахского языка нужно привлечь широкий круг ученых лингвистов к составлению обновленного казахского алфавита на современной основе. Наряду с этим надо будет заняться подготовкой необходимой учебной и методической литературы.

Отрадно, что такие уважаемые люди литературы, как Мурат Ауэзов и Олжас Сулейменов, которые ярко проявили себя как русскоязычные писатели, поддержали необходимость развития казахского языка. Так О.Сулейменов в интервью газете «Айкын» заявил, что будущее казахского народа – в казахском языке. А то, что численность казахов в республике впервые достигла 65%, он связывает с победой независимости и считает, что в предстоящее десятилетие все населяющие Казахстан народы объединяются вокруг казахского народа и казахского языка. По его мнению, овладеть латинским шрифтом - это дело одной недели... И потом - это компьютер, это интернет...

Мы знаем, как с первых дней обретения страной независимости Президент неустанно заботится о сохранении национального наследия казахов и дальнейшего развития языка, культуры и традиций. Поэтому процесс внедрения трехязычия ни в коем случае не должен обеднить и ограничить применение государственного языка. Наоборот, при поддержке Президента успешно реализуется государственная программа «Культурное наследие», которая охватывает ряд важных и широкомасштабных мероприятий по сохранению, изучению и популяризации лучших образцов казахской литературы как одной из важных форм утверждения духовной идентичности нации.

За прошедшее 20-летие в казахскую литературу и литературоведение было возвращено творческое наследие репрессированных поэтов и писателей, деятелей движения «Алаш» - Алихана Букейханова, Ахмета Байтурсынова, Мыржақыпа Дулатова, Мустафы Шокая, Мухаметжана Тынышпаева, Бакытжана Каратаева, Халела и Джанши Досмухамедовых... Эти образованнейшие люди, как подчеркивает Н.А. Назарбаев, - выпускники высших учебных заведений и училищ Петербурга, Москвы, Варшавы, Казани, Омска и Оренбурга.

И здесь хочется провести параллель: сколько новых деятелей могут пополнить будущую элиту нации из числа тех, кто сегодня обучается по президентской программе «Болашак» в престижнейших вузах Нового и Старого света!

Лидер нации мечтает о том, чтобы эстафету будущего приняло достойное поколение. Он заметил: «Ответственная языковая политика является одним из главных консолидирующих факторов казахской нации. Казахский язык - это наш духовный стержень. Главная задача - развивать его, активно используя во всех сферах. Мы должны оставить в наследство нашим потомкам современный язык, в котором к опыту многих поколений наших предков был бы гармонично добавлен и наш заметный след. Это задача, которую должен самостоятельно решать каждый уважающий себя человек. Государство, со своей стороны, многое делает для укрепления позиций государственного языка. Необходимо продолжить реализацию комплекса мер по его популяризации».

Ключевая роль в реализации этой многогранной задачи принадлежит национальной интеллигенции. Мы вступаем в такой период развития нашей государственности, когда вопросы духовного будут иметь не меньшее значение, чем вопросы экономического, материального порядка.

Наш народ богат святыми устоями степной морали, вошедшими в золотое наследие, национальными традициями, богатейшими сказаниями и примерами беззаветного служения народу. Ведь издревле для казахов идеалом служили героические батыры, мудрые сказители и биі, самоотверженные ханы, для которых превыше всего была беззаветная любовь к Отчизне, воспеваемая поколениями степных акынов.

Поэтому огромным читательским интересом пользуется историческая проза А.Нурпеисова, А.Кекилбаева, Ш.Муртазы, М.Магауина, Т.Абдикова, О.Бокеева, Д.Досжана и других авторов. Писатели выносят на суд современного читателя новое прочтение истории, свое открытие современности и размышления о времени. Так выполняется наказ Президента создавать новых героев нашего времени, на которых должна ориентироваться молодежь. Сам Нурсултан Абишевич, обращаясь к молодым, дал доброе напутствие: «Вы - воплощение всех наших надежд на будущее. Все, что делается нами сегодня, - делается для вас. Большинству из вас столько же лет, сколько нашему независимому Казахстану. А к 2050 году вы - уже зрелые граждане, принявшие участие в исполнении этой программы. Дальнейший путь страны определять вам. Вы воспитаны в условиях независимости - того, чего не было у нас. Ваше новое независимое мышление - это фактор, который поведет страну к новым целям, кажущимся нам сегодня далекими и недостижимыми» (4).

Но перспективы будущего Казахстана видны уже сегодня. И мы с полным основанием можем разделить уверенность нашего Президента в том, что казахстанцы 2050 года будут обществом образованных, свободных людей, говорящих на трех языках. И, прежде всего, это будут граждане мира и патриоты своей страны с сильной экономикой, высокой духовной культурой. И тогда мечты станут явью.

Итак, мы считаем, что обновление содержания образования и реализация соответствующих программ обучения позволит подготовить образованных, нравственно-воспитанных, физически развитых молодых людей, владеющих несколькими языками, готовых к межкультурному взаимодействию, способных к саморазвитию и адаптации в быстро меняющемся социально-экономическом и информационном пространстве.

1 Краевский В.В., Хуторской А.В. Основы обучения. Дидактика и методика. - М.: Академия, 2007.

2 Кундыбаева М. «Трехязычие как основа формирования полиязычного специалиста». Білім – образование – 2013 - №3, - С. 12-15.

3 «Послание Президента Республики Казахстан - лидера нации Н.А. Назарбева народу Казахстана». 2012 -102 с.

4 «Казахстанская правда» 2013, 26 января. №30-31, - С. 3-5.

5 <http://perevod.name/skolko-mozhno-viuchit-yazikov/>.

6 http://www.rae.ru/use/?section=content&op=show_article&article_id=10001788

Түйін. Мақалада біз «көптілділік күзіреті және көпмәдениетті тұлға дегеніміз не?» деген сұрақтарды қарастырып, бұл ұғымдардың білімберу үрдісіндегі жағымды жақтарын антықтадық. Бұл сұрақтар әсіресе қазіргі кезде үлкен қызығушылық тудырады. Себебі, қоғам тарихы қоғамның гүлденуі экономикаға немесе техникаға, тіпті жалпы мәдениетке емес, сөз мәдениетіне байланысты екенін көрсетеді.

Авторлардың пікірінше, жоғары деңгейлі мәдениеті бар (оның ішінде сөз мәдениеті) жан-жақты маманды даярлау - бүгінгі таңда білімберудің басты мәселесі болып табылады.

Мақалада қазақстандық білімберудің стратегиялық басты мақсаты болып, бір жағынан ең мықты қазақстандық білімберу дәстүрін сақтау болса, екінші жағынан мектеп түлектерін халықаралық біліктілік сапасымен қамту және оларда мемлекеттік тілді, ана тілін және шет тілдерін игеру негізінде лингвистикалық сана-сезім қалыптастыру болып табылады деп баяндалады.

Жоғарыда айтылғандай, көптілділіктің күзіретті тек бірнеше шет тілдерін білу деп қана емес, сондай-ақ шет тілдерін игеруге қабілеттілік, «тіл сезімінің» болуы, өз бетінше шет тілдерін игеруге деген құлшынысы мен қабілеттілігінің болуы деп қарастырылады.

Түйін сөздер: көптілділік, көптілді құзірет, көпмәдениетті тұлға, мәдениеттің жоғары деңгейі, тіл саясаты, лингвистикалық сана-сезім, шет тілдер, мемлекеттік тіл, екітілдік, халықаралық қатынас

Summary. In article we considered questions: what is the polylingual competence and the polycultural personality, and also positive sides of these concepts of education process were defined. The matters represent considerable interest, especially now as the history of society shows that prosperity of society depends not only on economy and equipment and even not on the general culture, and on culture of the word. Authors consider that training of the versatile expert possessing the high level of culture (including culture of the word) – the main problem of education today. It is claimed that the most important strategic problem of formation of Kazakhstan is, on the one hand, preservation of the best Kazakhstan educational traditions, with another, providing graduates of schools with the international qualification qualities, development of their linguistic consciousness, at the heart of which – mastering state, native and foreign languages.

As it was already noted, competence of a multilingualism can be considered not only as knowledge of several foreign languages, but also as ability to learning of foreign languages, possession of "feeling of language", desire and ability independently to learn foreign languages.

Keywords: multilingualism, polylingual competence, polycultural personality, high level of culture, language policy, linguistic consciousness, foreign languages, state language, bilingualism, international communication

ӘОЖ 82-1/9

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЛИРИЗМ ЖӘНЕ МІНЕЗ

Ж.Ш. Саметова – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің магистр, оқытушысы

Лиризм қазіргі қазақ прозасының соңғы онжылдықтағы негізгі сипаттардың бірі. Суреткер үшін керемет қиын нәрсе «адамның жаны мен жүрегіндегі көзге ілінбес көп иірімдерді» табу, тану және жазу. Қазақ прозасындағы ерекше назар аударуды қажет ететін де жайттардың бірі – осы мінез мәселесі. Өйткені, көркем шығарма, оның ішінде әңгіме жанры да өмір шындығын қалай болса солай, талғамсыз, тарихи жағынан негізсіз етіп алмай, белгілі бір жайды белгілі бір қоғамдық-әлеуметтік орта шындығына сай, тарихи жағынан нақтылы алып суреттейді. Демек, мінез жоқ жерде тарихи оқиға, әлеуметтік жағдай шындығы көрінбейді де, керісінше әлеуметтік орта, оның шындығы ашылмаған жерде мінез жоқ.

Бұл мақалада лиризм қазақ прозасына тән сипаттама екендігі айтылады. Қазіргі прозаиктердің бірнеше эстетикалық ой сараптамаларына айрықша назар аударылады.

Кілт сөздер: лиризм, проза, кейіпкер мінезі, қазіргі қазақ прозасы

Мінез – адамның ішкі болмысы, белгілі қоғамдық жағдай қалыптастырған қоғамдық құлқы, барлық психологиялық ерекшеліктерінің жиынтығы. Авторлық мінездеме дегеніміз біздің түсінуімізше автордың төл шығармасында орын алған кейіпкерлерге берген анықтамасы. Мінез жоқ жерде, Л.И. Тимофеевше айтсақ, ақиқатты «адамдандыру» мүмкін емес. Ал біз әдебиетте ақиқат шындықты тек адамдар арқылы ғана танитынымыз белгілі. Сондықтан өз шығармасында «өндірістік процестерді суреттеудің тасасынан болар – болмас бұлдырап көрінетін кері ауызданған мәнекендер», емес толық қанды көркем образдар жасағысы келген суреткер бар шеберлігін өмір шындығын жинақтаумен қатар адам мінезін даралауға жұмсайды. Суреткер үшін керемет қиын нәрсе «адамның жаны мен жүрегіндегі көзге ілінбес көп иірімдерді» (Гоголь) табу, тану және жазу.

Характерология жалпы психологияның бір тармағы болғандықтан, көркем көркем туындыдағы авторлық мінездемелердің орны бөлек. Әдебиет сабағында осы мәселеге арнайы көңіл аудару қажет, - дейді ғалым Б.Майтанов /1. 8/.

Мінездеу, жанама мінездеу, адамға тән күйініш, сүйініш сезімдерді суреттеу, адамның өз сөзін (монолог) немесе өзгемен сөйлесуін (диалог) келтіру – осылардың бәрі жеке-жеке тұрған, біріне-бірінің қатысы жоқ дара мақсатты (самоцель) нәрселер емес. Керісінше, бірін-бірі толықтырып, бірінен-бірі туып, біріне-бірі жалғасып жатқан дүниелер... Мұндай бірліксіз бұлар адам мінезін де, тұлғасында жасай алмаған болар еді (2. 95).

Қазақ прозасындағы ерекше назар аударуды қажет ететін де жайттардың бірі – осы мінез мәселесі. Өйткені, көркем шығарма, оның ішінде әңгіме жанры да өмір шындығын қалай болса солай, талғамсыз, тарихи жағынан негізсіз етіп алмай, белгілі бір жайды белгілі бір қоғамдық-әлеуметтік орта шындығына сай, тарихи жағынан нақтылы алып суреттейді. Демек, мінез жоқ жерде тарихи оқиға, әлеуметтік жағдай шындығы көрінбейді де, керісінше әлеуметтік орта, оның шындығы ашылмаған жерде мінез жоқ.

Лирикалық проза көркемдік ағым болса, лиризмді тарихи-генетикалық тұрғыдан өнердің тектік қасиеті деп, авторлық позиция орайында бейнелеу принципі ретінде, әдеби процесс өлшемімен тенденция, творчестволық типология талабымен стильдік құбылыс, мазмұндық-құрылымдық аяда компонент есебін-

де танып-қабылдауға болатын тәрізді.

Бүгінгі қазақ әңгімелерін барлағанда байқалатын тағы бір нәрсе – қаламгерлеріміздің өз кейіпкерінің жүріс-тұрысын ежіктеп кетпей, олардың ішкі жан-дүниесіне зер сала бастағандары, қаһарманның іс-әрекетін жан-дүниесімен сабақтас алып суреттеуге ден қойғандары. Әрине, бұл басқа жанрларға қарағанда шағын әңгімеде кейіпкердің бүкіл рухани әлемін ашып тастау әлдеқайда қиын, әлдеқайда күрделі екендігін ескермеске болмайды. Әңгіме жанрында кейіпкер психологиясын терең де толымды ашу мүмкіндігі повесть-романға қарағанда әлдеқайда шектеулі. Дегенмен, психологизмнің элементтері әңгімеде де жоқ емес. Айталық, Т.Нұрмағамбетовтың “Жәрдемші” әңгімесінің өзегі – бас шопан Қабылдың өз жәрдемшісіне қамшы жұмсап, орнынан босауы, содан байырғы әріптесі Алдашбекке жәрдемшілікке келуі. Бұл жерде назар аударатын нәрсе – екі түрлі жағдайда суреттелетін Қабылдың мінезіндегі өзгеріс, Қабыл психологиясындағы құбылыс /3.90/.

Әңгімеде ескі көзқарастарынан азап шеккен Қабылдың қайшыласқан сезімдері, асып-тасыған көңілінің сабасына түсуі, рухани дүниесіндегі өзгерістер көрінеді. Бұл жердегі қабыл психологиясы бір күйден екінші күйге ауысып, құбылып отыруымен қызық. Мысалы, екі айтқызбайтын елгезек жәрдемші тапқанына риза бас шопанның алғашқы ойы: “баяғының құл жұмсаған байлары да осындай рахат көре алды ма? Жоқ па?... Әй, дәл осындай тілсіз жәрдемші жұрттың бәрінде бола береді дейсің бе? Кітаптардан оқып жүрміз ғой... Иесін сабап кетеді”, - деп келсе, өрісте жүріп, атынан түскен кездегі ойы: “Ол болғанда қолтығымнан демеп жіберетін еді-ау. Аттың шылбырын жинап, ердің басына өзі іліп, қамшымды әперіп тұрар еді-ау” /4.187/. Қабылдың асып-тасыған бұл психологиясы, бұдан кейінгі жүріс-тұрысы, ірі-ірі шыға бастаған сөздері, өрісте өзі сияқты бас шопан Алдашбекпен кездескен сәттегі Сырдың суы сирағынан келтірмейтін әңгімесі, ферма меңгерушісі мен совхоз директорын құйысқанына қыстырмай, әлемдік мәселелерді қозғап кететін кездері әдемі юмормен, ұтымды диалогтармен берілген. Ал мұндайда көңілге күдік ала бастайтын оның тыңдаушысын (Алдашбекті) жазушы: “Осы әңгіменің аяғы бір пәлеге ұшырап жүрмесе етті” дегендей түсі қашып отырады”, - деп суреттейді. Мұнан Алдашбектің Қабылдай емес момын, жуас жан екенін көреміз, бастықтары жөніндегі әңгімеден тартыншақтап, сақтанып отырғандығын, яғни мінездеріндегі ерекшеліктерді аңғарамыз.

Осылайша әңгіме кейіпкерлерінің ой-толғаныстары, мінез-құлқы мен көңіл-күй ерекшеліктері нақтылы ситуациядан, сыртқы жағдайдан туындап жатады. Олардың рухани дүниесіндегі сілкініс, ақтарылған сезім, шарықтаған қиял бір-бірімен байланыса келіп, бірін-бірі толықтыра келіп, кейіпкер жанының диалектикасын, сезімдер қозғалысының суретін жеткізетін әдемі өрнек құрайды. Тіпті осындағы кейіпкерлердің рухани дүниесіндегі өрлеуді көрсету үстінде бүгінгі әдеби шығармамызда көп кездесетін үлгілердің – гипербола элементтерінің ұшырасуы, бұл әңгіменің табысы. Мұның өзі гипербола элементтерін тек ауыз әдебиетінде ғана емес, бүгінгі әдебиетімізде де шығармашылықпен пайдалана білгендігінің нәтижесі.

“Қабыл Алдашбектің қолынан жетелеген күйі зорланғандай етіп, сан мұхитты саптама етіктермен кешіп өтіп, америкаға апарды. “Қабылжан-ау, Америка менің не теңім, ауылға апаршы” дегенін тыңдамайды. Және білмейтіні жоқ. “анау Ақ үй, мынау Көк үй” деп жағалап көрсете жүріп, ЦРУ-дың жанына келеді. “Біраз пәле осы жерден басталады, біліп қой” дегендей сол үйге қарай Қабыл саусағын шошайтып тұрып алады.

...Қайтарда тағы да әлгі мұхитты саптама етіктерімен кешіп өтіп, Египет пен Израильдің жеріне соғып, Ирак пен Иранның шекарасына келеді. Шекарада қабыл бір алақанын Иранға, екінші алақанын Ирак жаққа жайып тұрып, оларды мүсіркегендей “Ау, мына бейбақтарға не жоқ” дейді.

Мұнда ауыз әдебиетіндегі үлгі сол күйінде қолданылмайды, бұлардың арасында үлкен сапалық өзгешелік бар. Эпостық жырда құтан мен Қарабай, құлан мен бұлан, алты айшылық жер тілге тиек болса, бұл әңгімеде метеориттер, астероидтер, галактика, Мұхат, Ақ үй, ЦРУ, Египет пен израиль, Иран мен Ирак секілді бүгінгі ұғымымызға тән терминдер қолданылады /5.15/.

Қазіргі таңда жазушы Тынымбай Нұрмағамбетовтің қазақ әдебиетінде өз отауы, төл әлемі бар. Т.Нұрмағамбетов шығармалары жеке дара бір жарқын құбылыс болып отыр. Жазушы шығармаларының қай-қайсысы да үлкен жүк көтеріп тұрған туындылар. Атап айтсақ, “Қош бол, ата”, “Қарлығаштың ұясы”, “Он төрт жасар жігіт”, “Түкпірдегі ауыл”, “Дарияның арғы беті”, “Тұнық су” секілді бірнеше повесть және “Қауын иісі”, “Әже”, “мазасыз түн”, “Жүрек жылуы”, “Жалғыз шартас”, “Менің інілерім”, “Ата қоныс”, “Әлі шалдың қыздары”, “Сушы”, “Шашубай”, “Таңғы жауын”, “Жаздың қысқа түні”, “Тойдан кейін”, “Жәрдемші”, “Екі мая шөп” т.б. әңгімелері соның дәлелі.

Т.Нұрмағамбетов шығармаларындағы туған жерге деген махаббат, еңбек адамдарының толыққанды мүсіні, терең реализм мен психологизм, нұрлы ирония арқылы қарапайым, халықтық характерлерді ашу –

міне қаламгерге қажет ерекшеліктердің түрлері. Ол - өз тақырыбы бар, айтары бар жазушы. Ол өзінің “Қош бол, ата” повесінен бастап концепциялы жазушы болып келеді. Ол не концепция. Ол – туған жерге деген сүйіспеншілік, қарапайым еңбек адамдарының ұлылығын жырлау. Сол себепті де оның кейіпкерлері – пәк, таза ойлы жеткіншек, басына тағдыр тауқыметі түскен, жол айрығында тұрған бала Көктембай (“Қош бол, ата”), Шорман (“қарлығаштың ұясы”, Елжан (“Тұнық су”). Осы Бала бүгініне, болашағына алаң, туған жер топырағына тәу етіп, ел дәстүрін жалғастырып, адамгершілік ар, жеңісі үшін бас тігіп жүрген қарт Жөкең (“Қош бол, ата”), Нұржан – (“Қауын исі”), Қамқа кемпір (“жүрек жылуы”), тағы басқалары. Т.Нұрмағамбетовтың ту етіп көтерері – тазалық, туған жер табиғатының тазалығы.

“Тыңдашы, мені, ата... бұл мен ғой, Көктембаймын. Саған бүгін кімдердің келгенін білесің бе? Толасбай, Шодыр көкем... қабылдама, олардың құранын, ата, қабылдама... Тыңдама... Көкемнің бүгін мені қалай ұрғанның көрсен...”

Ата, мен оларды жек көремін. Бәрін де.. Шодыр өз тайқыларымды өзіме беормейді, зорлықшыл. Мен әлі үлкейгенле оған көрсетермін.

Ата, Толасбайдың күмбездеп үй соғу керек дегенін естідің бе? Мен естідім, керегі жоқ. Керегі жоқ, күмбездеген үйінің. Мына өзіңнің жұп-жұмсақ, таза топырағың-ақ жетеді.”

Жер құшағында жатқан атасы моласының басында отырған бала Көктембай үлкендердің екіжүзділігіне ашулы. Осы ретте өз әкесін де аяп отырған жоқ. Қадірлері – туған жердің тап-таза, жұп-жұмсақ топырағы.

Осы терең ой, ақиқат пікір – Т.Нұрмағамбетовтың бүкіл творчествосына арқау болған. “Қарлығаштың ұясы”, “Үшінші кластың жетекшісі”, “Көгілдір аспан”, “Дарияның арғы беті”, “Түкпірдегі ауыл”, “Тұнық су”, “Бойтұмар” повестерінде де, жазушының барлық әңгімелерінде де көтеріп тұрған күш-тірек – туған жер. Бастарына қандай күн туса да, Тынымбай Нұрмағамбетов кейіпкерлері туған жерден кетпейді, ауылды айнала жүреді /18.94/.

Т.Нұрмағамбетовтың қарапайым бала, жігіт-қыз, егде-ересек, шал-кемпір кейіпкерлерінің бәрі дерлік – дара, дана адамдар. Халықтың қалың ортасынан шыққан өкілдер, типтік жағдайдан жаралған типтік тұлғалар. Қазақы, халықтық характерлер.

Жазушының көрнекті шығармасының бірі – “Тұнық су” повесі. Бұл повесінің маңыздылығы – бала Ержанның суық бауыр анасы Салияны, сұлу астананы тастап, Мұңсызбай ауылына келуінде де емес. Ол повестің жас ұрпақты туған жерін, табиғат-ананы сүйуге баулитындығында. Ол туған жердің табиғатын тамаша бейнелейді, көзге елестетіп, көңілге бейнелейді. Шығарманың әрбір эпизоды, детальдары, пейзаждары, диалог, монологтары Т.Нұрмағамбетовтың қарапайым, кішкентай нәрселер арқылы түбегейлі үлкен мәселелер көтеріп, кесек образдар сомдап, әлеуметтік ірі, күрделі ойлар айта білгендігіне дәлел.

Бір қызығы – “Қош бол, ата”, “Тұнық су” повесінің басты кейіпкері балалар болса, “Бойтұмар” повесінің басты кейіпкерлері – ересектер, орта жастағы адамдар. Мұның өзі де жазушы творчествосындағы бір ерекшелікті, игі бетбұрысты байқатса керек.

Т.Нұрмағамбетовтың “Қарлығаштың ұясы” повесінде аңыз, ертегілерді көркемдік тәсіл ретінде пайдаланса, кейінгі шығармаларында мұндай әдіс-амалдарды, әдебиетте бұрыннан бар, пайдаланылған үлгілерді қолдану жоқ.

“Түкпірдегі ауылда” таза реализм, психологиялық зерттеу алдыға шықса, “Тұнық суда” тағдыр тартысы, драматизмі коюланып, ащы да ауыр тағдыр, терең реализм билік алып, Елжанды – қаршадай баланы тығырыққа тіреген. Оның табиғатты ая-ауқым ретінде суреттеу, адамдар мінез-құлқын, психикасын қаз-балай, қадағалай ашы қосылғанда шығарманың шынайылығы, шымырлығы арта түсетіні түсінікті /18.91/.

“Түкпірдегі ауыл” – құрылымы қызық, тұтас алғанда да бұлшық еттей түйілген шымыр шығарма. Онда дәстүрлі тартыс, конфликт, жағымсыз кейіпкер жоқ емес. Шағын ауылдың төрт түрлі аптал азаматын алу арқылы жазушы шалқар өмірдің шындығын алға тарқан. Повесть керағар да қызықты, қатпарлы да күрделі мінездер сомдаумен құнды.

Мұндағы бригадир, ауыл бас көтерері Әлібек, қырсық, бірақ ер, мәрт мінезді жігіт Қиғашбек, ерке ақылды, тентек келін Нәзила, ауыл ақсақалы, Жиделінің жұлыны мен даналығы тектес Тәукебай қарт бейнелері Тынымбай Нұрмағамбетов шығармашылығында ғана емес, күллі кешелі-бүгінді қазақ прозасындағы тың, тосын, құнарлы мінез-характерлер Нұрмағамбетов шығармаларындағы соны жаңалық деуге болғандай.

Жазушының алғашқы шығармаларынан Б.Майлинге еліктеуді, Шыңғыс Айтматов әсерін көрсек, кейінгі туындыларынан Тынымбай Нұрмағамбетовтың өзін көреміз.

Бұл – Тынымбай Нұрмағамбетов атты жазушының кемелденгенін, толысқандығын көрсетсе керек. “Ең парасатты проза, - дәл және қысқа жазылған проза”, - деп А.С. Пушкин айтқандай, көркем әңгіме

қазіргі әдебиетіміздің көтерер жүгі үлкен бір жанрына айналып отыр. Жыл сайын жеке кітаптарда, мерзімді баспасөз беттерінде көптеген әңгімелер жарияланып келеді. Мәселен, Тынымбай Нұрмағамбетовтың “Тұнық су” атты кітабындағы “Көкөзектің қауыны” әңгімесін алайық. Асылы, жазушы түсіндіруге, ұзақ-сонар баяндауға ден қойып кетпеуге, кейіпкер мінез-құлқын, жалпы адамзат табиғатын деталь, тіл арқылы жеткізуге құмар. Кейіпкерлер табиғатын олардың өз сөздері арқылы танытады. Характер мен орта сәйкестігін де ұмытпайды. Мәселен, баласына болыспай, қарағайдай қатқан қырсық шал базарға барысымен ол мінезімен қоштасады. Базарға бірінші рет кеп саудаласқан кемпір-шалдың “нарық” дегенді білмей дағдарулары да қызық. Қамқа кемпір сатып алушыларға: “Шырағым, өзің қаншаға алғың келіп тұр. Сол ойындағыны берсеңші” десе, Қаратемір қарттың “сатушы мен ғой, жұрттың тілін табайын деп емес, бұл жұрт менің тілімді тапсын” деп тұруы, тәкаппарсынуы әрі табиғи әрі күлкілі. Осы сөйлемдерден-ақ, олардың кескін-келбеті елес бергендей. Демек, жазушы характерді тілдік детальдар арқылы да таныта алған.

Адам образын жасау – көркем шығармаға қойылар негізгі талап екендігі белгілі. Образ жоқ шығармада тағдыр жоқ. Ал адам суреттелмеген туындыда өмір тынысы, тіршілік ағымы бар деп айта алмаймыз. Осындай талап тұрғысынан қарағанда, тынымбай Нұрмағамбетовтың кейіпкер табиғатын танытуға ғана емес, өмірлік материалдың, оқиға-әрекеттің ой саларлық қырларына көбірек үңілуін де айту керек. Аталған әңгімедегі саудаға ебі жоқ аңқау қарттарды алдап, жер соқтырар жантасқа байланысты ситуациялар соның дәлелі. Ал, Қаратемір мен Қамқаға базарға келген балалы әйелге жаны ашып, қауынды тегін әрі кезексіз бергеніне де сенесіз. Өйткені, бұл автордың қисынсыз, күшпен қиыстырғаны емес, характерлердің бойына сиымды, шамасына шақ әрекет.

Әдебиеттану пәнінің негізгі нысаны – адам болғандықтан, оның сыртқы дүниемен байланысы, рухани-психологиялық табиғаты, адамгершілік сапасы және басқа да қасиеттерін бейнелеп көрсетудің сан ғасырлық тәжірибесі бар. Әйтсе де, қоғам алға жылжып, уақыт өзгерген сайын танымы қиын жаратылыс – адам турасында жаңа білімдер жинақталады, өзіндік жаңа көзқарастар туады.

Қоғамды жасақтаушы адам тұлғасын, оның ішкі дүниесін, ой әлемін, барша жұмбақты болмысын зерттеп қана қоймай, жеке тұлғаның жан-жақты қалыптасуына, рухани игіліктерді бойына жинақтауға ықпал ететінімен ерекшелетіні рас.

Адам – қоғамдық та, рухани да құбылыс. Қоғамның дамуындағы өзгерістер адам санасына ықпал етпей қоймайды. Сол себепті адамның қоғамдық қыры мен индивид ретіндегі жеке психологиясы бір-біріне тәуелді қарастырылады. Адамның жеке басында жүріп жататын мінездік ерекшеліктер, ішкі қайшылықтар өміріндегі кейбір оқиғалар автордың концепциясынан туындайды. Автор кейіпкер арқылы өзі мұрат еткен идеяны жеткізуге тырысады. Сондықтан да кейіпкер бойындағы авторға тән кейбір мінез-құлықтар осыған байланысты. Ол көбіне кейіпкерді ішкі түйсігі арқылы сезініп, бағалап, жүйелеп, типтендіріп алып сомдайды. Адам табиғатына уақыт ағымы мен қоғамдығы ірі өзгерістердің тигізетін ықпал-әсері айрықша. Осыдан авторға айналған кейіпкер қоғам аясында жеке тіршілік ете бастайды.

Қорыта айтқанда, әдебиеттегі адам образын жасаудың жолдары мен тәсілдері көп және әр алуан. Жалғыз-ақ, жазушы шын мәніндегі шебер, зергер болуы шарт, сонда ол қолданған әрбір амал адам образын ашуға қызмет етеді. Әдебиеттегі адамның ішкі бітімімен қатар сырт келбетін (портретін) де осы тұрғыдан түсінген жөн. Бүгінгі қазақ прозасында жаңалықтар баршылық, ол өмір жаңалықтарына жедел ілесуімен, оның бір қырын көрсетсе де, бірегей көрсетуімен, басқаша айтсақ, көркемдік-идеялық деңгейінің өсуімен көзге түседі. Түйіндей айтқанда, қазақ прозасы - өсу, толысу, даму үстіндегі жанр.

1 Ақшолоқов Т. Шығарманың көркем айшықтарын таныту. – Алматы: Рауан, 1994. – 224 бет.

2 Қабдолов З. Сөз өнері. - Алматы: Қазақ университеті, 1992 - 350 бет.

3 Пірәлиева А. Ішкі монолог. – Алматы, 1995 – 170 бет.

4 Сөзстан. 5-кітап. - Алматы: Жалын, 1984, - 220 бет.

5 Керейқұлов Қ. Теңізге түскен желқайық. – А.: Жазушы, 1991.

Резюме. Лиризм как одна из существенных черт казахской современной прозы обусловлена характерным для прозы последних десятилетий усилением роли художественного субъективизма. Это значит, что картина мира передается личностное восприятие автора, который весь жизненный поток пускает через себя, «переживает» его. Он стремится открыто и откровенно выразить свои идейно-политические позиции, взгляды и представления о социально-этических нормах и принципах поведения человека, его высоком предназначении в мире и ответственности перед ним.

В данной статье объектом исследования являются лиризм как существенная черта казахской прозы. Особое внимание уделено анализу идейно-эстетических позиции ряда современных прозаиков.

Ключевые слова: лиризм, проза, характер персонажа, казахская современная литература

Summary. Lyricism as one of the essential features of the Kazakh modern prose fiction due to characteristic of the last decades the increasing role of artistic subjectivity. This means that the picture of the world is transmitted personal perception of the author, who let the entire life flow through you, "experiencing" it. He seeks to openly and honestly express their ideological and political positions, views and ideas about the social and ethical norms and principles of human behavior, his high purpose and responsibility in the world in front of him.

In this article, the object of study is the lyricism as an essential feature of the Kazakh prose. Particular attention is paid to the analysis of ideological and aesthetic positions of a number of contemporary prose.

Keywords: lyricism, prose, character of the character, Kazakh modern literature

ӘОЖ: 94(574).084.91

ФРАНЦУЗ ТАРИХШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ (XX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ ХХІ ҒАСЫР БАСЫ)

А.А. Дүйсембаева – Абай атындағы ҚазҰПУ, 6М020300 – «Тарих» мамандығының 2-курс магистранты

Мақалада ХХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХІ ғасыр басындағы француз тарихнамасындағы Қазақстан тарихы мәселелері қарастырылған. Автор Э.Каррек д'Анкос, Ж.Соваже, К.Пужоль, И.Огайон, Ал.Беннигсен сынды француз тарихшыларының қазақ тарихына байланысты еңбектерін жан-жақты талдайды. Аталмыш француз тарихшыларының еңбектерінде Ресей империясының Қазақстанды отарлауы, 1920-30 жылдардағы күштеп ұжымдастыру, кеңес империясының ыдырауы, тәуелсіз Қазақстан Республикасының саяси бағыттары қамтылған. Француз тарихнамасында қарастырылған аталмыш мәселелер қазақ тарихының ақтаңдақ тұстарын ашуға, шынайы тарихты жазуға өз септігін тигізеді.

Кілт сөздер: тарихнама, Қазақстан тарихы, кеңестік отарлау, империя, идеология, ұжымдастыру

Кеңес Одағы тұсында қазақ тарихы маркстік-лениндік идеологияның құрсауында қалып, қазақ тарихының ақтаңдақ тұстары мүлдем зерттелмей қалды. Сондай-ақ, Қазақстанның тарих ғылымы Батыстың қоғамдық пікірінен оқшауланды. Бұл өз кезегінде дүние жүзілік тарих ғылымдарының жетістіктерін пайдалана отырып, қазақ халқының шынайы тарихын жазуға мүмкіндік бермеді. Қазақ тарихының мәселелері АҚШ, Англия, Франция, Германия сияқты Батыс елдері ғалымдарының еңбектерінде өткен ғасырдан бері зерттеліп келгеніне қарамастан, олардың еңбектері қазақ тарихшыларына белгісіз болып қала берді. Сондай қазақ ғалымдарының ортасында белгісіз болып келген француз тарихшыларының еңбектерінде Қазақстан тарихының мәселелері туралы мағлұматтар алуға болады.

Француз зерттеушілерінің еңбектерінде Қазақстанның отарлау кезеңі тарихын зерттеуге басымдылық берген. Ұлт тарихының аталмыш мәселесі күрделі құқықтық-әкімшілік кешеннен, әлеуметтік-экономикалық, сонымен қатар діни мәселелерден, білім беру мен ұлттық үрдістерден тұрады. Қазақстанның Ресей құрамына ену туралы интерпретациясы Францияның саяси-идеялық өмірімен қатар жүруі француз тарихшыларының назарын аударды. Бұл өз кезегінде Қазақстанды Ресей империясының отарлауы мәселесі француз тарихнамасындағы 1830 жылдан бүгінгі күнге дейін ғылыми ортада қызығушылық тудырып, зерттеу жұмыстары толастамады.

Қазақ даласын патшалық Ресей империясының отарлауы туралы Жоғарғы зерттеу мектебінің мұғалімі Ж.Соваженің «Шығыс мұсылмандар тарихына кіріспе» [1, 191], И.Тротинонның «КСРО-ның құрылуы мен дамуы» [2], Ж.Радванидың «КСРО: ұлты мен аймағы» [3] атты еңбектерінде қарастырылған. Бұл мәселені Ж.Радвани ХVIII ғасырдағы оқиғаны қазақ даласының ішкі жаңаруының қажеттілігінен туындаған жағдай деп бағалайды. Кеңес тарихнамасында Қазақстанның Ресей құрамына енуінің «прогрестік» сипатқа ие болғанын атап өту қажет.

Белгілі француз тарихшысы Э.Каррер д'Анкостиң «Еуразия империясы: 1552 жылдан қазірге дейінгі орыс империясының тарихы» атты монографиясында Қазақстанды Ресей империясының отарлауы еуразиялық теория тұрғысынан баяндалады [4]. Автордың пікірінше, Иван Грозный мен Ұлы Петрдың ислам дініне шектеу қойғанына қарамастан, Ресей империясы мұсылман дінін ұстанатын халықтармен қарым-қатынасын әрі қарай жалғастырды.

Ресей империясының қазақ даласын отарлау саясаты экономикалық қызығушылықтан туындағандығын алға тартатын ғалымдар да бар. Суармалы жерлерді қарастырған зерттеуші В.Фурньо анналдардың мектептерінен қалған, географиялық тарихтың әдістерін пайдалана отырып ирригацияны қазақ даласындағы аймақтық өмір сүруге талпыну концепциясына негіздеп өңдейді [5]. Автордың келесі бір «Орта Азияның тарихы» атты еңбегінде ХVIII ғасырда қазақ даласы мен Орта Азияның барлық аймақтарында ілгері жылжи бастаған орыс экспансиясының бірнеше кезеңдерін атай отырып, алғашқы кезеңі 1740

жылдан бастау алғандығына тоқталады [6]. Қозғалыс Ресей империясы жаңаруының ішкі қажеттілігі бойынша және мұсылман қауымына жүргізілетін саясаттың өзгертілуіне байланысты туындады. Ғалым Ресейдің халықаралық байланысының даму контексті негізінде қазақ даласындағы орыс экспанциясын жалпы Орта Азияны отарлаудың бастапқы кезеңіне теңеп, қарастырады.

Француз тарихшыларының еңбектерінде қарастырылған келесі бір мәселе ретінде қазақ даласындағы ұлт-азаттық көтерілістерді атауға болады. Француз тарихнамасы «бірыңғай тасқын» теориясынан бастау алады. Қазақтардың азаттық жолындағы күресінде КСРО-ның құлауына дейін өмір сүрген «кеңестік колониализмнің» концепциясын қайталайтын көтерілістің тізбекті әсерін көруге болады. Келесі методологиялық ықпал – белгілі бір тарихи кезеңнің этникалық аздығы мен лауазымды ұлттардың әлеуметтік және экономикалық теңсіздіктен туындайтын қақтығыс теориясына негізделді. Яғни ұлт-азаттық көтеріліс – қазақ халқының ұлттық бірлестігіне қауіп төндірген, орыс колонизациясына жауап ретіндегі қозғалыс болды.

Ғалым Э.Каррер д'Анкокс Орта Азияның тарихын зерттей отырып, оны ұлттық тарих бойынша басты деректерден тұратын көптеген методологиялық мәселелермен байланыстырады. Ол 1917 жылға дейінгі Ресей империясындағы мұсылмандар халқының тарихы әлем мұсылмандарының жалпы тарихының контекстінде ғана зерттелді деп есептейді. Ал 1917 жылдан кейін ол КСРО-дағы Орта Азия интеграциясының контекстінен бөлініп шығады. Автор: «Ұлттық даму – қарама-қайшы екі тенденцияның жалғасы, ұлттардың, мемлекеттердің, ұлттық мәдениеттің дамуы, сонымен қоса ұлттардың жойылуына, қысымына ықпал ететін бейімделудің бір түрі болып табылады» [7], – дейді.

Ұлт-азаттық көтерілістің бастапқы кезеңінде қазақ халқының ру-тайпалық ұйымдарының құрылуына себепші болған идеологиялық дәлелдің мақсаты мен тапсырмаларының төменгі дәрежедегі деңгейі қарастырылады.

«Мұсылмандар әлемі жылнамаларын» (1954 ж.) бағалауда Орта Азия мұсылмандарының көтерілісі – XX ғасырдың аяғына дейін жалғасқан ұлттық қозғалыс [8]. 1960-1970 жылдары француз тарихнамасында кеңестану жеке ғылыми сала ретінде танылғаннан соң, ұлт-азаттық көтерілістің себептеріне тереңірек үңілуге мүмкіндік туды. Бұл мәселеде Э.Каррер д'Анкостың, Ал.Беннигсен мен Ш.Лемерсье-Келькеженің еңбектерін атауға болады. Олар көтерілістің тууының басты себебі Ресей империясының отарлық саясатының үстемдік етуінде, жер мәселесінде, қоныстандыру саясатында, деп түсіндіреді.

Белгілі кеңестанушылар Ал.Беннигсен мен Ш.Лемерсье-Келькеже 1891-1892 жылдары бір топ қоныстанушылар көшпелілерге ауыр жағдай туғызды деп санайды. Жергілікті тұрғындар мен орыстар арасындағы қақтығыстар күшейіп отырғанын да баяндайды [9].

Ғылыми зерттеулер Ұлттық орталығының зерттеушісі, тарих ғылымдарының докторы Изабель Огайонның «Седентаризация казахов в сталинском СССР: коллективизация и социальные изменения (1928-1945)» атты еңбегі қазақ тарихының ақтаңдақтарын толықтыра түседі деп ойлаймыз [10]. КСРО мен Орта Азияның тарих салаларында жұмыс істеген ғалым Қазақстанда бірнеше жыл өмір сүріп, орыс және қазақ тілдерін қатар меңгереді. Ғалым 1920 жылдың аяғы мен 1930 жылдың ортасындағы жағдайды терең түсіну үшін, қазақ әдебиетімен де етене танысады. Қазақтардың отырықшылану мәселесі француз тарихнамасында орын алған алғашқы кешенді монографиялық зерттеу болды. Автор жеке фазалардан тұратын отырықшылықтың кезеңдерін атап өтеді. Алғашқы кезең (1928-1929 жж.) – байлар мен ауыл элиталарының репрессияға ұрыну жылдары, яғни жаңа термин «дебаизацияны» енгізе отырып, алғашқы кезеңге теңейді. Ол «дебаизацияның» экономикалық және әлеуметтік критерилерін келесідей етіп бөледі: мал басы, жер телімдері, тізімге алу, шаруалар және т.б. Автор бірінші кезекте қазақтың зиялы қауымдарынан құралған Алашорда ұйымын оқшауландыруды, өзіне бағындыруды және белгілі бір кезеңдердегі жергілікті биліктің, саяси элиталардың рөлін қарастырады. Автор кеңес үкіметінің мақсаты шаруашылықтың дәстүрлі үлгісін жою болды деген қорытындыға келеді. Бұқара халық пен қазақ зиялы қауымы тарапынан потенциалдық наразылықты басу да өз деңгейіне жеткендігін атап өтеді.

Кеңес дәуірін зерттейтін кеңестану ғылыми сала ретінде КСРО жаңадан құрылған сәттен бастап қалыптаса бастады. Оған А.Береловичтің 1987 жылы «Анналар: Экономика, Қоғам, Өркениет» журналында жарыққа шыққан, «Кеңестану мәселесі бойынша» атты мақаласы дәлел бола алады, онда ол Кеңес одағын әшкерелейтін түрлі басылымдардың шығуына қарамастан, КСРО қайта құру туралы ақпараттың барша әлемді қатты таң қалдырғаны жөнінде айтады [11]. Француз тарихнамасының ұстанатын басты бағыттарының бірі сталиндік, яғни оның мұрасы мен ерекшелігі болды. Алайда мемлекет тарихындағы қоғамға қатысты зерттеуден бөлек, өткен мен бүгіннің байланысын айқындайтын сұрақтар да туындап отырды.

Дәстүрлі кеңестану КСРО құлағанға дейін, 1960-1970 жж. өзіндік «триумфтық әрекеттерін» бастан өткере отырып, тоталитарлық жүйенің концепциясын қабылдады. Кеңестанудың басты методологиялық қиындықтары КСРО бойынша деректердің болмауынан туып отырды. Сонымен қатар, дәстүрлі француз

тарихнамасы бар деректерді жасырып, КСРО-ның әлеуетін, экономикасын, тіпті саяси тарихын зерттеуге мүмкіндік беретін статистиканы, КПСС құжаттарын, басылымдарды жоққа шығарып отырған.

Кеңес тарихы жайлы статистикалық көзқарасты қайта қарастыру қажеттігін француз тарихшылары дұрыс айтқан. Қалыптасқан жүйесі мен бастапқы идеологиялық жобасы бұлыңғыр болғандықтан, Американың кеңестану ғылымында жиі қолданылатын Г.Арендттың тоталитарлық концепциясының тоталитарлық институт шиеленісе бастаса да, ешбір кемшілік көрмейтінін түсінетін уақыт жетті. Модель келесідей кеңестік типтерді айқындады: идеологиялық жобаның тұрақтылығы, биліктің заңдылығы, идеология саяси биліктің элементі ретінде және заңға аз негізделген халықтарды бақылау. Тоталитарлық концепцияның жетістіктері түсіндіруге тырысқан шындыққа қарсы болды. Тоталитарлық жүйе байлаулы болды деген көзқарастар да қалыптасты. Мамандарды басқа да коммунистік жүйемен қызықтырмауда, коммунизмді бірегей кеңестік өнім ретінде қарастыруға болмайтын зерттеулер арқылы өзіндік ерекшелігі бар кеңестік орталық қалыптасты.

Міне, осылай кеңестануда бірнеше кемшіліктер қалыптасты: 1) Партияның жаңа ықпалы оның орталық жүйелері тұрғысынан қарастырылды. Алайда жаңадан қалыптасып келе жатқан партия жергілікті жерлердегі құрылымы арқылы абыройға бөленді. Яғни жергілікті билік өкілдері колхоздар мен совхоздардағы плантацияларды ұйымдастырған ауыл еңбеккерлеріне қызығушылық танытпағаны жөнінде айтады. Орталық және жергілікті билікті толығымен көрсету үшін, мафия секілді үлгіні қолдану қажет. Деректер мен байланыстарды шектеу мақсатында, жергілікті шенеуніктердің желілері сұрыптау мен бақылауда шектелді. 2) 1930 жылдары кеңес жетекшілерінің реформаторлық немесе консерваторлыққа, заманауи немесе радикалдылыққа бөлінуі кенеттен және тиянақсыз болған жағдай деп бағаланады [12]. 3) Кеңестану құқық мәселелеріне, биліктің легитимділігіне, сату және сатып алу құқықтарына келгенде жиі елемеушілік танытып отырды. КСРО түрлі деңгейде кенже қалып отырғандығы түсініктер демократиялық азаматтық қоғам құруға кедергі келтіріп отырды.

1970 жылдардың ортасында-ақ кейбір француз зерттеушілері КСРО-ны кітапқа басылған көрініске теңеп, сынға алған болатын. Француздың белгілі саясаттанушысы, антропологы Э.Ле Руа Ладюри Кеңес одағының әскери күші мен халқының әл-ауқатын, қара жұмысшылар мен шаруалардың еңбегінің бағаланбайтынын қате түсінік деп есептеді. Және Францияның тағы бір белгілі тарихшысы Ф.Фюренің көзқарасы бойынша, батыс идеологиялық тұрғыдан кеңес жүйесін ойлауды тоқтатқан. «Әлемнің бұл биополяциясы – капитализм/коммунизм – саяси шындыққа жанаспайды». Бұл позицияны Сорбон мен Кэмбридж университеттерінде оқып келген, небәрі 25 жастағы француз тарихшысы Эм. Тодда өзінің «Ақырғы күйреу» атты сыни монографиясында ұстанды.

М.Ферро мен Р.Жироның 1991 жылдары өңделіп және толықтырылып жарық көрген «Ресейден КСРО-ға дейін», «Ресейдің 1850 жылдан бүгінгі күнге дейінгі тарихы» атты монографияларында да кеңестану сынға ұшырады. Онда олар КСРО-ның даму контекстін ішкі ықпалдар мен жалпыға ортақ тарихқа енгізуге тырысып отырды. Міне, осы тұстан француз тарихнамасын Орталық Азия мен Қазақстанның тарихы бойынша зерттеу арқылы парадигманың концепциясы мен бағыттарындағы өзгерістер аңғарылады. Өлке тарихының дәстүрлі көзқарастарына қарсы екінші тарихи концепциялы ревизионизм орнады. Сонымен қатар, қайта құру кезеңінде француз тарихнамасының кеңестану ғылымының ықпалының әсерінен белгілі бір дәрежеге жеткенін атап өту қажет [13].

Әлемге әйгілі француз кеңестанушысы және тарихшысы Н.Вертттың «Кеңес Одағының тарихы. Ресей империясынан тәуелсіз елдер бірлестігіне дейін» атты 5 рет өңделіп барып жарық көрген зерттеуі кеңестанудың жай-күйін қайта қарауды жөн деп тапты. «Кеңес одағындағы қоғам және билік» атты еңбегінде де жаңа концептуалдық және теориялық ықпалдар көрініс табады. Ол онда кеңес тарихының саяси және әлеуметтік тәжірибесіне сүйене отырып, тоталитарлық және ревизионистік мектептерді сынға алады. Оның басты мақсаты – КСРО мен билік арасындағы белгілі бір бағыныштылық пен өзара байланысты, оның түрлі формалар мен қоғамды, саясаттағы әлеуметтік кластардың рөлін, оның әлеуметтік белсенділігін көрсету болды. Оның «идеологиялық сипаттың арнайы тартысын қозғай отырып», тарихи фактілерді әділ қалыптастыруға мүмкіндік беретін әлеуметтік үрдістердің жоғары және төмен методологиялық ықпалы қарауға ұсынылады. Зерттеуде келесі методологиялық ықпал қазіргі заманға қалай ойысады деген оймен қорытындылады. Ол оның идеологиялық және саяси инфрақұрылымынан шыға отырып, кеңес жүйесінің функциялану түсінігін стереотиптерден шегінуге үндейді [14].

Қазақстан мен Орта Азия тарихын зерттеген кеңестанушы маман Э.Каррер д'Анкостиң 1978 жылы жарық көрген «Күйреген империя» атты еңбегінде мұсылман факторларының теориясына сүйене отырып, Кеңес одағының ыдырайтынын атап өтеді [15].

Орталық Азия бойынша Орталық Институттағы Шығыс тілдері мен «Қазақстанның» (2000) өркендеуі-

не үздіксіз жүргізіліп отыратын семинардың жетекшісі Катрин Пужольдың Егемен Қазақстанға арналған кітабы қазіргі француз саясаттануының кейбір кемшін тұстарын толықтырып отырды [16]. Автор: «жаһандану көзқарасымен Қазақстан өз рөлін трансконтинентальдық экономикалық байланыстарда анықтауы және Еуразиялық континент осіндегі өзінің тарихи миссиясына оралуы тиіс», – дейді. Сан ғасырлар бойы талай қиындықтарды бастан кешкен Қазақстан, шындығында да, Шығыс Азия және Батыс Еуропамен, қазақ және орыс бастамаларының арасында, атеизм мен православиенің, ислам мен шаманизмнің ішінде де үлкен үндестіктен тұрады. Қазақстанның болашағы Батыспен байланысты болатыны сөзсіз. Алайда, сан ғасырды артқа тастап, өзінің көшпелі ұрпағы жайлы көрінісін беретін Азия халықтарының мұрасы қазақ қоғамына әлі де ықпал ететінін айта кеткен жөн. Пужоль Қазақстанның болашағын қазіргі қоғам талабының бағыты және модернизацияны батыстық үлгі бойынша байланыстыра отырып, қазақ қоғамын көшпелі мәдени дәстүрдің кей тұстары бойынша сақ болу қажеттігін алға тартады.

Қорыта келе, Кеңес үкіметінің тоталитарлық үстемдігі кезінде бұрмаланған қазақ тарихын жаңаша жазуда батыс тарихнамасын, әсіресе француз тарихшыларының еңбектерін назардан тыс қалдырмау керек. Себебі француз тарихшыларының еңбектерінде Ресей империясының Қазақстанды отарлауы, ұлт-азаттық қозғалыстар, кеңес үкіметінің қазақ даласын отырықшыландыру саясаты сынды әлі де нақты шынайы зерттеулерді қажет ететін мәселелер қамтылған.

1 Sauvaget J. *Introduction à l'histoire de l'orient musulman. Elements de bibliographie / Ed. ref. et comp. par Cl.Cahen.* – P.: Maisonneuve, 1961. – P. 234.

2 Trotignon Yv. *Naissance et croissance de l'URSS.* – P.: Bordas, 1970. – P. 11.

3 Radvanyi J. *L'URSS: Régions et Natioins.* – P.: Masson, 1990. – P. 229.

4 Carrère d'Encausse H. *L'Empire d'Eurasie: Une histoire de l'Empire russe de 1552 à nos jours.* – P.: Fayard, 2005. – 526 p.

5 Forniau V. *Agriculture nomade et irrigation en Asie Centrale: apports possibles de l'éthno-histoire // L'Asie centrale et ses rapports avec les civilisations orientales, des origines à l'age de fer: actes du colloque franco-soviétique organize par le centre National de la recherche scientifique..., Paris, 19-26 novembre 1985.* – Paris: Boccard, 1988. – P. 243-244.

6 Forniau V. *Histoire de l'Asie central.* – P.: Press Univ., 1994. – P. 81-85.

7 Carrère d'Encausse H. *Problèmes documentaires poses par la recherches sur l'Asie central des XIX et XX siècle // Les arabes par leur archive (XVI-XX s.) / Colloques internationaux de la recherche scientifique. 9-11 avril, 1974, - Paris. 1975.* – №555. – P. 247.

8 *Annuaire du Monde Musulman 1954 / Red. Ar L.Massignon.* – P.: Presses univ. de France, 1955. – P. 77-78.

9 Bennigsen A., Lemerrier-Quelquejay Ch. *Les sultangaliévismes au Tatarstan // Les mouvements nationaux chez les musulmans de Russie.* – P.: Mouton, 1960. – P. 156.

10 Изабель О. Огайон И. *Седентаризация казахов СССР при Сталине. Коллективизация и социальные изменения (1928-1945 гг.) = La sedentarisation des Kazakhs dans l'URSS de Stalin. Collectivisation et changement social (1928-1945) / пер. с фр. А. Т. Пакишева; сост. Б. М. Сүжиков.* – Алматы: Санат, 2009. – 365 с.

11 Berelowitch W. *A propos de soviétologie // Annales: Economies Sociétés Civilisations.* – 1987. – №5. – P. 997-998.

12 Poujol C. *L'islam en Asie centrale, vers la nouvelle donne.* – P.: Ellipse, 2001. – P. 77.

13 Ferro M., Girault, R. *De la Russie à l'URSS: l'histoire de la Russie de 1850 à nos jours.* – P.: Nathan, 1991. – P. 173, 188.

14 Werth N. *Histoire de l'Union soviétique. 2-ieme vol.* – Paris: PUF, 2007. – P. 127.

15 Carrère d'Encausse H. *L'Empire éclaté: La révolte des nations en URSS.* – Paris: Flammarion, 1978. – P. 109.

16 Poujol C. *Le Kazakhstan.* – Paris: Presses Universitaires de France, 2000. – 128 p.

Резюме. В статье идет речь о проблемах истории Казахстана во второй половине XX в. и начала XXI века, поднятой французскими историками. Автор всесторонне рассматривает научные труды французских историков Э.Каррер д'Анкос, Ж.Соваже, К.Пужоль, И.Огайон, Ал.Беннигсен связанные с историей Казахстана. В трудах вышеназванных французских историков подробно освещена насильственная коллективизация 1920-30 годов, колонизация Казахстана Российской империей, распад союзной империи и политическое направление независимого Казахстана. Эти труды помогли восстановить и открыть правдивую картину тяжелых времен казахской истории.

Ключевые слова: историография, история Казахстана, советский колониализм, империя, идеология, коллективизация

Summary. The article deals the problems of the history of Kazakhstan raised by French historians in the second half of the XX century and the beginning of the XXI century. Author comprehensively studied scientific works of french historians such as: E.Carrere d'Encausse, Zh.Sovazhe, K.Puzhol, I.Ogayon, Al.Bennigsen related with the history of Kazakhstan. In the works of the aforecited french historians tells about collectivization in 1920-30, the colonization of Kazakhstan by the Russian Empire, Dissolution of the Soviet Union and the political direction of independent Kazakhstan. These works helped to restore

and open up a truth picture of hard times in Kazakh history.

Keywords: historiography, the history of Kazakhstan, the Soviet colonialism, Empire, ideology, collectivization
ЭОЖ 82-1/29

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕ МӘНГҮРТТІК ТАҚЫРЫБЫНЫҢ БЕЙНЕЛЕНУ ЖАЙЫ

Қ.Тілеуберді – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Филология институтының 2-курс магистранты

Рухани байлықтарымыз қазіргі заманда құнсыздалып, қоғамымызда бірте-бірте бір ғажап фонемен, құбылыс кең жайлауда. Мұны өмірлік адами бағыттан айырылу дейді. Кеше ғана біздің өмірлік кеңістігіміздің құрлымын айқын ғып тұрған ұлы мақсаттарымыз бірте-бірте күнгірттеніп өз тартымдылығын жоғалтып алулардың орнына келетін нәрселердің де белгісіз болып отырғанын көріп жатырмыз. Адамдар бақытсыздық ауруына шалдықты, енді қай жұлдыздың сілтеуімен жүретінін білмей қалды. Мәңгүрттік мәселесі де адамзат ғасырлар бойы тірнектеп жинаған рухани байлығының құнсыздануы іспеттес.

Кілт сөздер: әдебиет, мәңгүрттік, рухани күйзеліс, сана, үрдіс т.б.

«Жаудан да, даудан да қорықпаған қазақ едім, енді қорқынышым көбейіп жүр. Балаларын бесікке бөлемеген, бесігі жоқ елден қорқамын. Екінші, немерелеріне ертегі айтып беретін әжелердің азаюынан қорқамын. Үшінші, дәстүрді сыйламайтын балалар өсіп келеді. Оның қолына қылыш берсе, кімді де болса шауып тастауға даяр. Қолына кітап алмайды. Үйреніп жатқан бала жоқ, үйретіп жатқан әже, әке жоқ», – деп Бауыржан Момышұлы атамыз айтқандай, қазіргі таңда қанымыз қазақтыкі бола тұра қазаки сана-сезімнің саңылауын батыстың бейпіл мінерімен бітеп, ұлттық мінезімізді жоғалтып, рухани құндылықтарымыздан айырылып, мәңгүртке айналып бара жатуымызда. Шыныменде, табиғаты таза, жүрегі асыл, көкірегі дана қарияларымыздың азайып кетуінен шығар. Ал рухани құндылықтар дегеніміз – сол елдің тілі, ділі, діні, халықтың бойына біткен тәлім-тәрбиесі және салт-дәстүрі. Егер де кімде кім осы рухани құндылықтардан айырылып қалса, онда оның мәңгүрттен еш айырмашылығы жоқ. Себебі, мәңгүрттік дегеніміз – адамның рухани өрбуіне тосқауыл болар зұлымдық.

Өзіміз көріп отырғандай, мәңгүртке айналу оп оңай. Мәңгүрттік адам арасында зұлымдықты ақысыз, пұлсыз, күліп жүріп орнатады. Одан сақтану үшін ең әуелі, өзіміз «оқ жонып», «тон пішер» қазақ болайық! Әйтпесе жетесіз ұрпақпен өшкеніміз жанып, көсегеміз көгермес [1].

Бүгінгі күннің өзекті мәселесі болған үлкенді құрметтемеу мен кішіні сыйламау тақырыбын өзінің «Дермене» повесінде тиімді пайдалана білген жазушымыз Дулат Исабеков. «Былғанар қол былғанды, дозаққа күйер тән бәрібір күйетін болды, енді аянар ештеме қалған жоқ. Тоқаң Омаштың айтқанын екі етпеді. Немересінің қамы үшін немересінің алдап-сулап қасынан тастамады. Ақыреттің зауалындай азап боп көрінген нәрсеге де адамның еті үйреніп, бірте-бірте дендеп алады екен. Талай дермене ұрланып, ойдағы ауылдың есек арбалары талай рет көпірден бос өтіп өз бетімен төмен құлады. Арбаларының ұрланғанын қайдан біледі, сонау адырдағы біреу алады деген кімнің ойына келіп жатыр, әрі жоғалып кеткен мүлік жоқ, қайтып табылған нәрсенің түбін қай қазақ қазбалай берсін» [2, 136]. Өз маңдай терімен ақша табудың орнына біреуді ұру, ұрлау, қорлау, қорқыту, арқылы харам жолмен ақша табатын Омаш бейнесі рухани мәңгүрттенген бейне. Ежелден қарттарын сыйлайтын қазақы болмысынан айырылған Омаш өзінің әкесіндей адамды күшпен қорқыту арқылы қылмысқа итермелейді. Бұл оның оның адамдық ардан аттауы емеспе? Қартты қорқыту мен қоймай әке-шешеден айырылған елден жұдырық емес жылулық күтетін, бұғанасы қатпаған бүлдіршін баланы бүкпентайлап жұмысқа салуы рухани азғындық емес пе! Кез келген әдеби кейіпкер жазушы қиялынан туғанмен, жазушы өз қоғамының айнасы іспеттес. Оған дәлел Омаш бейнесі. Бұл күнде бөтенге өз еңбегінің ақысына емес, әке-шешесінің зейнет ақысына телміріп отырған тепсе темір үзетін жігіттеріміз қаншама. Жас кездерінде талай бейнет көріп, енді сол еңбектің зейнетін көремізбе дегенде ұяты аздау ұрпағы оған телміріп отырады. Күнделікті өмір сүріп отырған ортамызда қолына күрек, сыпыртқы ұстап жүрген қарттарымыздан көз сүрінердей көп. Сана сезімі жоғары, рухани пайымдауы күшті адам үшін қарттарымыз қазына ғой шіркін! Өткенге көз жүгіртсек өзіміз білетіндей біздің зерделі қазақтың ерен ұлдарын еңбекке жарағанша қарттарымыз рухани қайнар бұлақ саналатын батырлар жыры, тәлім-тәрбиесі мол ертегілермен өсірген. Бұл күнде көше сыпырып бейнеттеніп жүрген қарттарымыз қайтып немерелеріне ертегі айтсын. Міне осының кесірінен теледидарға телміріп неше түрлі бәленің бәрін көрген балауса сәби қатыгез, опасыз, мейірімсіз, мәңгүрт болып өсері анық. Омаш біреудің шөбін ұят іс деп білмейді, керісінше мақтан көреді, өзгеге зұлымдық

көрсеткен Омаш өз әкесіне де күшпен қылмыс жастары анық сонда үлкенді сыйлау деген ұлағатты тәрбиені ұлтқа Омаштың бүгінгі күннің рухани мәңгүрті екені сөзсіз! Бүгінгі күні жетімдер үйі мен қарттар үйінің көбейіп кетуінің өзінде бір ұлттық қорқыныш бар. Сайын даламыздың салмақты ұлдары жетімін жылатпай, жесірін қаңғыртпай, қарттарын қайғыртпай қастерлеген ел едік. Өткен ғасырдағы отарлау саясатының зардабы мен бүгінгі жаһандану атты алып айдаһардың аузына жұтылып бара жатқан сияқтымыз. Балаларымызды балабақша апарып бақташыға телмірткенше, жан жылуын ата-анадан артық сыйламаса кем сыйламайтын қарттарымызға неге тәрбиелетпеске. Жазушы шығармасының өзектілігі сонда бүгінгі қоғамның өзекті мәселесін орынды қолданған. Шығарманы оқи отырып Омаш сияқты мәңгүрттерден оқырмандарымыздың жиренетінін байқаймыз.

Өзекті мәселені өз шығармасына арқау еткен жазушымыздың біреуі Төлен Әбдіков. «Түстен кейін жалдап алған машиналарының кабинасына Жеңіс пен Томаны отырғызып, сыртқа Сапабектің өзі отырып, әке-шешелерімен тура өткен жылдағыдай сүйісе қоштасып, «ренжімендер» деп ақыл айтып, ауылдан шығып кетті. Машина қарасы үзілген кезде ғана кемпір үн-түнсіз жаулығының шетімен көзінің жасын сұртті.

– Көзің ағарсын сенің, – деді шал ақырып, – жылама!

Келесі күні Ерекен кетпенін алып, «қысқа отын жоқ, бар кезінде қи ойып алайын» деп, қыстау жанындағы қораға кетті. Уайымын басу үшін, тағы да жігіттік дәуренін, бұрынғының адамдарын еске түсірмек болды. Қаншайымды, баяғы Сырға көшкен ағайын жұртты ойлады. Бірақ, құлазыған көңіліне ештеңе алданыш болмады...» [3, 252]. Ол өзінің «Қонақтар» әңгімесінде ата-анаға деген құрметтің құрып бара жатқандығын, ауыл мен қала ағайын туыстың арасын бөлгендігін, келіндеріміздің ата-енеге иіліп сәлем берудің орнына кербезденіп керіліп, әдеп-ибаны ұмытуы рухани тоғышарлық әрине. Сапабектің қайдағы бір түкке қажеті жоқ шетелдің бір әңгімелерін айтып отырғаны әкесіне ұнамайды. Өз үйінде бөтен бір қонақ болып келген адамдай отыруы, әке-шешесін сағынудың орнына қайдағы бір қазақи болымысқа тән емес әңгімемен бас қатырады. Немересін құшағына басқысы келегн армандары арман болып қала береді.

Қазақ әдебиетінде қазіргі жетекші үлгілердің бірі – тарихи тақырып. Халқымыздың арғы-бергі өткен өмір жолын бейнелеу арқылы бірыңғай, кесек заман келбетін жасауға белсене қалам тартқан аға буын тәжірбесі кейінгі жастар шығармашылығына игі әсерін тигізген. Бұған дейінгі ұлан-ғайыр эпикалық дәстүр енді шағын лирикалық повестермен өрнек тартып келеді. Жастардың тарихи үрдісті зерттеу үлгісінде тарихи тағдырды талдау құрал-тәсілдерді де – кең құлаш суреттен гөрі лирикалық ой-толғам мәнері мен мейілінше жұмыр, жинақы, сезім сыры арқылы танылды. Адам мінезін, тарихи шындықты үніле зерттеу өріс ала бастады.

Қиян-кескі қырғынның, ерлік пен ездіктің ащы да ауыр талай-талай хикаясын қара жусанның қалтарысында, қаралы қырқаның қойнауында қазақ даласы ғасырлар бойы құпия сақтап келіпті. Қанға-қан дейтін феодалдық-патриархалдық салттың ала жібінен аттап кете алмайтын ата дәстүрі барымта бөктерінде сан алуан азаматынан айырылып, алдындағы ырысын шашқанымен, елдік намысын сақтап, елі мен жерін сұқ пиғылдан қылаңсыз қорғап келген.

Сонау өткен жаугершілік заманында барымта сойылы ру мен ру, ауыл мен ауыл арасында ғана ойнаған жоқ, ел мен елдің, туыстас, тамырлас, тағдыры бір, мұңы бір, қонысы кемерлес ұлт пен ұлттың арасында да талай дау-шырғалаңның түрткісі болған. Қазақ пен түркіменнің – туысқан екі халықтың арасына іріткі салып, бірлікке, бауырластыққа шақырған Абыл күйшінің өмірі мен өлімі жас жазушы Әбіш Кекілбаевтың тарихтан сыр шертетін, адамдықты ту еткен «Күй» повесінде тебірене жырланады.

“Күй” повесінде асқан шеберлікпен суреттелген оқиға, жаулық-дұшпандық жазаның ең ауыр, сұмдық түрі – мәңгүрт жасау аңызы.

Повесті оқу арқылы адамдық атқа лайық болып, қара басынды нәпсіңнің құлы етпей, мейірімділіктің туын биік ұстау керек екендігін ұққандай боласын. Адам баласын керемет ақыл-есті қылып жаратақан құдайға қарсы шығып жас тұтқындарды ақыл-есінен айырудың қаншалықты соңында азап жатқанын аңғарғандаймыз. Жазушы тарихи оқиғаны арқау етіп қоғамдық тіптен ғаламдық мәселені орынды көтере білген. Адамның басты байлығы оның малында, тағында емес екендігін, ақыл-есің сау, адамгершілігің мол, қайырымды, қанағатшыл, бейбіт болсаң онда халқың сені құрметтейтінін дәлелдеген. Амалсыздан дұшпанның қорлауына, аяусыздығына түсіп мәңгүрттенген жас тұтқындардың тағдыр жүрегі бар адам баласын бей-жай қалдырмақ емес. Қазақ әдебиетіндегі тіптен әлем әдебиетінде десе де болатын мәңгүрттік тақырыбы Әбіш ағаның «Күй» повесінде орынды дәлелмен, көркем де түсінікті етіп суреттелген.

Адамзаттың тағдыры сан қилы болады. Олар өздері мекен етіп отырған жерлерімен бірге талай тарихи құндылықтарға куә болады. Уақыт зымырап өткен сайын жер ананы мекендеген халықтардың өмірінде алуан-алуан қиындықтар мен қуаныштар орын алады. Халықтың осындай басынан өткен оқиғаларын, сол

халықтың өмірін белгілі бір ақын-жазушыларымыздың шығармасына әдеби тақырып болары айдан анық. Адам өмір сүру үшін жер керек, осы жер үшін халықтар, хандықтар, ұлыстар мен тайпалар бір-бірімен қырық пышақ болып қырқысып, жер анамыз үшін соғысып отырған. Қиян-кескі соғыста немесе барымта кезінде қолға түскен тұтқынға жазаның ең сұмдық түрі – мәңгірт жасау технологиясын қолданған. Мәңгірт болған тұтқын енді өз қожасының құлақ кесті құлы болатыны қак.

Осындай өзекті мәселені өткен ғасырдың екінші жартысында халықтың айнасы болған жазушыларымыз шығармаларына тақырып етіп алды. Қазақ әдебиетінде Ә.Кекілбаев, Т.Әбдіков, Д.Исабеков сынды жазушылардың повестері мен әңгімелерінде көрініс тапса, баршамыздың мақтанышымыз ақын М.Шаханов поэзиясында да күні бүгінге дейін жырлануда. Ал Одақ әдебиетінде Қырғыз халқының заңғар жазушысы Ш.Айтматов романында аңыздық желімен бүгінгі күннің шындығын анық, әшкереп, тебірене жазады.

Абай «Жетінші қара сөзінде»: «Дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырын түгендеп, ең болмаса денелеп білмесе, адамдықтың орны болмайды. Оны білмеген соң ол жан адам жаны болмай, хайуан жаны болады» [4.83], – дейді. Қайтсемде тамағымды тауып жесем деген, ар-намыстан жүрдай, ұят деген ұлы сезімнен айырылған жастарымызды не құтқарады? Егер біз елімізге, отанымызға, талай-талай аянышты қантөгіспен келген тәуелсіздігімізге жанымыз ашыса, оның ертеңгісі мен болашағының бұлыңғыр болмауын ойласақ «тәрбие тал бесіктен», демекші тәрбиенің маңыздылығын арттыруымыз керек. Көркем әдебиетіміздің көрнекі тәрбиеге толы беттерін оқытуымыз керек. Жас кезінен бастап өз тілі, діні, тарихы туралы тағлымға толы әңгімелер айтуымыз керек. Сонда ғана тәуелсіз еліміздің іргесі бүтін, ұрпағы ұлағатты, тәуелсіздігі мәңгі болмақ. Данышпан бабамыз Шәкәрім:

Бұрын шын бар, бүгін шын,

Ертең шын бар-үш бөлек.

Керегі жоқ бұлардың,

Бұзылмайтын шын керек – дегендей [5.87], бұндағы бұрынғы шын – тарих,

бүгінгі шын – өмір, ертеңгі шын – болашақ екенін ескере отырып еліміздің, қазағымыздың болашағын ойласақ рухани мәңгірттіктен сақ болайық! Сонда ғана біздің тәуелсіз еліміздің көк байрағы көк аспанда мәңгі – мен қазақпын, мен азатпын, мен тәуелсізбін деп желбіремек!

1 Болысова Қ.М. Мәңгірттіктің адамзат өміріне қауып-қатері. // Қарағанды университет хабаршысы, 2007, - №2, - 104-108 б.

2 Исабеков Д. «Жеті белес»: (хикаяттар). – Алматы: «Рауан», 1998. – 384 бет.

3 Қазақ әдебиеті. 8-сынып оқулығы. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 2004 ж. - 286 бет.

4 Сен де бір кірпіш дүниеге... (Абай өлеңдері мен «Қара сөздері»). – Алматы: Рауан, 1994. – 116-б.

5 Шәкәрім Құдайбердіұлы. (Өлеңдері мен поэмалары). – Алматы: Жалын, 1988. – 87 б.

Резюме. Нашего духовные богатства на теперешней эпохе малоценный, в нашем обществе постепенно одно чудо фонем, явление на просторном обитает. Говорит это расставаться жизненное людское направление. Только я жизненный пространство структурный стоит великий цель постепенно тускнею сам привлекательность теряю беру локализация прихожу вещь и неизвестный есть сию смотрю лежу. Люди больному несчастья старик, ходит твою какую звезду тогда указывать, до того, как знал, остался. И вопрос мангуртизм человеческое существо века собирать духовное богатство обесцениваться сходен.

Ключевые слова: литература, мангуртизм (обморок), духовная депрессия, сознание, тенденция и.д.

Summary. Our spiritual wealth to the present era of little value in our society gradually miracle phonemes phenomenon on a spacious lives. Says it is part human life direction. I only living space structure stands a great goal gradually dimmer itself losing appeal take Localization and unknown thing come sit there looking lezhu. Lyudi patient unhappiness old man walks star then what your point, before I knew ostalsya. I question mangurtizm century human being gather spiritual wealth depreciate similar.

Key words: literature, mangurtizm (syncope), spiritual depression, consciousness, trend

УДК 314.742

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ МИГРАНТОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А.Б. Есиров – докторант НШГП Академии государственного управления при Президенте РК

В настоящей статье автор дает анализ проблемным вопросам социально-экономической адаптации мигрантов, к которым большей частью относятся оралманы. Показаны вопросы образования мигрантов, как основы социально-экономической адаптации оралман. Проанализирована государственная миграционная политика в части обеспечения процесса адаптации этнических казахов. Предложены рекомендации по обеспечению мигрантов образованием.

Ключевые слова: мигранты, образование, адаптация, оралманы

Процессы миграции сложны и обусловлены совокупностью экономических, социокультурных, образовательных факторов и проблем. Среди них наиболее актуальными являются языковой и социокультурный барьеры, мешающие успешному вовлечению мигрантов в различные виды образовательной, культурно-досуговой и социальной деятельности [1, с. 80].

В условиях активизации миграционных потоков в Казахстане важным аспектом интеграции этнических мигрантов в общество является уровень их образования.

В данной статье хотелось бы остановиться на уровне образовании этнических мигрантов в рамках системной работы по их интеграции и адаптации в казахстанское общество. Вопрос репатриации для Казахстана стал значимым с 1991 года, после образования самостоятельного государства, в связи с усилившимся оттоком русскоязычного населения и уменьшения численности населения, в том числе коренного.

Таким образом, вновь возникшее государство предложило этническим казахам, проживающим за рубежом, возвратиться на историческую родину. Так, по данным Министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан с 1991 года по 1 января 2015 года на историческую родину вернулись, и получили статус оралмана 259 159 семей или 952 882 этнических казаха (в 2014 году - 3792 семьи или 8247 этнических казахов), что составляет 5,5% от общей численности населения страны.

В первые годы расселение репатриантов-переселенцев проходило равномерно по всей территории страны с учетом социально-экономической ситуации в регионах. Однако, уже в 2000-х годах начался процесс их вторичного переселения, теперь уже внутри страны, например из северных регионов в южные, в силу климатических и культурных условий. Также, чуть позже начался процесс переселения в крупные города, в так называемые центры притяжения, в связи с более высокими возможностями трудоустройства.

Наибольшая численность оралман наблюдается в Южно-Казахстанской, Алматинской и Мангистауской областях, где проживает более 50% всех семей оралман. Хотя в 2005 году в этих областях проживало почти 65% вновь прибывших репатриантов. Тут можно отметить, что миграционная политика дала свои плоды, были созданы новые рабочие места, вопросы выделения земель в регионах, испытывающих дефицит в трудовых ресурсах. Такие процессы, как самостоятельные перемещения, создают дополнительную нагрузку на местные исполнительные органы, на социальную инфраструктуру, в том числе на учреждения здравоохранения и образования.

Процесс вторичного переселения внес элементы стихийности, усугубил нерегулируемость миграционных процессов в Казахстане [2, с. 180].

Государственная миграционная политика исходит из необходимости ведения целенаправленной системной работы в целях успешной адаптации оралман, оказавшихся в другой социальной и культурной среде.

Вопросы уровня образования репатриантов достаточно актуальны в настоящее время. Одной из целью репатриации автору видится восполнение дефицита трудовых ресурсов в рамках процесса диверсификации экономики и индустриализации страны. Соответственно Казахстану немаловажен уровень образования и квалификация будущих граждан страны.

Казахстан является участником семи основных международных правозащитных договоров ООН, в том числе Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. В соответствии с

этими договорами государство взяло на себя обязательство принимать в рамках имеющихся ресурсов соответствующие законодательные, административные, судебные и иные меры к тому, чтобы постепенно достигнуть всестороннего осуществления права на образование.

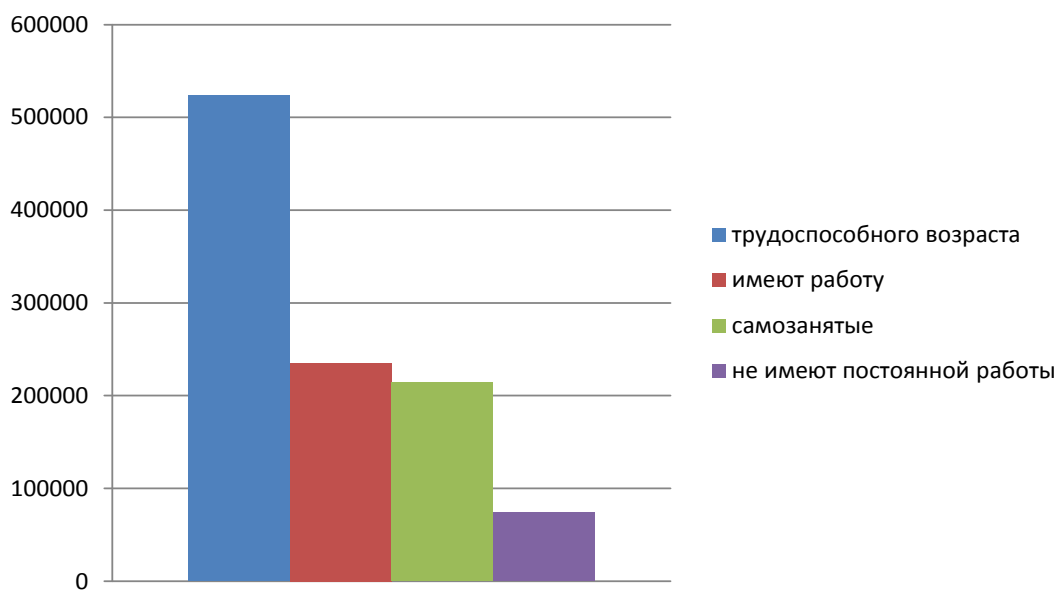
Хотелось бы отметить, что в соответствии с Индексом уровня образования в странах мира (Education Index) – комбинированный показатель Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН), рассчитываемый как индекс грамотности взрослого населения и индекс совокупной доли учащихся, получающих образование, Казахстан находится на 35 месте из 188 государств мира. Что является достаточно высоким признанием сферы образования нашей страны на мировом уровне.

Основой, позволяющей мигрантам, получать образование в Казахстане является Закон Республики Казахстан «О миграции населения». Так статья 23 Закона содержит нормы, связанные с образованием. В соответствии с ними, лица получившие статус оралмана, и члены их семей обеспечиваются местами в школах и дошкольных организациях наравне с гражданами Республики Казахстан, возможностью получения образования в соответствии с выделенной квотой на поступление в учебные организации технического и профессионального, послесреднего и высшего образования в количестве, определяемом Правительством Республики Казахстан.

Образование является одной из составных частей социально-экономической адаптации этнических казахов и на сегодняшний день существует ряд негативных факторов в данном процессе.

Первое, это правовое обеспечение процесса репатриации, которое в значительной степени влияет на получение гражданства, обеспечение жильем, трудоустройство оралман. Статус оралмана является промежуточным и в законодательстве Казахстана, в частности в трудовом за этим статусом не закреплены права и обязанности. Отсутствует специальный правовой режим для признания их нерезидентами РК.

Информация о занятости оралман (по состоянию на 01.01.2014)

Из данной диаграммы мы видим, что только половина оралман, трудоспособного возраста имеют постоянную работу. Определенная часть является самозанятыми (в основном эти люди ведут свое хозяйство, в основном в сельской местности). 14.2% от числа трудоспособного возраста не имеют постоянной работы, перебиваются сезонными или временными заработками.

До половины возвратившихся в Казахстан этнических казахов не могут сразу получить работу. И конечно причина этого видится не только в уровне образования и квалификации.

Анализ уровня образования оралман трудоспособного возраста выявил следующее. Если в 2001 году среди репатриантов насчитывалось докторов наук – 13, кандидатов наук – 67. Высшее образование имели 12 182 человека, неоконченное высшее – 1 472, среднеспециальное – 16 196 [3], то на 1 января 2014 года данные показатели выглядят следующим образом, докторов наук – 77, кандидатов наук – 223. Высшее

образование имеют 45 760 человек, среднеспециальное – 107 597, общее среднее – 319 295, не имеющие начального, в том числе не имеющие образование – 51 989 [4].

Второе, это языковой барьер, который является значимым фактором экономической интеграции оралман. В северных регионах является проблемой незнание русского языка, в южных это различия письменности. Так, например оралманы прибывшие из Китая, Пакистана пользуются арабской письменностью, из Узбекистана и Турции латиницей. Таким образом, незнание обоих языков и письменности приводит к тому, что оралману практически невозможно трудоустроиться.

Здесь можно выделить, что отсутствие общего языка для формирования межкультурного диалога и различия в ментальности, а также ряд других факторов приводит к увеличению напряженности между оралманами и коренными жителями страны.

Третье, существенным фактором низкого уровня социально-экономической интеграции, является различие в системах образования в Казахстане и стране исхода [5, с. 75]. Многие оралманы не имеют возможности трудоустроиться по своей специальности, имея при этом высшее образование, в основном инженеры, технологи, врачи, экономисты, юристы. Отсюда вытекают две проблемы: во первых, несоответствие профессии, во вторых, многие оралманы вынуждены прерывать свою карьеру в стране исхода, что заставляет их пойти на снижение профессионального и социального статуса.

Большинство оралман трудоспособного возраста имеют общее среднее образование. Но, в то же время доля тех, кто имеет средне-специальное или высшее образование достаточно мала. То есть мы можем утверждать, что в силу своей квалификации и образования, в большинстве своем оралманы не заняты на высококвалифицированной работе, соответственно они получают не самую высокую заработную плату, что может являться одной из причин неполноценной социально-экономической адаптации. Низкие доходы влияют на обеспеченность семей мигрантов, и соответственно на уровень жизни. Необходима комплексная программа по повышению квалификации и уровня образования данной категории.

Таким образом, можно предполагать, что уровень образования непосредственно влияет на наличие постоянной высокооплачиваемой работы.

Наличие постоянного места работы можно считать одним из условий успешной адаптации в новой среде, однако, на сегодняшний день значителен уровень скрытой безработицы [6].

Как указывалось выше, ключевым фактором в занятости этнических мигрантов является уровень образования. В данном направлении ведется последовательная работа со стороны государства.

В сфере получения оралманами образования было принято Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении размеров квоты приема при поступлении на учебу в организации образования, реализующие профессиональные образовательные учебные программы технического и профессионального, послесреднего и высшего образования» от 27 февраля 2012 года. Благодаря которому репатрианты обеспечиваются местами в школах и дошкольных организациях наравне с гражданами РК, возможностью получения образования в соответствии с выделенной квотой на поступление в учебные организации технического и профессионального, после среднего и высшего образования в количестве, определяемом Правительством РК [7].

В то же время в стране не выработана политика по комплексному охвату семей оралманов системой образования, в том числе внешкольного и дополнительного. Если мы обратимся к опыту европейских стран, которые столкнулись с данными явлениями раньше, то мы увидим, что именно использование потенциала образовательной системы является одним из успешных и долгосрочных факторов адаптации мигрантов. Например, в странах, известных своими успешными репатриационными программами (Израиль, Германия) ведется работа в следующих направлениях:

- Информационная пропаганда;
- Наличие языковых курсов;
- Сеть адаптационных центров;
- Деятельность общественных организаций;
- Предметное обучение за счет бюджета.

В связи с чем, именно система образования может стать «фундаментом» социально-экономической адаптации оралман в казахстанское общество.

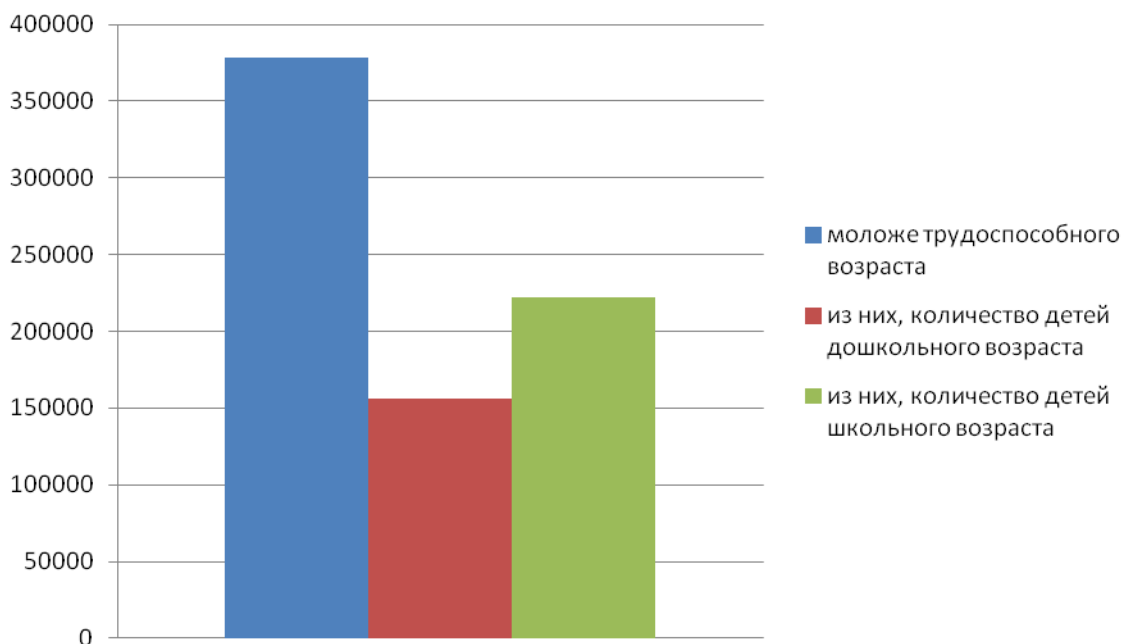
По результатам проведенных исследований с семьями оралман были выявлены определенные отрицательные тенденции. Так, например, после приезда в Казахстан семьи оралманов сталкиваются с определенными проблемами при поступлении их детей в школы. В связи с различиями в системах образования Казахстана и той страны откуда они приехали возникают проблемы, такие как правописание и чтение из-

за незнания кириллицы и т.д.

Отсюда возникает не менее серьезная проблема как не посещение детьми оралман школьных учреждений. Одной из причин этого является особенности культуры и требованиями религиозных убеждений оралман. Также выделяется целый ряд причин, таких как болезни, нехватка школьных принадлежностей и одежды.

Необходимо отметить отсутствие близлежащих культурно-досуговых центров, нехватка литературы на казахском языке, непродуманная организация дополнительного образования, переполненность и загруженность школ и т.д.

Количество оралман, моложе трудоспособного возраста (по состоянию на 01.01.2014)

В соответствии с законодательством Республики Казахстан, а также Государственной программой развития образования на 2011-2020 годы каждый гражданин Республики Казахстан независимо от полового признака имеет право на равный доступ к образовательным услугам.

Министерством образования и науки Республики Казахстан совместно с органами внутренних дел, здравоохранения и социального развития, а также с другими заинтересованными органами ведется работа по обеспечению равных прав всех детей, находящихся на территории страны, в особенности права на образование. Можно отметить, что соблюдение законодательства об образовании является одной из мер, способствующих предупреждению рисков детской преступности, сокращению криминогенной среды за счет детского контингента.

Таким образом, в социальной адаптации детей мигрантов необходим системный подход. Требуется совершенствование правовой, нормативной базы, касающейся финансирования, поиск новых путей и способов взаимодействия школы с системой дополнительного образования и культуры, семьей, органами опеки и попечительства, внутренних дел и т.д. Эффективная организация доступа к образованию с учетом процесса адаптации этнических казахов будет способствовать интеграции оралман в культурное поле страны и развитию навыков межличностного общения.

Другими словами, необходимо решение управленческого звена к выстраиванию системы отношений образовательного учреждения с другими структурами в целях своевременной социализации детей этнических мигрантов, как одной из незащищенной категории населения.

1 Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. «Обучение детей мигрантов как проблема их социальной адаптации» // Журнал "Социологические исследования", 2013, №2.

2 Амитов С.А. Роль образования в процессе адаптации и интеграции оралман. – Этапы становления независимого Казахстана: Материалы республиканской научной конференции / Сост. М.С. Садырова. – Алматы, Қазақ

университеті, 2005.

3 Садовская Е.Ю. *Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы.* – Алматы, 2001 г.

4 Данные Министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан.

5 Калаишников Н.П. *Социальная модернизация: взаимодействие государства и общества в укреплении общественного согласия и национального единства / Сборник лекций и материалов семинара-тренинга «Государственная этнополитика и регулирование этноконфессиональных отношений в Казахстане».* – Астана, АГУ при Президенте РК, 2013, вып. 1 – 245 с.

6 О репатриации казахов. Журнал «Analytic», - Алматы, 2007, - №1.

7 Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 февраля 2012 года «Об утверждении размеров квоты приема при поступлении на учебу в организации образования, реализующие профессиональные образовательные учебные программы технического и профессионального, послесреднего и высшего образования».

Түйін. Осы мақалада автор көшіп-қонушылардың әлеуметтік-экономикалық бейімделу өзекті мәселелеріне талдау беріп, осы үлкен бөлігіне оралмандар жатады. Көрсетілген мәселелер көшіп-қонушылардың білімін негіз ретінде оралмандардың әлеуметтік-экономикалық бейімделуі. Мемлекеттік көші-қон саясатындағы этникалық қазақтардың бейімделу үдерісін қамтамасыздандыру бөлігі талданды. Көшіп-қонушыларды біліммен қамсыздандыру бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Кілтті сөздер: Көшіп-қонушылар, білім, бейімделу, оралмандар

Summary. In this article the author gives an analysis of the problematic issues of socio-economic adaptation repatriates. Shows the issues of education of migrants, as a basis for socio-economic adaptation repatriates. Analyzed the state migration policy in the part of the adaptation process of ethnic Kazakhs. Offered recommendations for improving the process of education of migrants.

Key words: migrants, education, adaptation, repatriates

ОӘЖ 930: 394

ФАЗЛАЛЛАХ ИБН РУЗБИХАН ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӨНІНДЕ

Н.Түзелбаев – *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 2-курс магистранты*

Мақалада 1509 жылы жазылған «Бұқара қонағының жазбалары» атты еңбек авторының өмірі, шығармашылығы және ол туралы зерттеулердің тарихнамасы талдауға алынады. Аталған еңбек авторы өзбек ханы Шайбанидің қазақ хандары Мұрындық пен Қасым хандарына қарсы жасалған жорықтары жөнінде жазады. Сонымен қатар ол өзі осы жорықта бірге жүріп, қазақтардың шаруашылығы, экономикалық жағдайы, Сыр бойындағы қалалардың географиялық орналасуы туралы мәліметтер берген. Сондықтан аталған еңбек қазақ тарихы және күнделіктілігі жөнінде маңызды еңбек болып табылады.

Кілт сөздер: дерек, өзбектер мемлекеті, жорықтар, күнделіктілік, қазақтар

Фазлаллах Ибн Рузбихан өмірі мен қызметі жөнінде бізге дейін жеткен мәліметтер көп емес. Оның өмірбаяны ғалымдарды ертеден қызықтырды. Бұл тұрғыда кеңес ғалымдарынан А.А. Семенов [1] сосын М.А. Салье [2] есімдерін атауға болады. Олар өз еңбектерінде «Бұқара қонағының жазбалары» авторы туралы өте қысқа биографиялық мәліметтер келтіріледі.

«Бұқара қонағының жазбаларының» авторы 1457 жылы Ханжа қаласында Ларистанда Фарс облысының бір ауданында дүниеге келген. Ибн Рузбиханның әкесі Жамаладдин Рузбихан белгілі бек болған. Ақ-Коюнлу династиясының билігі тұсында ол Исфанның садр және сардар әлеуметтік тобына кірген. Йа'куб сұлтан билік басына келген кезде (1487-1490) бұл әлеуметтік топтың өкілдері, оның ішінде Жамаладдин Рузбихан да бар болатын, ол Тебризге шақырылады. Йа'куб сұлтан сарайында үлкен беделге ие болып, «Плоды древес» деген еңбегін жазып шықты. Анасы жағынан Сайид Исфхани отбасымен туыстас болып келеді.

Бұл аталмыш автордың балалық шағы мен жастық шағы Шираз бен Исфанда өтті. Отанында оқуын тамамдаған соң он жеті жасында ол ең алғашқы саяхатын Хижазға, Меккеге бағыттап сонда білім алды. Ширазға оралған соң түрлі ғылымды меңгерді. Жиырма бес жасында Ибн Рузбихан Меккеге екінші рет сапарға аттанды. Сөйтіп, ол сонда құран мен араб әдебиетін оқыды. Бұл жолы ол Хижазда Газалидің «Путь поклонников» шығармасымен және «Воскрешения наук», сондай-ақ шейх Сухраварди шығармаларымен танысады. Мысырда болған ол Мединеге оралып, онда мысырлық, хиджаздық шейхтардың және

көптеген ғалымдардың дәрістерін тыңдады. Ибн Рузбиханның әлемдік көзқарасының қалыптасуына мысырлық белгілі тарихшы және филолог Шамсаддин Мұхаммед ас-Сахавидің (1427-1497) ықпалы өте зор болды. Ас-Сахавидің жазғанына қарағанда Ибн Рузбихан Алададдин Ширази тобына кіреді, Жамал Ардистаниден білім алған, содан араб филологиясынан үлкен табысқа қол жеткізген, ас-Сахави сөзі бойынша өте үлгілі тәртібімен көзге түскен. Анасының қайтыс болуына байланысты ол Каирге барып, Иерусалим мен Хевронда болған. Содан соң Мединеде болып, онда жылы бірнеше ай өмір сүрген. «Мединеде, - деп ас-Сахави айтады, - менімен кездесіп қалып, өте қатты қуанып қалды. Ол менен Сахих әл-Бухариді танып, содан түйген ойын жазып шықты. Ол сонымен қатар Сахих Муслимге қасыда жазып, оны Әли б. Әбу 'Абдаллах Мұхаммед б. Абу-л-фараж марагиге оқып береді. Оның бұл екі еңбегі де менің ат-Та'рих әл-Кариб атты кітабыма енгізілді», - дейді Сахих. Ол сондай-ақ оған өз шейхы Ардистанға берген мәліметтерін де келтірді [3].

Ас-Сахави автор еңбектеріне сүйене отырып оның туылған жылын анықтауға тырысады. В.Ф. Минорский пікірі бойынша Фазлаллах Ибн Рузбихан 1449 немесе 1455 жылы дүниеге келген.

Ибн Рузбихан екінші сапарынан оралған соң өзінің әдеби шығармашылығымен айналысып, «Разрешение вопросов абстракции», «Комментарий на невероятное» және шариғат бойынша комментариелер жазады. Ширазда ол «Чудо времени и разъяснение повести о Хайе, сыне Йакзина» деп аталатын еңбектерін жазып шығады [3, 65].

Дж. Стори және Э.Блоше каталогтарында ол 1487 жылы жазылған делінген. Дәл осы дата Хаж-Халифта да көрсетіледі. М.А. Салье ойынша Ибн Рузбиханның «Чудо времени» еңбегі атақты Ибн Сина және XII ғасырдың араб-испандық философы Ибн Туфайля еңбектеріне еліктеуден туған делінеді. Бұл екі шығарма да, трактат емес, ертегі немесе психологиялық повесть болып табылады. И.Ю. Крачковский Хайи Ибн Йакзана Ибн Туфайля шығармасына берген бағасында ол Ибн Сина еңбегінен айырмашылығы көп делінген [3,78]. Ибн Рузбихан шығармасы бізге дейін жеткен жоқ, бірақ «Украшающий мир истории Амини» сақталған.

Ол онда былай деп жазады: «Оку оқып, сабақ біткен соң мен біршама уақытымды «Чуда времени» кітабыма арнадым. Онда адамның ойлау, сана сезім қабілеті өз заманындағы қалыптасқан тәртіп пен іс-әрекетке қалай байланысты екендігі баяндалады. Ол парсы тілінде жазылған, және ондағы фраза мен метафора оңай оқылады. Мұндай зерттеулер нақтылы ғылымдарда өте аз кездеседі». Бұл сөздерден мынадай қорытынды жасауға болады: «Чудо времени» автордың Хайи Ибн Йакзан жыры туралы философиялық ойларды бекітетінін байқаймыз.

1487 жылы Ибн Рузбихан Таяу Шығыс елдеріне үшінші рет сапарға аттанады. Жолда Тебризге кірді, ол Ша'бан айында (осы жылдың) «Чудо времени» кітабын сұлтан Йа'кубқа әкелді. Сұлтанның сұранысы бойынша ол сол сұлтанның билік еткен тарихы жөнінде алғысөз жазады. Шамамен Ибн Рузбихан Хижазға бару жоспары өзгерген болу керек, ол Тебризде сұлтан Иа'кубтың хатшысы қызметін атқаруға қалып қояды. Сұлтан Йа'куб «Чудо времени» еңбектің алғысөзімен танысқан соң, ол Фазлаллах Ибн Рузбиханның өзінің өмірі мен тарихын тамаша жазып шығатынына сенімді болды. Біздің қарастырып отырған авторымыз Йа'кубпен бірге әрдайым сапарға шығып, мемлекеттік мұрағат пен сарайларға оңай кіріп-шығып тұрды. Сондықтан ол өз еңбегінде болған оқиғалардың шынайылықпен жазылуына кең жол ашылды. Ол оны, Та'рих-и 'алама-йи Амйни, яғни «Украшающая мир история Аминий» деп атады. В.Ф. Минорский дәл атап көрсеткендей Ибн Рузбихан бұл кітаптың бір бөлімінде келтірілгендей Сефевидтер әулеті және Жунаид және Хайдар шейхтармен байланысын баяндайды. Кітапта Йа'куб сұлтан билігі кеңінен жазылған. Облыстар жағдайы, соның ішінде Грузия, Әзірбайжан, сондай-ақ мемлекеттің әскери ұйымдары келтіріледі [3, 57].

1487 жылы басталған Ибн Рузбиханның бірінші томы 1491 жылы аяқталады. Бұл уақытта сұлтан Йа'куб қайтыс болған, сөйтіп бұл кітапты оның баласы мұрагері Йа'кубтың Абу-л-фатл-Мира Байсұнқар сұлтанға табыс етеді.

Ибн Рузбихан «Украшающая мир история Амини» кітабының екінші томын жазбақшы болады. Ол мұнда жас билеушінің билік еткен тарихын айтпақшы болады. «Бұл оқиғалар осы тарихтың екінші бөлімінде баяндалады» - дейді ол. Әйтсе де, автор бұл арманына көріп отырғанымыздай жете алмаған. Бүгінде ол кітапты (2 томын) ешкім ауызға алмайды, және түпнұсқасы табылған жоқ. Мынаны есте сақтау керек 1492 жылы мамырда Байсұнқар тақтан түскен еді.

Қазіргі уақытта «Украшающий мир историй Аминидін» тек екі тізімі берілген. Оның біреуі Фатих кітапханасының 4431 нөмірімен Стамбулда сақтаулы. Стамбул кітапханасының қолжазба «Каталогында» Рузбихан әл-Бакли деп автор есімі дұрыс жазылмаған. Екінші данасы бұл шығарманың Париждің ұлттық кітапханасында 473 нөмірімен көрсетіліп сақталған. 1957 жылы Лондонда жоғарыда аталған шығарма

ағылшын тілінде (В.Ф. Минорскийдің аударуымен) қойылған.

Мұхаммед 'Әли Табризи Ибн Рузбиханды Нази-йи расми-йа Макка ва Мадина, яғни Мекке және Мединенің ресми соты деп атаған. Бұдан басқа ешқандай еңбектерде оның қызметі көрсетілмеген бұл фактінің шынайылығы белгісіз болып қалды.

Сұлтан Йа'кубтың өлімінен кейін Ибн Рузбихан және оның баласының тақтан түсуінен кейін Тебризді тастап Иранға кетуге мәжбүр болған. Бұл тұжырымды оның «отказ от неверного пути и пренебрежение негодным открытием» деп аталатын еңбектің Кашанда жазылуымен бекітуге болады. Са'ид Нафиси Ибн Рузбиханның орналасқаны жөнінде баяндағанда нақ осы қаланы атайды. Ибн Рузбихан Кашанда шах I Исма'ил әскерінің келуіне дейін өмір сүрді. Ша'бан айында 1503 жылы, Исма'ил әскері Кашанға жақындады, бұл Ибн Рузбиханның Хорасанға қашуына мәжбүр етті.

«Отказ от неверного пути» кітабын автор араб тілінде екі ай ішінде жазып 909 жылы 23 қарашада, яғни I Исма'илдың әскерінің Кашанға келуіне екі ай уақыт қалғанда аяқтаған.

Ол шииттік теолог Хасан б. әл-Мухайотсу б. Иусуф б. әл-Матаххира әл-Хилми (1250-1325) шығармасына қарама-қайшы бағытталған. «Дорога правды и открытие истины» полемикалық сипат елді. 1605 жылы Нұраллах Шуштари Ибн Рузбихан кітабына жауап ретінде «Установления истины» трактатын жазды. Онда ол әл-хиллиді Рузбихан полемикасынан қорғап жазады. Ибн Рузбихан Э.Блоште де 6723 нөмірмен айтылады.

1504 жыл Ибн Рузбиханның Иранда болуының соңғы жылы еді. I Исмаил шах әскерінің Кашанға баса көктеп кіруі Рузбиханның Хорасанға қашуына әкеліп тіреді.

Сұлтан Хусайн-мырза тұсында Гератта, көпшілікке белгілі болғандай, әдебиет пен өнер даму үстінде болды. Оның тұсында қала ірі мәдени және әдеби орталыққа айналды. Бұл жерге ғылым, өнер, әдебиет ғылымдарының өкілдері Мауереннахр, Ираннан ағылып келіп жатты. Мұхаммед Хайдар Ибн Рузбиханды бұл сұлтан билігінде сөзсіз қасиетті ғалым қатарында тұрды делінді. Әйтсе де Рузбихан мұнда ұзақ тұра алмады. XVI ғасырдың алғашқы жылдарында бұл автор өмірінде өзгерістер пайда болды. Мұхаммед Шайбани-хан Темір ұрпағы иелігінің солтүстік облыстарын жаулап алып, сұлтан Хусаин мырзаның жеріне көз тіккен еді. Хусаин мырзаның көптеген ақындары мен оқымыстылары біртіндеп Гератты тастап Шайбани-хан жағына өте бастайды. Осылайша Гераттан ақын Камаладдин Бинал, (кезінде ол Шайбани-ханның «Патша ақыны» атағын алған) Ибн Рузбихан өтті.

Мауереннахрда Ибн Рузбихан Шайбани ханның тарихнамашысы болады. Өзбек хандарының сарайында ол біршама тарихы және заңдылық сипаттағы шығармалар жазып шығады. 1509 жылы Ибн Рузбихан Өзбекстан жеріне өте құнды – «Записки бухарского гостя» (Михман-наме ий-Бухара) еңбегін жазып қалдырды.

Ибн Рузбихан Шайбани хан сарайында сол қызметін, яғни Йа'куб сұлтан сарайындағы қызметін атқарады. Ол өзбек ханымен барлық жорықтарда, сапарларында бірге болып, ақыл-кеңес айтып, бұйрықты орындады. Бұл ортада оған үлкен құрмет көрсетілді. Шайбани хан Рузбиханның қатысуынсыз бірде-бір жиналыс өткізген жоқ. Хан оған өте маңызды шаруалар тапсырып тұрды. Тіпті Рузбихан қатты ауырып тұрғанда, оған Самарқанд облысында вакфтық ревизия жүргізуді тапсырады. Ол өз жазбаларында бұл туралы былайша жазады: «Было давно высочайшее указание, чтобы (я), бедняк, совместно с самаркандским казием проверил имущества, обращенные в вакф, и степени мударршов и студентов этой области и истинное положение дела доложил августейшему собранию».

1510 жылы Мухаммад Шайбани хан қайтыс болғаннан кейін Ибн Рузбихан Самарқандта өмір сүрді. Кейіннен оны оны Шайбани ханның немере інісі 'Убайдуллах-хан өзіне шақырады. Ибн Рузбихан жетекшілігімен 'Убайдуллах Бұхарда «Неприступная крепость» жинағын оқып шықты.

1512 жылы Кул-и Маликаға жақын маңда 'Убайдуллах-хан мен Захираддин Мұхаммед Бабыр арасында шайқас болып, Бабыр жеңіліс тапты. Ибн Рузбихан «Правила поведения государей» кітабында оқырмандарды самарқандық өмірмен, сол уақыттағы тарихи оқиғалармен таныстырады.

'Убайдуллах-ханның Бабырды жеңгенін естіген Рузбихан оқиғалар шежіресіне лирикалық өлең шумақтарын келтіріп жазып жібереді. Хан оны өзіне Бұқараға шақырады. Ибн Рузбихан былай деп жазады: «После того как ('Убайдуллах-хан) утвердился в Бухаре, пришло августейшее повеления, чтобы (я), ничтожнейший бедняк, приехал из Самарканда в Бухару, и я вместе с семьей немедленно выехал в Бухару» [1,48]. Осы уақыттан бастап Ибн Рузбихан үнемі хан сарайында өмір сүрді. Тағы да хан жанында жүрді. Отанына оралуға мүмкіндік бермеген Исма'ил шахты жек көрді. Сөйтіп оны шахпен соғысуға үгіттейді. Салим атты түрік сұлтанының құрметіне 1514 жылы ол екі каскасында арнайды.

'Убайдуллах-хан тұсында ол «Правила поведения государей», «Комментарий к «Поэме о плаще» әл Бусири» еңбегін жазды. «Правила поведения государей» еңбегі этикалық заңдық трактаттан тұрады.

Еңбек шарифат заңдылықтарына сүйеніп жазылған. Шығарма 15 бөлімге бөлінген.

1514-15 жылдары Ибн Рузбихан жоғарыда айтылғандай осман сұлтаны I Салимнің жеңсіне мадақтау өлеңдер арнап, оны Стамбулға жөнелтті. Сол жылы ол, «Комментарий к «Поэме о плаще» әл-Бусири» еңбегін жазды. М.А. Салье ойынша, Ибн Рузбиханның бұл қолжазбалары «өте сирек», Өзбекстан Республикасында сақталған данасынан басқа әдеби шығармаларда Эднбургтен табылған данасына сілтеме келтіріледі [2, 65]. Бұл шығарманың Санкт-Петербургте екі данасы, Өзбекстанда М.А. Салье айтқаннан басқа тағы екі данасы бар. Ибн Рузбиханның әрі қарайғы өмірі белгісіз.

Ибн Рузбиханның рухани дүниесі туралы өз шығармаларынан байқауымызға болады. Ол исламның сунниттік бағытын ұстаған. Ол үлкен ғылыми пікірталастарда өз қарсыластарын керемет білімдарлығымен төтеп беріп отырған. Мәселен кейбір философиялық тақырыптарда, қазақтарға қарсы қасиетті соғыс туралы, мұрагерлік мәселесі туралы.

Ибн Рузбихан Мауереннахрдың қалаларына үнемі жиі-жиі барып тұрған. «Бұқара қонағының жазбасында» Самарқан облысында хауис оқығандығы жиі айтылады. Ол Сайрамда, Түркістанда, Сығанақта Шайбани ханның ауырып қалуына байланысты діни жолмен үгіт-насихат, сөз таластар жүргізіп отырған.

Ибн Рузбихан суннизмге қарсыларды жек көрген. Антишейдтік сипатта тіпті, «отказ от неверного пути и пренебрежение негодным открытием» [3, 125] деген еңбегі де бар. Ол өзінің мұндай антишииттік көзқарасын өмірінің соңына дейін ұстаған. Діни сенімнен тіпті ол өз Отанын өзге жерліктерге беруге дайын болды.

Біздің автор өзінің білімін, өзін өте жоғары ұстаған. Өзін мақтағанды өте жақсы көрген. Ол былай деп жазды: «Жер жыртушы туралы хадисті мен оқығанымда жиналғандар менің сөз шеберлігімді бірден мойындады. Барлығы менің ғылыми білімімнің жоғары екендігін, сөйлем құрау мәнерлігін таң-тамаша, қайран қалып тындады. Жоғарғы мәртебелі есімнің өзінің жүзінде нұр ойнап маған өте риза болды».

Ибн Рузбихан Шайбани хан үкіметінде саясатқа араласудан «кет әрі» болған емес. Бірақ та саясаткер ретінде біз ол туралы мәлімет кездестірген жоқпыз. XVI ғасырдың барлық тарихнамашылары оны ірі теолог ретінде таниды. Ол араб тілін тамаша меңгерген. Аударма жасап, сол тілде жазған. Ибн Рузбихан Орта Азияның түрлі медреселерінде шәкірттерге дәріс оқыған.

Шығыс билеушілерінің сарайларынан оралған уақытта Ибн Рузбихан тарих ғылымында екі үлкен құнды шығарма жазған: «Украшающая мир история Амини» және «Записки бухарского гостя». Оның шиизмге деген өшпенділігі, суннизмге деген сүйіспеншілігі өз отанына оралуға мәңгілік жол жапты. Сөйтіп, Шайбани хан және Ұбайдуллах-хан көмегімен оралу арманы орындалмай өзге жерде дүние салды.

Сонымен қорытар болсақ, біз Фазлаллах Ибн Рузбиханның білімді игеру жолында талмай-қажымай еңбек еткенін көреміз. Алдымен ол, Хижазда, Меккеде білім алып, Ширазда түрлі ғылыммен шұғылданғанын жүйлі түрде баяндадық. Бұл тармақшада сонымен қатар біз Фазлаллах Ибн Рузбиханның білім жолындағы сапарын баяндаумен шектелген жоқпыз, оның ел билеушілерінің жанында жүріп, өзінің көптеген еңбектерінің жазылу тарихына да тоқталдық. Сөйтіп, оның өмір жолын баяндай келе ірі теолог ретінде де өз ғұмырын құрбан ете білгендігін атап айтқымыз келеді.

1 К вопросу о происхождении и составе узбеков Шейбани-хана. Труды Академии Наук Таджикской ССР. Том XII. 1953. – С. 3-37.

2 Салье М.А. Малоизвестный источник по истории Узбекистана-Михман-наме. // Труды Ин-та востоковедения АН УзССР. Вып 3. 1954.

3 Фазлаллах Ибн Рузбихан Исфাহани. «Михман наме ий-Бухара»-/ Под ред. Арендса А.К. - М., 1976. - 31 б.

Резюме. В данной статье рассматривается жизнь и творчество автора книги «Записки бухарского гостя» который был написан в 1509 году. Автор данной книги пишет о походах Шайбани-хана в казахские степи против Бурундук-хана и Касым-хана. Наряду с этим он участвуя в походах дал много ценных сведений о казахском хозяйстве, экономическом состоянии и географическом положении городов вдоль реки Сырдарьи. Поэтому данная работа о казахской истории и повседневности является важной.

Ключевые слова: источник, государство узбеков, повседневность, поход, казахи

Summary. This article is devoted to the life and oeuvre of an author of "Notes of Bukhara guest" which was written in 1509. The author of this book writes about the marches Muhammed Shaibani's to the steppes of kazakh against Burunduk khan and Kasim khan. In addition, he participating in marches gave a lot of valuable information about the kazakh household, economic status and geographical location of cities along the Syr Darya river. Therefore, this work about kazakh history and history of everyday life is very important.

Keywords: source, state of Uzbeks, hike, everyday life history, kazakhs

УДК 94(574.22)

ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХІХ ҒАСЫРДЫҢ І-ШИРЕГІНДЕГІ САЯСИ ӨЗГЕРІСТЕР

Г.Жоккозова – *Абай атындағы ҚазҰПУ бМ 011400 – «Тарих» мамандығының 2-курс магистранты*

Мақалада, деректік материалдардың негізімен қазақ даласындағы дәстүрлі билік жүйесінің әлсіреуі, ХІХ ғасырдың 20-жылдарындағы орталық Қазақстандағы саяси өзгерістер туралы жағдайды баян етеді. Тұтас қазақ жерінің ресейлік реформалардың негізімен бөлшектеліп, оның орнына империяның қазақ жерінен құрылған сыртқы округтерін құру барысы сөз етіледі. Автор қазақ жеріндегі әкімшілік-территориялық бөлініске негізделген реформаға қысқаша талдау жасайды. Саяси өзгерістерге ықпал еткен реформаның жергілікті қазақ өміріне тигізген салдарын да сөз етеді.

Кілт сөздер: хандық, реформа, округ, отаршылдық, билік

Биыл «Қазақ хандығының 550 жылдығы» мемлекеттік деңгейде ерекше аталынып отыр. Қазақ мемлекеті өз алдына шаңырақ құрғаннан бастап, жерді жаудан азат ету, оны сақтау күресі басталып кетті. ХІХ 20 жылдарында мемлекеттілігіміздің іргесін ыдыратуға бағытталған империялық реформалар бірінен соң бірі дүниеге келді. Нәтижесінде хан билігі тарих сахнасынан ығыстырылып, елдің бұрынғы еркіндігі әлсірей түсті. Хандықты сақтау жолында оның мирасқоры болып табылатын Ғұбайдолла Уәлиханұлы империялық билікке ашықтан-ашық қарсылық көрсеткен, мемлекетшіл күрескер ретінде алға шықты. Сонымен қатар жерді жаудан қорғауда жаппай халықтық наразылықтың болғанын тарихи шындық ретінде атап көрсеткен орынды болар еді. Сондықтан аталған уақытта дәстүрлі бірегейлік сана әлдеқайда берік орын алған еді, яғни халық ортақ жауға бірауыздан қарсылық көрсетті.

Мақалада хандықтың іргесін шайқалтқан империялық саяси биліктің орнығу тарихы қарастырылады.

Орыстардың ежелгі дәстүрін жалғастыра беруі үшін, дәстүрлі хандық билік жүйесі үлкен бөгет болды. ХІХ ғасыр басында хан билігін жоюдың қажеттілігі, әсіресе, Ресей қазынасын толықтырып тұратын сауда жолын, мейлінше бағынышты ету еді. Қазақ жерінің транзиттік маңызын ерекше орынға қоя отырып, өлкеден отарлық тірек пункттерін орнату патшалық тонаушылардың басты арманы болды.

Арқа халқының тәуелсіздігін жою жолында орыс әкімшілігі әсіресе, керуенді «қорғаудың» амал-шараларын қарастыра бастады. Бұл бағыттағы алғашқы отарлық бұғаулаудың бір түрі, керуендерді талқандауда ешқандай қатысы жоқ адамдарды бейбіт халықты, жазықсыздан жазықсыз тұтқындау болды. Оларды босатудың туыстары үшін бір-ақ жолы: төлем төлеу, не керуен заттарын толықтай қайтарып беру арқылы мүмкін еді. Мұндай, саясатымен олар көздеген мақсатына жете алмады. Керісінше, қазақтардың ашу-ызасына тиіп, олардың қарсылығын күшейтті.

1819 жылы Уәлидің өліміне байланысты Батыс Сібір бас басқармасының жазба журналында: «Орта жүзде жаңа хан сайлау ісі кейінге қалдырылсын. Сұлтандар мен старшындарға өз еріктерімен хан тағайындауға қатаң түрде рұқсат берілмесін» [1, 54 б.], - делініп, хандықтың іргетасын шайқалту ісіне кірісті.

Уәлиден соң Орта жүзде хан сайланған жоқ. Әйтсе де, тарих сахнасынан хандықты ысырып тастау Ресей әкімшілігі үшін оңайға соққан жоқ. Ханның заңды мирасқорлары, ұлттық еркіндік жолында ұзақ жылдар бойы шайқасты.

Патша өкіметі Қазақстанда хан билігін жою процесін бастаған кезден ханды өзі бекітіп, оны ресми түрде грамоталармен белгілеп, қазақтардың империяға тәуелді екендігін «ескертіп» отырды. Ресей әкімшілігі ол кезде, қазақтарды қанша өзінің боданы деп есептегенімен, шын мәнінде олар тәуелсіз өмір сүрді. Ал, ХҮІІІ ғасырдың аяғында, Азия елдерімен экономикалық қарым-қатынасының күрделене түсуіне байланысты, шекара шебінің маңындағы қазақтардың казак содырларының қыспағына жауап ретінде, бекіністерге күшті соққы берулеріне байланысты Орта жүз еліндегі саяси тәуелсіздікті мүлдем жоюға кіріскен-тін.

Патшалықтың Орта жүз жерінде өз үстемдігін түпкілікті бекітіп, агрессиялық саясатын одан әрі Орталық Азия хандықтарына бағыттауы, 1822 ж. «Сібір қырғыздары жарғысының» іске асырылуымен тікелей байланысты еді.

Нақ осы кезде барлық әскери күшпен хандық билік жүйесін жойып, Арқа даласына бекінуге, Ресей

әкімшілігі ерекше ұмтылыс жасады. Бұл, 1822 жылғы «Жарғының» соңғы параграфында көзделген мақсат ашықтан-ашық айтылды. Онда: «Сібір шептері күзет мағынасында алғанда әрдайымғы уақытқа арналған мекемелер емес, бірақ өзіміз иеленген қырғыз жерлеріне орнатылған тәртіптің таралуына орай бұл күзет ілгері жылжи береді де, ең ақырында, нақты мемлекеттік шекараға жеткен соң, тұрақты орын тебетін болады, - делінді [2, 12 б.]. Сөйтіп, патшалық өкіметті ежелден бергі, қазақ даласына ентелей түсуі бұл жылдары да жалғасып жатты.

Петербургтың жаһандық саяси жоспарларымен бірге, Ресей империясының Орта Азияға жылжуы өсіп келе жатқан империяның экономикасының қызығушылығына да байланысты болатын. Оның негізінде екі фактор болды: Біріншіден, Ресей өндірісінің өсуі, ал Қазақстан негізгі шикізат көзі болып қарастырылды. Екіншіден, Азия аймағында Англияның экономикалық және саяси жаулаушылығы Ресейдің негізгі бәсекелесі ретінде болды.

Қарастырылып отырған кезеңде Ресейдің экономикасы дамып келе жатқан өндіріске шикізаттың жетіспеушілігін көрсетті, ал Қазақстан өзінің табиғи байлықтарымен қызықтырды. Орыс билігі тарапынан пайдалы қазбаларды табу жолдары қарастырылды.

1821 жылы 28 шілдеде «Сібір комитеті» бекітіліп, М.М. Сперанскийдің Сібірді басқару үшін жасалған жобасын қарастыру мақсатында құрылды. Комитет жұмысында граф Кочубей, граф Гурьев, Аракчеев, князь Голицын, барон Кампенгаузен және граф Сперанский қатысты. Комитеттің қызметінен кейін ресейлік билік жағынан бүкіл Сібірді қайта қараумен қатар «Сібір қырғыздарының жарғысы» қабылданды [3, 56 б.]. «Сібір қырғыздары» деп Орта жүз қазақтары аталған. Әрине патшалық биліктің берген бұндай атауы қазақтардың бұрынғы атауына сәйкес келмек түгелі, қазақ өлкесіндегі халықтың, оның тарихына және мәдениетіне деген патшалық шенеуніктердің кемсітушіліктермен бірдей болды. Сібір реформасының жобасы Сібір комитетінде бірнеше рет қаралған болатын. 1822 жылы 26 қаңтарда реформаның жобасын І Александр қарап, 1822 жылы 22 шілдеде олар құқықтық актілер ретінде бекітілді. «Жарғы» І Александрдың арнайы жарғысымен енгізіліп, одан кейін Ресей өкіметінің толық заңдар жинағының №29126 нөмірімен 38-ші томына енгізілді [2, 91-92 бб.]. Жарғыда құпия кеңесші М.Сперанскийға «ол губерниялар туралы мәлімет жинақтап, олардың қолайлы тұстарын қарастыруға» тапсырма берілгендігі айтылады [2, 91 б.].

М.М. Сперанский дайындаған «Сібір қырғыздарының Жарғысы», кіріспе, он тарау, 319 баптан тұрады. Құжаттың мақсат-мұраты кіріспесінде-ақ айқындала бастайды. Онда «Сібір қазақтары көшпенді бұратаналар тобына жатады, және олармен тең құқылы» – делінген. Әрі қарай, «Сібір бұратаналары туралы Жарғының» мына баптарымен ортақ деп жазылды: Көшпенді бұратаналардың құқығы туралы (І бөлім, 5 тарау) (Мұндағы қырдағы басқарудың міндеті мен мазмұны шығарылып тасталды); Қадірменді бұратаналар туралы (І бөлім, 7 тарау); Заңдар мен әдет-ғұрыптары туралы (І бөлім, 7 тарау); Бұратаналарды басқару туралы міндеттің жалпы негіздері (ІІІ бөлім, І тарау) [4, 48 б.].

Арқа даласындағы сыртқы округтар құрылысы «Жарғыдағы» «Бөліну» атты бірінші бөлімде айтылды. Округтар 15-20, болыстар 10-12 ауылдан, ауыл 50-ден 70-ке дейінгі үйлерден тұрды. Патша өкіметі біртұтас хандықты осылайша бөлшектеп қазақ мемлекетіне сатылы, басшылығы мол бюрократиялық орыстық басқару жүйесін зорлықпен енгізді. Әрбір құрылған округтер территориясы шектеулі болғандықтан халық еркін көшіп-қонып тұра алмады. Мұндай шектеу біріншіден, халықтың жұтқа жиі-жиі ұшырауына әкелетін болса, екіншіден, олардың құнарлы жерлерінен мәңгілік айырылуына әкеліп соғатын болды. Округтегі халық округ бастығының рұқсатынсыз өзге округ территориясына өте алмайтын етілді. Сөйтіп, округтердің құрылған аймағына байланысты шекаралық немесе желіге жақын жатқан округтер деп аталып, олардың әрқайсысы сол жердің атымен аталуға тиіс еді. Болыстықты сұлтандар басқарды. Жарғының келесі бөлімі «Басқарма» деп аталады. Ол үш бөлімшеге бөлінген 1) Басқарма құрамы, 2) Сайлау тәртібі, 3) Шен салыстыру.

Округтық бұйрықтың төрағасы – аға сұлтан тек аксүйектерден тағайындалуы керек деп айтылды. Оның қарамағына заседательдер ретінде екі құрметті қазақ пен екі орыс тағайындалуы тиіс деп көрсетілді.

Мұнда, атап өтетін жағдай, Сперанский округ басындағы аға сұлтандық лауазымды орынды қазақтың беделді тобына бөлгенімен шын мәнінде мұндағы бүкіл саяси билікті орыстардың қолына қарастырды. Аға сұлтан басқаратын округтік приказдың басқарма құрамы төмендегідей болды; Ауылды басқару – старшынның қолына берілетін болды, ал болысты – сұлтан басқарып, бұл ауыл мен болыстардағы барлық сот істерінде төрелік айту билердің билігіне қалдыратын болып шешілді. Қазақ даласында болашақта құрылатын барлық округте, округтық приказ міндетті түрде құрылып, оны басқарушы аға сұлтанды сайлауды тек болыстардың құқығына бөлді. Приказды тек аға сұлтан ғана емес, онымен бірге облыс

бастығы арнайы бекітетін екі Ресей заседателі және екі құрметті қырғыз (қазақ автор) сайланады делінді «Жарғыда». Сондай-ақ, округ әмірлігінің штат бойынша өз кеңесі, тілмашы болады, және полиция, сот билігі болады делінсе, ішкі күзетті арнайы жіберілетін желі казактарының жасағы атқарады деп жазылды. Ал, керек болған жағдайда бұл жасақтардан қажетті деңгейде болыстарға да жіберу көзделінді.

1822 жылы бекітілген «Сібір қазақтары туралы Жарғы» Орта жүз хандығының саяси тәуелділігін күшейтіп, қазақ халқына бұрын-соңды болып көрмеген қайғы-қасірет әкелді. Патшалық әкімшіліктің бұл заңдық құжаты бойынша Арқа жұртын орыс-казак атамандары мен империалистік шенеуніктер басқаратын болды. Ал дәстүрлі хан билігі тарих сахнасынан мүлдем жойылды. Беделді би-сұлтандар түрлі әдіс-тәсілдермен мемлекеттік биліктен ығыстырыла бастады. Сөйтіп, қазақ жерінде патшалық Ресейдің қатал әскери-оккупациялық режимі орнады. XIX ғасырдың 20-40 жылдарында бүкіл Орта жүз жерлерінде отарлық тірек пункт ретінде сегіз сыртқы округтер ұйымдастырылды. Олардың басына «округтік приказдар» қойылды. Әрбір дуан, «Жарғыда» бекітілген заңдылықтар бойынша «салтанатты» жиындармен ашылды. Дуандардың ашылу салтанаты, патшалық әкімшілік үшін мереке-той болса, қазақ үшін «қайғылы жиын» еді. Патша әкімшілігі, халық дегбірін қашырған «қаралы жиындарынан» соң, Сарыарқаның жайсаң жайлауы мен мөлдір өзен-көлдерін иемденіп, бұл жерлерге орыс-казак содырларын орналастыра бастады. Ақ шағала киіз үйлерден тұратын қазақ ауылдары суы жоқ шөлейт жерлерге ығыстырылып, оның орнына ат қоралар мен бекініс, горнизондар салынды. Әсіресе, казак содырларын Арқаның ең шұрайлы жерлеріне орналастыру – мемлекеттік маңызы зор іс есебінде қарастырылды. Тіпті оларға арнайы заң шығарылды. Бұл, барып тұрған бассыздық еді. Сондай-ақ, казактар үшін бір дуаннан екінші дуанға өтуі үшін арнайы билет шығарылды.

«1822 жылғы «Жарғыны» іске асыруда бұл казактардың көмегі аса қажет. Олардың қазақ жеріне өз еріктерімен көшіп келу ынталарын арттыру керек делінді бір құжатта - әрі қарай, онда: ол үшін тұрмыс жағдайларына қолайлы деген 30 десятин, тағы қосымша 15 десятин жер бөлінсін, және өз еріктерімен келіп қоныстанушы казак семьяларына қазынадан бір мезгіле 50 сомнан қаржы, ал семьясы бар әскер қызметшілері үшін жеңілдік ретінде әскери азық-түлік бөлінсін» [5, 15] - делініп, басқыншылық саясат ашықтан-ашық айтылған еді. Ресей, әкімшілігі тарапынан мұншама құрметке ие болған казак содырлары қазақ жерінде емін-еркін сайран салды. Қолдарындағы қарулы күшке сеніп, бейбіт халықтың жерін, малын зорлықпен тартып алып, өздеріне дөрекі түрде қысым көрсетті. Мұндай заманда орыс әкімшілігіне арыз айтып, әділет табу - қазақ үшін қиынның қиыны болды. Үстірінен әрдайым қадағалау, тексеру жұмыстары дұрыс жолға қойылмағандықтан приказ заседательдері де, өкімет атынан бөлінген билік пұрсатын теріс пайдаланды. Облыстық әскери губернатордың Батыс-Сібір генерал-губернаторына жазған құпия мәлімдемесінде: «кейбір заседательдердің қол астындағы казактарды күшпен басқарып, орынсыз зорлық-зомбылық көрсетіп отырғанында күмән жоқ» [5, 2] – деуі, жоғарыдағы ойды дәлелдей түскендей.

1 *Казахско-русские отношения в XVIII-XIX в.в.: Сборник документов и материалов, - А-А., 1961, - 182 с.*

2 *Материалы по истории политического строя Казахстана. - А-А., 1960 г. - 109 с.*

3 *Абдархманова Б. История Казахстана. Власть. Система управления, территориальное устройство в XIX веке. - Астана, 1998. - 132 с.*

4 *Учреждение для управления Сибирских губерний Санктпетербург, в Сенатской типографии. 1822 г. (титул восстановлен по Смирдину).*

5 *Казахстан 20-40 годы XIX века: 20-40 годы XIX века / Под ред. Жиенгалиев Н.Б. - Алма-Ата, 1992. - 400 с.*

Резюме. В статье, на основе документальных материалов говорится об ослаблении традиционного органа власти в казахских степях и о политических изменениях в 20 годах XIX века в Центральном Казахстане. На основе российской реформы вся территория казахской земли делилась на части, создавались внешние округа. Автор кратко анализирует реформы в казахской земле на основе административно-территориального деления. Так же говорится о реформе повлиявшая на политические изменения и о последствиях на жизни местных казахов.

Резюме: ханство, реформа, округ, колониализм, власть

Summary. In this article, based on documentary material tells about the weakening of traditional authority in the Kazakh steppes and political changes in the 20 years of the XIX century, in Central Kazakhstan. On the basis of russian reform the entire territory of Kazakh land was divided into parts, create an external neighborhood. The author briefly analyzes the reforms in the Kazakh land on the basis of administrative-territorial division. Also talk about reform to influence the political changes and the impact on the lives of local Kazakhs.

Keywords: khanate, reform, district, colonialism, power

**ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ МӘСЕЛЕСІ
ВОПРОСЫ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК
PROBLEMS OF NATURAL SCIENCES**

УДК 517.953

**ДИСКРЕТНЫЙ АНАЛОГ МЕТОДА НАЙСКОРЕЙШЕГО СПУСКА ДЛЯ ОБРАТНОЙ
ЗАДАЧИ АКУСТИКИ В СЛУЧАЕ ГЛАДКОГО ИСТОЧНИКА**

Г.А. Тюлепбердинова – к.ф.-м.н., КазНУ имени аль-Фараби,
Б.К. Алимбаева – магистрант, КазНУ имени аль-Фараби,
С.А. Адилжанова – магистрант, КазНУ имени аль-Фараби,
Л.Ш. Черикбаева – магистрант, КазНУ имени аль-Фараби,
Ф.С. Телгожаева – магистрант, КазНУ имени аль-Фараби

В этой статье мы рассматриваем одномерное уравнение акустики, которое описывает распространение акустических волн малой амплитуды в полупространстве с условиями. Трудно определить одновременно две неизвестные функции, поэтому приведет постановка обратной задачи определения одной функцией. Введется новые переменные и функции. Для удобства исследования обратной задачи на дискретном уровне, учитывая вышеуказанный переход, мы рассмотрим эквивалентную задачу к исходной. Далее для решения обратной задачи минимизируется целевой функционал и рассматривается дискретный аналог метода наискорейшего спуска, применительно к обратной задаче акустики в случае гладкого источника. Выводится градиент функционала в дифференциальном и дискретном случаях. Описывается алгоритм решения задачи.

Ключевые слова: обратная задача акустики, дискретный аналог, целевой функционал, метода наискорейшего спуска

1 Постановка задачи

Рассмотрим одномерное уравнение акустики [1]

$$\frac{1}{\rho c^2} w_{tt}(z, t) = \left(\frac{1}{\rho} w_t(z, t) \right)_z, \quad z > 0, \quad t > 0 \quad (1)$$

Здесь $c(z) > 0$ скорость звука, $\rho(z) > 0$ плотность, $w(z, t)$ - давление. Уравнение (1) описывает распространение акустических волн малой амплитуды в полупространстве с условиями

$$w(z, t)|_{t=0} = 0, \quad (2)$$

$$w_z(+0, t) = \theta(t), \quad t > 0, \quad (3)$$

$$w(+0, t) = f(t), \quad t > 0. \quad (4)$$

Здесь $\theta(t)$ - гладкая функция. Известно, что по дополнительной информации вида (4) одновременно трудно определить две функции $c(z)$, $\rho(z)$ поэтому приведем постановку обратной задачи определения одной функции. Для этого введем новую переменную и функцию.

$$x = \varphi(z) = \int_0^z \frac{d\xi}{c(\xi)}, \quad z = \varphi^{-1}(x)$$

$$v(x, t) = w(z, t) = w(\varphi^{-1}(x), t)$$

$$h(x) = \rho(z) = \rho(\varphi^{-1}(x)), \quad g(x) = c(z) = c(\varphi^{-1}(x)).$$

Тогда (1)-(4) примет вид

$$v_{tt}(x,t) = v_{xx}(x,t) - \frac{\sigma'(x)}{\sigma(x)} v_x(x,t), \quad x > 0, t > 0, \quad (5)$$

$$v(x,t)|_{t=0} = 0, \quad (6)$$

$$v_x(+0,t) = \theta, \quad t > 0, \quad (7)$$

$$v(+0,t) = f(t), \quad t > 0. \quad (8)$$

где $\sigma = g(x)h(x)$ - акустический импеданс, $\alpha = \beta c(+0)$

Далее, согласно работе В.Г. Романова [2], сведем уравнение (5) к виду

$$u_{tt}(x,t) = u_{xx}(x,t) - q(x)u(x,t), \quad (9)$$

где

$$u(x,t) = v(x,t) \exp\left\{-\frac{1}{2} \ln \sigma(x)\right\}, \quad (10)$$

$$q(x) = -\frac{1}{2} [\ln \sigma(x)]'' + \frac{1}{4} \left[\frac{\sigma'(x)}{\sigma(x)} \right]^2 \quad (11)$$

В дальнейшем для удобства исследования обратной задачи на дискретном уровне, учитывая вышеуказанный переход, мы рассмотрим следующую задачу [3]. Определим $q(x)$ из соотношений

$$\tilde{u}_{tt}(x,t) = \tilde{u}_{xx}(x,t) - q(x)\tilde{u}(x,t), \quad x \in R, \quad t > 0 \quad (12)$$

$$\tilde{u}(x,0) = \varphi_0(x), \quad \tilde{u}_t(x,0) = \varphi_1(x), \quad x \in R, \quad (13)$$

$$\tilde{u}(0,t;q) = \varphi_2(t), \quad \tilde{u}_t(0,t) = 0, \quad t > 0. \quad (14)$$

Рассмотрим эквивалентную обратную задачу:

$$u_{tt}(x,t) = u_{xx}(x,t) - q(x)u(x,t), \quad x \in R, \quad t > 0 \quad (15)$$

$$u(x,0) = \varphi_0''(x) - q(x)\varphi_0(x), \quad u_t(x,0) = 0, \quad x \in R, \quad (16)$$

$$u(0,t;q) = f(t), \quad u_x(0,t) = 0, \quad t > 0. \quad (17)$$

Соотношение (15)–(17) следует из (12)–(14), если положить

$$u = \tilde{u}_{tt}, \quad f(t) = \varphi_2''(t), \quad \varphi_1(t) = 0.$$

При использовании оптимизационного метода для решения обратной задачи минимизируется целевой функционал, например, вида

$$J(p) = \int_0^T [u(0,t;p) - f(t)]^2 dt. \quad (18)$$

Обозначение $u(0,t;p)$ - указывает на то, что $u(x,t)$ является решением прямой задачи (15)–(17) при фиксированном $p(x)$. Минимизация функционала $J(p)$ осуществляется методом наискорейшего спуска

$$p^{(n+1)}(x) = p^{(n)}(x) - \alpha_n \nabla J[p^{(n)}]$$

в котором коэффициент спуска α_n определяется из условия

$$J(p^{(n)} - \alpha_n \nabla J(p^{(n)})) = \inf_{\alpha > 0} \{J(p^{(n)} - \alpha_n \nabla J(p^{(n)}))\}, \quad \alpha_n > 0.$$

Здесь $\nabla J(p^{(n)})$ - градиент функционала, n - номер итерации.

2 Оптимизационный метод на дифференциальном уровне [4]

Конкретизируем постановку исследуемой обратной задачи. В области $D = [0, L] \times [0, T]$ требуется найти функцию $q(x)$ из соотношений

$$u_{tt} = u_{xx} - q(x)u, (x, t) \in D \quad (20)$$

$$\begin{cases} u(x, 0) = q(x), \\ u_t(x, 0) = 0 \end{cases} \quad (21)$$

$$\begin{cases} u_x(0, t) = 0, \\ u(L, t) = 0 \end{cases} \quad (22)$$

по известной дополнительной информации вида

$$u(0, t; q) = f(t) \quad (23)$$

Для наглядности рассуждений, мы выбираем прямоугольную область D .

Нетрудно видеть, что соотношения (20)-(22) легко получить из (15), если положить $\varphi_0(x) = -1$.

Пусть $p(x)$ приближенное решение обратной задачи. Как и ранее рассмотрим функционал невязки

$$J(p) = \int_0^T [u(0, t; p) - f(t)]^2 dt \quad (24)$$

Суть оптимизационного метода состоит в следующем: задаем начальное приближение $p^{(0)}(x)$, последующие приближения определяем из соотношения (19).

Перейдем к выводу формулы градиента для функционала (24) аналогично как в работах [5,6].

Рассмотрим приращение $p(x) + \delta p(x)$ и $\delta u = u(x, t; p + \delta p) - u(x, t; p)$, тогда для приращения $\delta u(x, t)$, пренебрегая малыми величинами второго порядка, получим задачу:

$$\delta u_{tt} = \delta u_{xx} - u \delta p - \delta p u, (x) \in D \quad (25)$$

$$\delta u(x, 0) = \delta p, \quad \delta u_t = 0, \quad (26)$$

$$\delta u_x(0, t) = 0, \quad \delta u(L, t) = 0, \quad (27)$$

Далее, умножим обе части уравнения (25) на функцию $\psi(x, t)$ и, проинтегрируя по области D , получим

$$\begin{aligned} \int_0^T \int_0^L \psi(x, t) \delta u_{tt} dx dt &= \int_0^T \int_0^L \psi(x, t) \delta u_{xx} dx dt \\ &- \int_0^T \int_0^L \psi(x, t) u(x, t) \delta p(x) dx dt - \int_0^T \int_0^L p(x) \delta u(x, t) \psi(x, t) dx dt \end{aligned} \quad (28)$$

Обозначив через S_1, S_2, S_3, S_4 каждое слагаемое последнего соотношения и, применяя интегрирование по частям для соотношений S_1, S_2 получим:

$$\begin{aligned} S_1 &= \int_0^T \int_0^L \psi(x, t) \delta u_{tt} dx dt = \int_0^L \left[\psi \delta u_t \Big|_0^T - \int_0^T \psi_t(x, t) \delta u_t dt \right] dx \\ &= \int_0^L \left[\psi \delta u_t \Big|_0^T - \left(\psi_t \delta u \Big|_0^T - \int_0^T \psi_{tt}(x, t) \delta u(x, t) dt \right) \right] dx \end{aligned}$$

$$= \int_0^L [\psi(x, T) \delta u_t(x, T) - \psi(x, 0) \delta u_t(x, 0) - \psi_t(x, T) \delta u(x, T) + \psi_t(x, 0) \delta u(x, 0) + \int_0^T \psi_{tt}(x, t) \delta u(x, t) dt] dx$$

Учитывая условие (26) и полагая $\psi(x, T) = 0$, $\psi_t(x, T) = 0$, имеем

$$S_1 = \int_0^T \int_0^L \psi_{tt}(x, t) \delta u(x, t) dx dt + \int_0^T \psi_t(x, 0) \delta p dx \quad (29)$$

Преобразуем

$$\begin{aligned} S_2 &= \int_0^T \int_0^L \psi(x, t) \delta u_{xx} dx dt = \int_0^T \left[\psi \delta u_x \Big|_0^L - \int_0^L \psi_x(x, t) \delta u_x dx \right] dt \\ &= \int_0^T \left[\psi \delta u_x \Big|_0^L - \left(\psi_x \delta u \Big|_0^L - \int_0^L \psi_{xx}(x, t) \delta u(x, t) dx \right) \right] dt \\ &= \int_0^T [\psi(L, t) \delta u_x(L, t) - \psi(0, t) \delta u_x(0, t) - \psi_x(L, t) \delta u(L, t) + \psi_x(0, t) \delta u(0, t) + \int_0^L \psi_{xx}(x, t) \delta u(x, t) dx] dt \end{aligned}$$

Учитывая условие (27) и, полагая [5]

$$\psi(L, t) = 0, \quad \psi_x(0, t) = 2[u(0, t; p) - f(t)],$$

получим

$$S_2 = \int_0^T \int_0^L \psi_{xx}(x, t) \delta u(x, t) dt dx + \int_0^T 2[u(0, t; p) - f(t)] \delta u(0, t) dt \quad (30)$$

Далее соотношение S_3, S_4 оставляем без изменения, т.е.

$$\begin{aligned} S_3 + S_4 &= - \int_0^T \int_0^L \psi(x, t) u(x, t) \delta p(x) dx dt - \\ &\quad - \int_0^T \int_0^L p(x) \delta u(x, t) \psi(x, t) dx dt \end{aligned}$$

С учетом (29), (30) соотношение (28) примет вид

$$\begin{aligned} & \int_0^T \int_0^L \psi_{tt}(x, t) \delta u(x, t) dt dx = \int_0^T \int_0^L \psi_{xx}(x, t) \delta u(x, t) dx dt + \\ & + \int_0^T 2[u(0, t; p) - f(t)] \delta u(0, t) dt - \int_0^T \int_0^L \psi(x, t) \delta u(x, t) p(x) dx dt - \\ & - \int_0^T \int_0^L \psi(x, t) u(x, t) \delta p(x) dx dt \end{aligned}$$

Положим, что $\psi_{tt} = \psi_{xx} - p(x)\psi$, тогда в последнем соотношении останутся

$$\int_0^T 2[u(0, t; p) - f(t)] \delta u(0, t) dt = \int_0^T \int_0^L \psi(x, t) u(x, t) \delta p(x) dx dt$$

Левая часть равна приращению функционала $\Delta J(p) = J(p + \delta p) - J(p)$, а правая часть, есть ее градиент. Таким образом, градиент функционала, равен [7]

$$\nabla J(p) = \int_0^T \psi(x, t) u(x, t) dt \quad (31)$$

Таким образом в процессе вывода формулы для вычисления градиента функционала мы получим вспомогательную сопряженную задачу для $\psi(x, t)$, которая имеет вид

$$\psi_{tt} = \psi_{xx} - p(x)\psi, \quad (x, t) \in D \quad (32)$$

$$\psi(x, T) = 0, \quad \psi_t(x, T) = 0, \quad (33)$$

$$\psi_x(0, t) = 2[u(0, t; p) - f(t)], \quad (34)$$

$$\psi(L, t) = 0 \quad (35)$$

Приведем общую схему оптимизационного метода на дифференциальном уровне:

- 1 Задаем начальное приближение $p^{(0)}(x)$, и решаем прямую задачу (20)-(22), полагая что в ней $q(x) = p^{(0)}(x)$ и находим $u^{(0)}(x, t; p^{(0)}(x))$.
- 2 Вычисляем значение функционала (24), если он достигнет минимума то примем $p^{(0)}(x)$ за приближенное решение обратной задачи, если нет, то
- 3 Вычислим краевое условие (34) при $p(x) = p^{(0)}(x)$ и решая задачу (32)-(35), получим ее решение $\psi^{(0)}(x, t; p^{(0)}(x))$.
- 4 Вычисляем градиент функционала по формуле (31).
- 5 По формуле (19) находим очередное приближение $p^{(1)}(x)$.
- 6 Вновь вычисляем значение функционала (24), если он достиг минимума, то полагая в качестве приближенного решение, $p(x) = p^{(\lambda)}(x)$ если нет, то полагая $p^{(0)}(x) = p^{(\lambda)}(x)$ возвращаемся к пункту 3.

2 Романов В.Г. Обратные задачи математической физики. - М.: Наука, 1984. - 264 с.

3 Нурсеитов Д.Б., Кабанихин С.И., Бектемесов М.А. Оценка скорости сильной сходимости метода итераций Ландвебера для решения начально-краевой задачи для уравнения Лапласа // Вестник КазНПУ: Серия «физико-математические науки» - 2007. - Т. 1. - С. 202-206.

4 Исаков К.Т. Метод наискорейшего спуска в обратной задаче геоэлектрики // Вестник КазНУ. - 2002. - Т. 2, - №30. - С. 79-86.

5 Кабанихин С.И., Исаков К.Т. Обобщенное решение обратной задачи для уравнения колебания // Докл. РАН. - 2000. - Т. 375, - №1. - С. 22-24.

6 Кабанихин С.И., Бектемесов М.А., Нурсеитова А.Т. Итерационные методы решения обратных и некорректных задач с данными на части границы. - Алматы: Международный фонд обратных задач, 2006. - 432 с.

7 Тюленбердинова Г.А., Абишева А.Ж. Условная корректность обратной задачи акустики - М., Журнал "Успехи современного естествознания": Тематика «физико-математические науки» - 2014. - №3. - С. 175-180.

Түйін. Бұл мақалада акустикалық толқынының таралуын жартыкеңістікте аз амплитудасымен сипаттайтын акустиканың бір өлшемді теңдеуін кейбір шарттарымен қарастырамыз. Екі белгісіз функцияны бір мезгілде анықтау қиын болғандықтан, бір функциямен анықталатын кері есеп қойылымы жасалады. Жаңа айнымалылар мен функциялар енгіземіз. Кері есепті дискретті жағдайда, жоғарыдағы жасаған өзгерісті ескере отырып зерттеу ыңғайлылығы үшін бастапқы есепке эквивалентті есепке келтіреміз. Ары қарай акустика кері есебін шешу үшін мақсаттық функционал минимизацияланады және түйін тегіс болған жағдайында қолданылатын жедел түсу әдісінің дискретті аналогын қарастырамыз. Мұнда дифференциалды және дискретті жағдайда функционалдың градиенті алынады және дифференциалдық жағдайда есепті шешудің тиімді әдісінің жалпы сұлбасы көрсетіледі.

Түйін сөздер: акустиканың кері есебі, дискретті аналог, мақсаттық функционал, жедел түсу әдісі

Summary. In this article we examine unidimensional equalization of acoustics, that describes distribution of acoustic waves of small amplitude in half-space with terms. It is difficult to define two unknown functions simultaneously, therefore raising over of reverse task of determination will be brought by one function. Entered new variables and functions. For comfort of research of reverse task at discrete level, taking into account a foregoing transition, we will consider equivalent for residence to initial. Further for a decision the reverse for residences is minimize a having a special purpose functional and the discrete analogue of method of the quickest lowering is examined, as it applies to the reverse task of acoustics in case of smooth source. The gradient of functional hatches in differential and discrete cases. The algorithm of decision of task is described.

Keywords: reverse task of acoustics, discrete analogue, having a special purpose functional, method of the quickest lowering

ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ ҒЫЛЫМЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ВОПРОСЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ PROBLEMS OF PEDAGOGY AND METHODOLOGY

ӘОЖ 372.882

ҚАЗАҚ ТІЛІН КӘСІПКЕ БАЙЛАНЫСТЫ МЕНҒЕРТУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ж.Әшіров – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің магистр, аға оқытушысы

Қазақстан Республикасындағы қазақ тілінің жай-күйі тәуелсіздігіміз жарияланған жылдардан бері үздіксіз сөз болып келе жатқан, қоғам өкілдерінің, зиялы қауымның сан мәрте серпісін тудырған ұлттық, мемлекеттік ауқымдағы мәселелердің бірі. Мемлекетіміздің тәуелсіздігі қазақ тіліне жаңа өріс ашты. Қазақ тілі ұлт тілі болып қана қоймай, мемлекеттік механизмнің тетігіне айналдыруға заңнамалық тұрғыда қол жеткізілді. Қазақ тілі мемлекетті ұйыстырушы негізгі ұлттың тілі бола отырып, Қазақстандағы өзге ұлт өкілдерін бір арнаға тоғыстырушы, біріктіруші фактор ретінде қарастырылып келеді. Қазақ тілін игеру тілдің қолданыстық қажеттілігімен байланысты. Қазақ тілінің мемлекеттің құрылым салаларындағы қажеттілік деңгейін көтеру тілді тек ауызекі деңгейдегі тұтынушылық қалыпта емес, кәсіби деңгейде игеруді, меңгеруді қажет етеді.

Кілт сөздер: мемлекеттік тіл, кәсіби қазақ тілі, тілді оқыту, әдістеме

Қазақстан Республикасындағы қазақ тілінің жай-күйі тәуелсіздігіміз жарияланған жылдардан бері үздіксіз сөз болып келе жатқан, қоғам өкілдерінің, зиялы қауымның сан мәрте серпісін тудырған ұлттық, мемлекеттік ауқымдағы мәселелердің бірі. Мемлекетіміздің тәуелсіздігі қазақ тіліне жаңа өріс ашты. Қазақ тілі ұлт тілі болып қана қоймай, мемлекеттік механизмнің тетігіне айналдыруға заңнамалық тұрғыда қол жеткізілді. Қазақ тілі мемлекетті ұйыстырушы негізгі ұлттың тілі бола отырып, Қазақстандағы өзге ұлт өкілдерін бір арнаға тоғыстырушы, біріктіруші фактор ретінде қарастырылып келеді. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 07 желтоқсандағы №1118 Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» мемлекеттік тілді меңгерту туралы «Барша қазақстандық азаматтар мемлекеттік тілді толық меңгергенге дейін тілдерді меңгерудің халықаралық стандарттары негізінде мемлекеттік 48 тілді үздіксіз оқытатын «Балабақша - мектеп, кәсіптік лицей, колледж – жоғары оқу орындары» жүйесі құрылатын болады» деп айтылған [1,47].

Қазақ тілін игеру тілдің қолданыстық қажеттілігімен байланысты. Қазақ тілінің мемлекеттің құрылым салаларындағы қажеттілік деңгейін көтеру тілді тек ауызекі деңгейдегі тұтынушылық қалыпта емес, кәсіби деңгейде игеруді, меңгеруді қажет етеді. Тілдің қоғамның кез-келген саласында қарым-қатынастық қызметінің кеңеюі өз кезегінде тілші мамандардың алдында тілдің теориясымен және оқыту әдістемесімен байланысты мәселелер бірнеше міндеттер жүктеп отыр. Олар:

1. Қазақ тілінің ғылым салаларына қатысты термин сөздері мен кәсіп салаларына қатысты бірліктерінің қолданыстың өрісін кеңіту. Ғылым мен техника саласындағы тілші мамандармен қабылданған термин сөздерді, тіркестерді кәсіп иелерінің сөздік қорына қосу;

2. Кәсіп иелерінің тілді тұтыну мәдениетін, коммуникативтік сауаттылығын арттыру;

3. Болашақ маманның мемлекеттік тілдегі құзіреттілігін қалыптастыру;

4. Тіл арқылы этностың ерекшелігін меңгерту;

Аталған мәселелер қоғамның болашағымен тікелей байланысты болғандықтан, өзге тілді аудиторияға қазақ тілін меңгертуші педагог мамандарға үлкен жауапкершілік жүктеп отыр. Біріншіден, болашақ маман, кәсіп иесіне қазақ тілінің табиғатын өз мамандығымен тығыз байланыста меңгерту тілді қолданушының деңгейін көтереді және тілдің кәсіпке байланысты бірліктерінің жаппай қолданылуына жол ашады. Бүгіндері тіл мамандарының қолданысқа ендірген көптеген термин сөздері мамандықтар бойынша салаларда қолданысқа түсе алмай жатыр. Мамандыққа байланысты тілдік қолданыстар кәсіп иелерінің сөздік қорында болып, коммуникативтік қажеттілігіне жараған жағдайда ғана жалпы халыққа түсініктілікке жакындайды. Бұл жағдайда тілші мамандармен қабылданған кәсіпке байланысты жаңа қолданыстар-

дың дұрыс-бұрыстығын саралау да оңтайланар еді. Осы себепті де терминолог ғалымдар «Тіліміз толық мағынасындағы ғылымның тілі, техниканың тілі, ақпараттың тілі болуы үшін бұл салалардағы ұғымдар жүйесінің басым бөлігін ұлт тілі өзі атай алуы керек. Қазақ тілінде қазірдің өзінде көптеген ғылым салалары бойынша ғылыми еңбектер жазылады, диссертациялар қорғалады. Енді сондай еңбектер санын да, тілдің аталған салалардағы қолданысын да кеңейте беру керек. Ол үшін зерттеулерін ұлт тілінде жаза алатын, ғылыми ортада баяндама жасап, дәріс оқып, ойын еркін жеткізе алатын қазақтілді ғылыми қауым қалыптасуы тиіс. Ұлт тіліндегі терминологиялық қорымызды кәсіби түрде жасап, оны үнемі жетілдіре беретін де осы қауым болмақ. Қазақтілді микробиологтарды, кибернетиктерді, энергетиктерді көптеп дайындамай, ол салалар қазақша ешқашан сөйлемейді. Ал қазақ тілінің лексикалық қорын, сөзжасам тәсілдерін, стильдерін, жалғау-жұрнақтарын дұрыс пайдалана алатын салалық мамандар дайындалса, ғылымның кез келген саласы біздің тілімізде сөйлеп кете алады, оған тіліміздің мүмкіндігі толық жетеді» деп тұжырымдайды [2]. Мемлекеттік тілдің кәсіби саладағы қолданысының артуы, түптеп келгенде тілдік сананың өзгерісіне әкеледі. «Мемлекеттік тілдің жапай қолданысы қоғамдағы тілдік сананың өзгерісіне, сол арқылы арнаулы тілдік салаларға, соның ішінде терминологияға әсер етуге тиісті. Яғни тілдік сананың өзге тілдік болып қалыптасып отыруы да қазақ тілінде жасалған терминдердің басым көпшілігінің қолданыста орнықтауына әкеп соғып отыр. Тілде олай айтпайды, олай аудару дұрыс емес, тілге айтуға, жазуға икемсіз деген пікірлер тілдік сананың өзге тілдік болуының көрінісі» [3,572].

Қазақ тілін кәсіппен тығыз байланыстыра отырып оқыту тілді игеруші студенттің тілді қолдану мәдениетін, деңгейін көтереді және жалпылай алғанда коммуникативтік сауаттылығын арттырады. Тілді мамандыққа, болашақ кәсіпке байланыстыра отырып оқытқан жағдайда тіл үйренуші үшін қазақ тілі, оның құрылымдық, танымдық ерекшеліктері дербес, оқшауланған объект (пән) ретінде түсінілмей, білім алушының болашақ мамандығымен тікелей сабақтастықта келіп, қызығушылығын арттырады сөзсіз. Кәсіби қызығушылық тілге деген қызығушылыққа негіз болып, студенттің мемлекеттік тілдегі құзіреттілігін қалыптастыруға жол ашады. Ал тілдік құзіреттілік дегеніміз «тілдік құбылыстарды білу және оларды өз тілінде (сөйленісінде) пайдалану және өзгелердің тілдік қолданысын түсіну» [4]. Олай болса, кәсіп иесінің құзіреттілігі кең мағынасында қазақ тілінің фонетикалық (орфографиялық, орфоэпиялық) нормаларын, грамматикалық жүйесін сақтай отырып, стильдік бояуларын қолдана біліп, тілдік қатынасқа түсе алуы. Қазақ тілін кәсіби тұрғыда меңгерген болашақ мамандық иесі өз мамандығы аясында тілдік қатынасқа еркін (толыққанды) түсе алатын, кәсіби лексикалық қоры қалыптасқан тұлға. Тілдің басты қызметі – қарым-қатынастың құралы бола алу. Тілдің осы қызметінің маңыздылығын Алаш қайраткерлері де орынды қозғаған. Ж.Аймауытұлы: «Мұғалім тіл сабағында сөйлеуге, жазуға, оқуға, қысқасы әңгімеге жаттықтырады екен. Ал басқа пәндерді оқытқанда не істемек? Физиканы, жағрафияны, тарихты оқыту дегеніміз осы пәндердің құбылысы туралы әңгіме ету емес пе? Ендеше тілге төселдіру ғой. Есеп үйрету – сан туралы ойлау ғана емес, есеппен айтылған ойды ұғу, ұққанын айта білу ғой. Теренірек қарасақ, әр пәннің ісі баланың ойын қозғау, ойлағанын ауызша, иә жазумен сыртқа шығару. Олай болса, тілсіз оқытылатын, ұғынылатын пән жоқ екені анық» - деп тілдің пәнді (кәсіпті) меңгертумен тығыз байланыстылығын атап айтады [5,185].

Қазақ тілін кәсіби тұрғыда меңгертудегі басты мақсат кәсіп иесін өзінің салалық білімі аясында тілдік қатынасқа түсуге дайындау. Ал тілдік қатынас «тіл арқылы байланыс, сөйлеу тілі арқылы адамдардың бір бірімен қарым-қатынас жасауы; қоғамдық, ұлттық тіл арқылы ұғынысу, түсінісу; яғни адамзаттық тіл арқылы сөйлесім әрекетін меңгерту тілдік қатынас дегенді білдіреді» [6,229]. Қазақ тілін кәсіби мазмұнда игерушінің қабылдаушы, не баяншы тұлғасында бола отырып, ақпаратты жеткізуші бірліктердің мағыналарын толық түсінуіне жол ашу үшін қолданылатын негізгі әдістердің бірі – қатысымдық әдіс. Өйткені қатысымдық әдістің ғылымда анықталған негізгі ұстанымдары (сөйлеу бағытын анықтау, жекелеген ерекшеліктерді, орта жағдайын ескеру, жұмыс түрлерін айқындау, сатылай даму т.б.) тілші мамандармен берілетін білім мазмұнын тілдік және кәсіби ерекшеліктеріне қарай сұрыптауға мүмкіндік береді.

Қазақ тілін кәсіби деңгейде меңгертудегі келесі бір ерекшелік – тіл арқылы ұлттың тіл арқылы танылатын болмысын таныту. «Ұлттық тілдің болмысын шынайы тану үшін тілдің өзіндік заңдылықтарын білу жеткіліксіз, оның түпкі тамыры сол тілде сөйлеуші этностың ғасырлар бойғы тарихымен, тұрмыс-салтымен, мәдениетімен, дәстүрлі менталитетімен тікелей байланысты екені сөзсіз. Сондықтан тілді үйретуде сол этностың дүниетанымымен, мәдениетімен, тарихымен біріктіре қарастыру мәселесі туындайды [7]. Қазақ тілінің кәсіби деңгейде меңгертудегі этнос мәселесімен байланыстырудың екі қыры бар. Бірі – тілді кәсіби деңгейде үйренушіге этностың болмысы мен мәдениетін таныту болса, екіншісі – ұлтты, ұлттық пайымды оқытылып отырған кәсіппен жақындастыру.

Қорыта айтқанда, қазақ тілін кәсіби деңгейде оқыту барысында тілдің грамматикасын ғана емес, тіл

үйренушінің фонетикалық, грамматикалық нормаларды, стилистикалық бояу реңктерін сақтай отырып, кәсіби мазмұндағы тілдік қатынасқа түсу дағдыларын қалыптастырып дамыту түпкілікті нәтиже саналуы қажет. Осы нәтижеге қол жеткізу арқылы тілдің кәсіп салалары бойынша қолданыстың аясының кеңіп, ұлттық тілдің кең тыныстауына жол ашылмақ.

1 <http://kz.government.kz/resources/docs/doc18>.

2 Қазақтілді микробиологтарды, кибернетиктерді, энергетиктерді көптеп дайындамай, ол салалар ешқашан қазақша сөйлемейді // Алаш айнасы. 20 мамыр 2010 жыл.

3 Досанов Б. Қазақ терминдерін қалыптастырудың алғышарттары // Түркі әлемі: тіл, қоғам, мәдениет. Профессор Б.Сағындықұлының 70 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары – Алматы, 2009.

4 (<http://www.grammar.ru/RZ/mod13.pdf>).

5 Аймауытұлы Ж. Ана тілі // Алаштың тілдік мұрасы: мақалалар жинағы / құрастырған С.Шүкірұлы, Е.Тілеуов. – Алматы, 2009.

6 Оразбаева Ф.Ш. Тіл әлемі. Мақалалар, зерттеулер. – Алматы, 2009.

7 Бейсенбекова Г., Смагулова К. Тілдің қатынастың ұлттық дүниетаныммен байланысы // http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Pedagogica/2_109490.doc.htm.

Резюме. Состояние казахского языка в Республике Казахстан одна из национальных проблем государственного масштаба, непрерывно обсуждаемых со времен опубликования независимости много раз вызвавших волну представителей общества, интеллигенции. Независимость нашего государства открыла новые возможности для казахского языка. Казахский язык не только является языком нации, но и законно стал ключом государственного механизма. Казахский язык является основным языком нации, организующим государства, рассматривается в качестве фактора сближающего, соединяющего представителей других нации Казахстана в одну колею. Освоение казахского языка исходит от необходимости применения языка. Повышение уровня необходимости казахского языка в сферах государственного строения, требует освоения не на устном потребительском уровне, а овладения на профессиональном уровне.

Ключевые слова: государственный язык, профессиональный казахский язык, обучение языка, методика

Summary. Status of the Kazakh language in Kazakhstan is one of the national problems of national importance, continuously discussed since the time of the publication of independence many times caused a wave of public representatives and intellectuals. The independence of our country has opened up new opportunities for the Kazakh language. The Kazakh language is the language of not only the nation, but the law has become a key state mechanism. The Kazakh language is the primary language of the nation, organized by the state, is seen as a factor in moving closer linking of other nations of Kazakhstan in a rut. The development of the Kazakh language comes from the need to use language. Increased need of the Kazakh language in the areas of public buildings, requires no development on oral consumer level and mastery at the professional level.

Key words: the state language, Kazakh professional training language, technique

УДК 53.072

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ ЖЕЛІЛІК ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Г.А. Тюлепбердинова, Б.К. Алимбаева, Ф.С. Телгожаева, Л.А. Сагимбаева, С.А. Адилжанова, Черикбаева Л.Ш. – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің оқытушылары, Алматы қ.

Мақалада қашықтықтан оқытудың технологияларын оқу үдерісінде қолдану мәселелері қарастырылады. Бүгінде ақпараттандырылған заманда оқу үдерісінде ақпараттық технологияларды, желілік технологияларды пайдалану, түрлі мәселелер тудырумен қатар білім алушылардың таным сапасын жетілдіруге, оқу материалдарын меңгеру сапасын арттыруға және қолдануға тиімді. Жетілдірілген оқыту технологияларын, желілік технологияларды қолдана отырып оқу үдерісіндегі ғылыми педагогикалық іс-әрекетті дамыту, оны іс жүзінде көрсету мен жетілдіру арқылы білім беруді жекелеп жүргізудің сипат алғанын көрсетеді және желілік технологияларды қолданудың қызметі басым қарастырылады.

Кілттік сөздер: ақпараттық технология, желілік технология, оқытуды басқарудың желілік жүйелері, оқыту контентін басқару жүйелері

Бүгінде, информация өңдеу мен халықаралық деңгейде еңбек түрлерін бөлу әлемдік экономиканың ең негізгі ерекшеліктері болып отырған кезде, білім алу кез келген маманның жеке және кәсіби табысының негізгі көзі болып қала береді. Білімнің адамның жұмысқа тұру мен өмір сүру деңгейіне тигізетін әсері

бұрынғыға карағанда анағұрлым күшейе бастады. Әрине, білімге қойылатын талаптар да күшніе түсті. Әрбір жанның негізгі білімі мен оның тұрақты жаңарып отыруы заңдылық. Қазіргі маман информациялық қорларды табысты пайдаланып, ақпараттық технологияларды және инновациялық технологияларды де игеруі тиіс. Заманауи талаптарға сәйкес, мамандардың шығармашылық тұрғыдан ойлай білуі, соның негізінде шешім қабылдауы және өмір бойы оқып үйренуі талап етіледі. Жаңа тұжырымдама әрбір нақты адамның өз мүмкіндіктерін есепке ала отырып, соны іс жүзінде көрсету мен жетілдіру арқылы білім беруді жекелеп жүргізудің сипат алғанын көрсетеді. Бұл студенттердің және оқытушылардың өздерінің әртүрлі жеке мүмкіндіктеріне сәйкес алуан түрлі білім беру бағдарламаларын жасау арқылы іске асырылады.

«Мәңгілік Қазақстан» жобасы, ел тарихындағы біз аяқ басатын жаңа дәуірдің кемел келбеті» деп Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жылғы 17 қаңтар күнгі «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында атап көрсеткендей қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесінде қолданылып жүрген білім беру технологиялары отандық білімнің жаңа талаптары мен республиканың саяси-экономикалық таңдауына сай қолданылып келеді. Осындай өмірдің өзі талап етіп отырған технологияның бірі – қашықтықтан оқыту технологиясы. Соңғы 10-15 жылдың ішінде телекоммуникациялық технологияның және гипермедияның қарқынды дамуына байланысты оқытуда компьютерді қолданудың тиімділігі артып отырғаны мәлім. Бүкіл әлемді қамтитын «Интернет» желілік байланысы қашықтықтан білім беру жүйесінің пайда болуына негіз болды. Ғылым мен техниканың дамуы білімді ақпараттандыру үрдісін жетілдіруді талап етті.

Қашықтықтан оқыту – оқытушының оқушымен оқыту құралдары арқылы интерактивті қарым-қатынас әрекет үрдісін ұйымдастыруға мүмкіндік беретін жаңа ақпараттық-педагогикалық технология. Оның білім саласындағы мақсаты – білім берудің біртұтас ақпараттың жүйесін құру арқылы оқушылар мен студенттердің білім деңгейін көтеру. Қашықтықтан оқыту технологиясы бойынша оқытушының негізгі міндеті білім алушының келесі түрдегі орындалатын өз бетінше жұмысын басқару болып табылады: туындайтын мәселелерді қарастыру; мақсат пен міндеттерді қою; білім, тәжірибелерді беру; ұйымдастыру қызметі; білім алушылардың арасында өзара байланысты ұйымдастыру; оқу процесін бақылау. Тыңдаушылар қашықтықтан оқыту кезінде білім беру процесінің негізін қолайлы уақытта, ыңғайлы орында, тиімді темптегі өз бетінше жұмыс құрайды. Сондықтан тыңдаушылар өз бетінше жұмыстың техникасы мен әдістемесін, жоғарғы деңгейде білімді өз бетімен толықтыру негіздерін меңгеруі қажет. Сонымен бірге нәтижелі түрде оқу үшін жаңа ақпараттық технологияның құралдарымен жұмыс істей білуі тиіс. Қашықтықтан оқыту – бұл, ең алдымен, қандай да бір оқу орнына белгіленген уақытта бармай-ақ, курстың бағдарламасын қажетті тәртіпте орындау болып табылады, сонымен қатар ол қазіргі заман әлемінде Интернет, e-mail (электрондық почта), телефон және факс байланысы, бейнеконференция және карапайым пошта арқылы дәстүрлі оқу материалдарына алмастыру көмегімен дамиды.

Қашықтықтықтан оқытуды ұйымдастыру технологияларының бірі желілік технология. **Желілік технология** – білім алушылардың оқытушылармен және бір-бірімен интерактивті қарым-қатынас түрінде, сондай-ақ интернет жүйесін қолдану негізінде оқу үрдісін басқаруда оқу-әдістемелік материалдармен қамтасыз ету технологиясы.

Білім беру ұйымдарында қашықтықтан оқыту жүйесін ұйымдастыру және дұрыс қызмет етуі үшін мынадай функцияларды орындау қажет:

- оқу курстарын қолдау;
- білім алушыларға оқу материалдарын жеткізу;
- кеңестер беру;
- білім алушылармен кері байланысты ұйымдастыру;
- білім алушылардың білімдерін бақылау.
- білім алушылар үшін оқу-әдістемелік және оқу-әкімшілік ақпарат-тарынан тұратын беттері бар білім беру интернет-порталының;
- телекоммуникациялық желіге шығатын (интернет, спутниктік теле-дидар) жабдықтардың; әртүрлі терминалдардың; мультимедиялық сыныптардың, электрондық оқу залдарының;
- CD, DVD дискілеріне арналған оқу контентінің (жекеменшік және сатылып алынған);
- желілік оқу мультимедиа контентінің (жекеменшік және сатылып алынатын);
- тестілеу кешендерінің;
- тиісті дайындықтан өткен профессор-оқытушы, оқу-көмекші және техникалық персоналдардың;
- жекеменшік контентін (локалдық және желілік) құру үшін мультимедиа зертханаларының;
- желілік тестілеу кешендерінің;

- оқытуды басқарудың желілік жүйелері (Learning Management Systems - LMS);

- оқыту контентін басқару жүйелерінің (Learning Content Management Systems- LCMS) бар болуы қашықтықтан оқыту нысаны кезінде оқу процесін ұйымдастырудың қажетті шарттары болып табылады.

Қашықтықтан оқытудың дидактикалық құралдары. Білім алушыларды қашықтықтан оқытуға арналған оқу-әдістемелік материалдармен қамтамасыз ету үшін қашықтық технологияларын қолданумен іске асырылатын білім беру бағдарламаларының пәндері бойынша электрондық оқу-әдістемелік кешен болуы керек. Электрондық оқу-әдістемелік кешенін дайындауды үлгілік оқу бағдарламаларына қатаң сәйкестендіріліп әзірленген, бекітілген оқу жұмыс бағдарламасы бойынша курсты әзірлеуші жүзеге асырады.

Әрбір пәннің электрондық оқу-әдістемелік кешені міндетті және қосымша комплектілерден тұруы керек.

Міндетті комплект мыналардан тұрады:

- үлгілік оқу бағдарламасынан;
- оқу жұмыс бағдарламасынан (пәннің мазмұны, күнтізбелік- тақырыптық жоспар, ұсынылатын әдебиеттердің тізімі (негізгі және қосымша), курстың модульдік бөлінуі, қашықтық кеңестерін өткізу кестесі);
- лекциялардың электрондық курсынан;
- практикалық және семинарлық сабақтардың материалдарынан;
- зертханалық практикумнан (тапсырмалар, мысалдар, әдістемелік нұсқаулар);
- білім алшының өзіндік жұмысына және оқытушы-тьютордың жетекшілігімен жүргізілетін тыңдаушының өзіндік жұмысына арналған тапсырмалардан;
- рубеждік бақылауды ұйымдастыру жөніндегі материалдардан (бақылау жұмыстары, тест тапсырмалары, жеке тапсырмалар және тағы басқа);
- қорытынды бақылауды ұйымдастыру жөніндегі материалдардан (емтихандық тестілеу тапсырмалары, емтиханға арналған сұрақтар, билеттер, емтихандық бақылау жұмыстары).

Электрондық оқу-әдістемелік кешенін бағдарламалық қамтамасыз етілу функционалдылығы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына сәйкес болуы керек. Оқу-әдістемелік қамтамасыз ету автономды және желілік өзіндік жұмыстар мен білім алушыларды аттестаттауға дайындау үшін жеткілікті болуы керек.

Қашықтан оқытудың артықшылықтары: кез келген жерде, кез келген мерзімде оқуға мүмкіндігі бар, кәсіби қызметпен қатар білім алуға болады, оқу үрдісінде ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың жаңа жетістіктерін пайдалана отырып, білім алушы мен оқытушылар арасындағы белсенді диалог, оқу ақпаратына қолжетімді, білім алушының мекен жайына, денсаулық жағдайына, элитарлық және материалдық жағдайына қарамастан тепе-тең дәрежеде білім алуға мүмкіндігі бар болса, психологиялық адаптация, компьютермен жұмыс істей білуі, интернет жұмысының сапасына тәуелді, медициналық жағдайлары кемшілік деп айтуға болады.

Қашықтықтан оқыту ақпараттық мәдениет деңгейі дидактикалық бағдарламалар білім саласында оқытуды басқару мен бақылауды автоматтандыру, студентке өз бетінше қайталанбайтын көп нұсқалы, көп деңгейді дидактикалық шарттар негізінде тапсырмалар беру, білім мен дағдыны объективті бағалау, ерекше ақпараттық материалдарды мультимедиялық формада беру, виртуалды өмірге енгізу т.с.с. жаңа мүмкіндіктер ұсынылады. Сонымен қатар, мұндай бағдарламалар қашықтықтан оқытудың материалды өз бетінше игеру жетілдірілген психологиялық педагогикалық әдістерді пайдалану, қашықтықтан оқытуды студенттің жеке психофизиологиялық ерекшеліктеріне қарай таңдауға мүмкіндік береді.

Білім алушының қандай да бір себептерге байланысты дәстүрлі оқу үрдісінде білім ала алмаған жағдайда қашықтықтан оқыту технологиясы пайдалы және қолайлы болып табылады. Сонымен қатар қашықтықтан оқыту – адамның білім алуға және ақпарат алуға деген құқықтарын іске асыратын үздіксіз білім беру жүйесі нысандарының бірі ретінде мамандардың негізгі қызметін атқара жүріп білімін, біліктілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қорыта келе айтарымыз, қашықтықтан оқыту жүйесінің рөлі білім саласы үшін өте жоғары, себебі бұл жүйе арқылы оқытушыларымыз бен білім алушыларымыз әлемдік ақпараттармен байланысуға, ғылыми және шығармашылық жұмыстарын жетілдіруге, әлемдік ақпарат кеңістігінде өздерінің білімдерін шыңдауға зор мүмкіндік алады.

1 *Достоинства и недостатки дистанционного обучения // Образование: путь к успеху. – Уфа, 2010.*

2 *Зайченко Т.П. Инвариантная организационно-дидактическая система дистанционного обучения. - СПб.: Астерион, 2008.*

3 *Теория и практика дистанционного обучения / под ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2004.*

4 Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/distantсионное-obuchenie-forma-tehnologiya-sredstvo#ixzz3FOBD7vT5>.

5 Адилжанова С.А., Шмыгалева Т.А., Черикбаева Л.Ш. Қашықтықтан оқытудың кейіс технологиясы // Вестник КазНТУ им. К.Сатпаева. – 2014. – №6(106) – С. 310-313.

6 Зайцева Л.А. Использование информационных компьютерных технологий в учебном процессе и проблемы его методического обеспечения // Интернет-журнал «Эйдос». 2006. 1 сентября. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0901-5.htm>. В надзаг: Центр дистанционного образования «Эйдос», e-mail: list@eidos.ru.

Резюме. В данной статье рассматриваются проблемы использования дистанционного обучения в учебном процессе. В информатизированном мире, в учебном процессе использование информационных, сетевых технологий порождает множество проблем, но в то же время улучшает качество познания, усваивания учебных материалов студентами, а также удобно в использовании. Использование усовершенствованных учебных и сетевых технологий в учебном процессе приводит к развитию педагогических действий, а показывать и усовершенствовать их на деле приводит к тому, что дистанционное обучение уже широко используется, и в то же время отдается предпочтение использованию услуг сетевых технологий.

Ключевые слова: информационная технология, сетевая технология, сетевые системы образовательного управления, управленческие системы учебного контента

Summary. In this article discussed the problem of the using of distance learning in the educational process. In the informed world, in the educational process the use of information and network technology creates a lot of problems, but at the same time it improves the quality of knowledge, assimilation of training materials by students, and also it is convenient in use. Using the improved educational and networking technologies in the learning process leads to the development of pedagogical action, and to show and improve them, in fact leads to result that distance learning is already widely used, and at the same time prefer to use the services of network technology.

Keywords: innovative technologies, networking technologies, learning management systems - LMS; learning content management systems- LCMS.

ӘОЖ 373.6

ТЕСТ ҚҰРУДА ЖӘНЕ САУАЛНАМА ЖҮРГІЗУДЕ ISPRING QUIZMAKER ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Г.Ж. Жетимекова – Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды мемлекеттік университеті, магистр аға оқытушы

Мақалада тест құру үшін және сауалнама жүргізу үшін қолданылатын интерактивті iSpring QuizMaker құралы туралы ақпарат келтірілген. Мақалада сонымен қатар iSpring QuizMaker құралындағы саймандар туралы, олардың оқыту үрдісінде қолданылу ерекшеліктері туралы айтылған.

Кілттік сөздер: тест, программа, технология, ақпарат, құрал-саймандар

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасында “Жоғары білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, жоғары оқу орындары зерттеулерінің әлеуметтік сала мен экономиканың қажеттіліктерімен тығыз байланысты білім беру және технологияларды жетілдіру болып табылады” деп атап көрсетілгендей, қазіргі білім беру саласындағы басты мәселе: әлеуметтік-педагогикалық ұйымдастыру тұрғысынан білім мазмұнына жаналық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестіру мен оларды жүзеге асыра алатын болашақ мамандарды даярлау болып отыр. Қазіргі таңда білім алушылардың білім деңгейін тексеру үшін ең тиімді және ең ыңғайлы түрі тестілеу қолданылады. Тестті тапсыру формаларына қарай жеке, топтық, ауызша, жазбаша, бланктік, компьютерлік, вербальды және вербальды емес болып бөлінеді. Дәстүрлі тесттерге жататындар: гомогендік және гетерогендік. Дәстүрлі емес тесттерге: интегративті тесттілер, адаптивті тесттер, критерилі-бағытталған тесттілер. Ақпараттық технологияның даму қарқынымен тесттерді құру және басқарудың бірнеше бағдарламалық қамтамасыз ету технологиялары пайда болып, қолданысқа ену үстінде. Осындай технологияның негізінде iSpring QuizMaker 7 кең қолданысқа ие болып отыр. iSpring QuizMaker 7 – интерактивті тестті құруға арналған жаңа құрал болып табылады. Аталған құралды пайдалану үшін төменде келтірілген мүмкіндіктерді пайдаланған қолданушы үшін және тест тапсырмаларын өңдеуші үшін де тиімді.

Тестті құру үшін келесі кезеңдер міндетті түрде ескерілуі қажетті:

- ыңғайлы және түсінікті интерфейс;

- бағалауымен немесе еркін жауап бере алу мүмкіндігі бар тест құру;
- басқа тестіден сұрақтарды импорттау;
- Excel-ден сұрақтарды импорттау;
- тест сұрақтарын қайта қарастыру;

Тестті баптау үшін келесі бөлімдер міндетті түрде таңдалуы керек:

- таңдалған жауап нұсқасымен тармақталады;
- дұрыс жауап туралы мәлімет беріп отыруды баптау;
- файлдың көлемін кішірейтуді баптау;

Нәтижені бақылау келесі бөлімдерді таңдағанда іске асады:

- Қашықтықтан білім беру орталымен бірігіп кез келген SCORM/AICC ортамен интеграциялау;
- TinCan-мен интеграциялау;
- қашықтықтан білім беру орталығына iSpring Online арқылы егжей-тегжейлі статистика;
- нәтижені электрондық поштаға жіберу;
- нәтижені серверге жіберу;
- тест нәтижесін басып шығару;

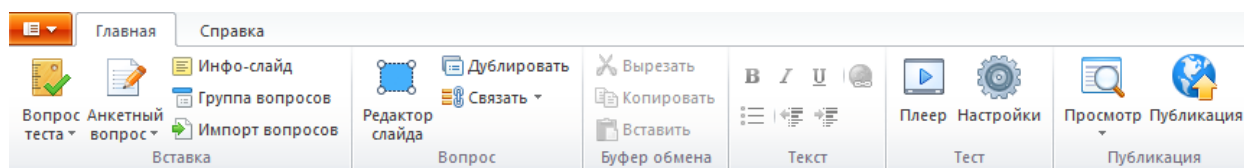
Тестті рәсімдеу - сұрақтар макетін таңдаумен, фон түсін өзгертумен, кескінді немесе фон сапасындағы текстураны таңдаумен, сұрақтың ашық фонымен, сурет және формула қосудымен, жауап үшін анимацияны баптаумен, жауаптар нұсқасы үшін бірнеше баған болуымен, түстің, өлшемнің және шрифтінң стилінң өзгеруімен, басқару элементінің жазбасының өзгеруімен, плеердің түсінің өзгеруін басқарумен орындалады.

Тестті өткізу жағдайын баптау үшін өңдеуші келесі қызметтерді орындауы қажетті:

- сұраққа берілетін баллдың саны;
- толық емес жауапты қабылдау мүмкіндігі;
- жауаптың әр нұсқасы үшін балл саны;
- тестті тапсыру уақытын шектеу;
- сұраққа жауап беру уақытын шектеу;
- тестті тапсыру әрекетінің саны;
- сұрақтың жауабын беру әрекетінің саны;
- дұрыс есем жауап үшін айып;
- межелі баллды беру мүмкіндігі;
- көрсетілген шкала бойынша нәтижені санау.

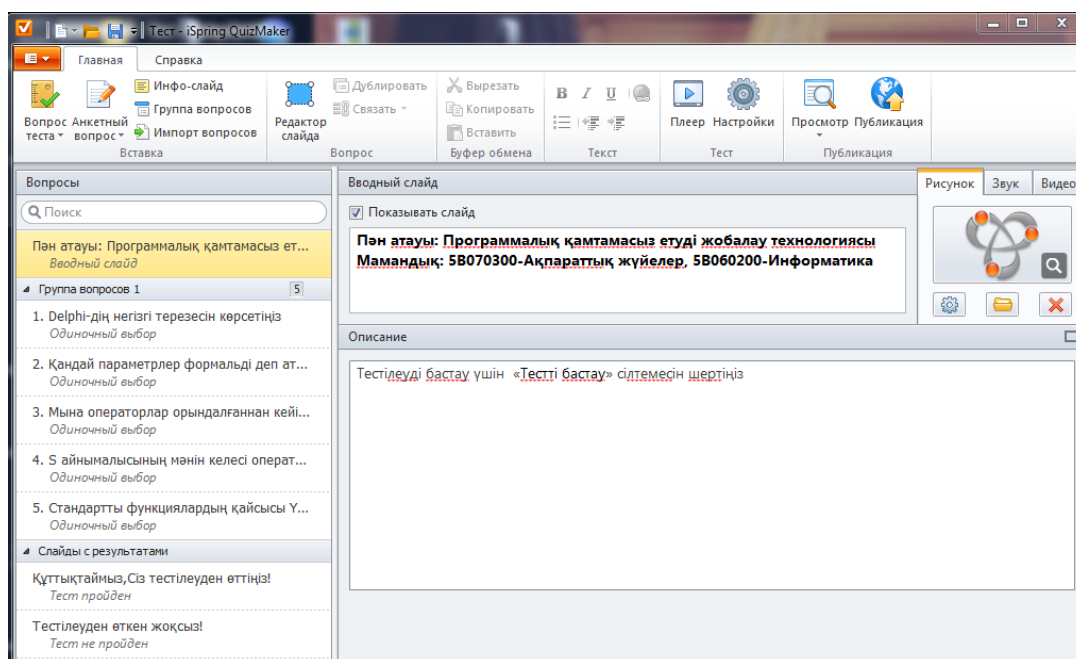
Тест сұрақтары - 23 типті сұрақтардан, түсіндірме үшін акпараттық слайдтардан, сұрақтар топтамасынан, сұрақтар мен жауаптар нұсқасын араластырудан, видео, аудио, сурет, Flash-роликтер мен формулаларды қосудан, жауаптар нұсқасына суретті қоюдан, ыңғайлы мәтіндік редактордан тұрады. iSpring QuizMaker 7 құралының ерекшелігі болып тестті жариялау бөлімі табылады. Бұл оқытушы үшін де, білім алушы үшін де ең тиімді жол.

iSpring QuizMaker 7 құралы төменде көрсетілген құрал саймандар панелінен тұрады (Сурет 1)

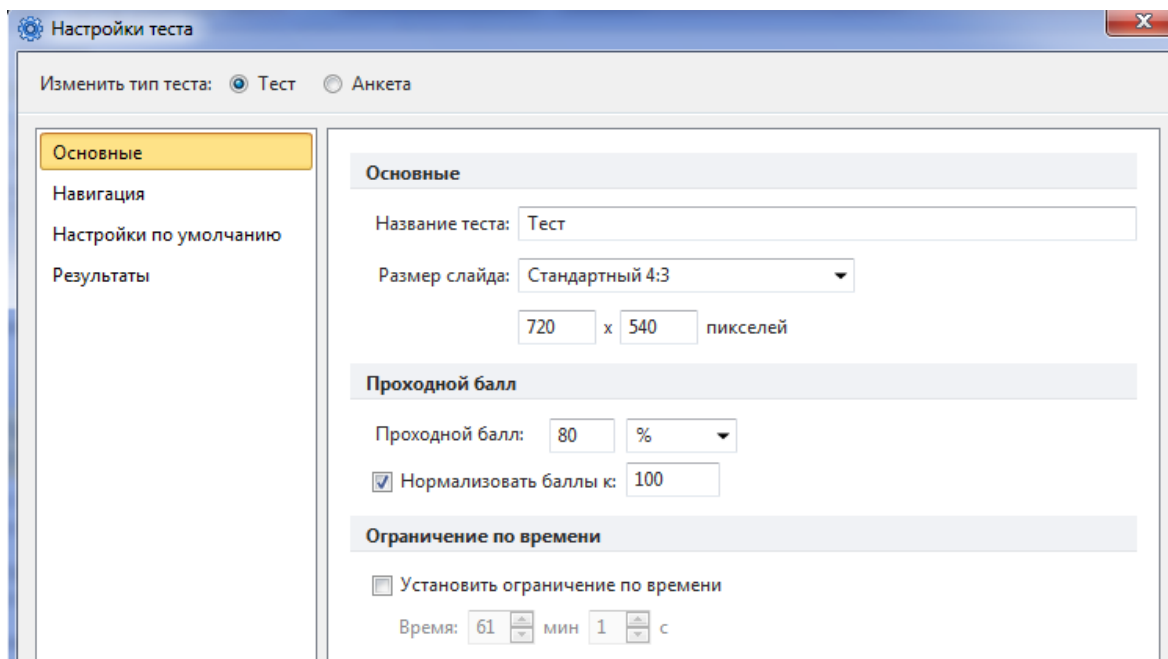
Сурет 1. Құрал-саймандар панелі

iSpring QuizMaker 7 құралының негізгі жұмыс жасау беті төмендегі суретте көрсетілген. (Сурет 2). Осы беттің көмегімен тест тапсыршы үшін негізгі акпараттарды енгізуге болады. Ол акпараттардың барлығы слайд түрінде көрсетілген болады.

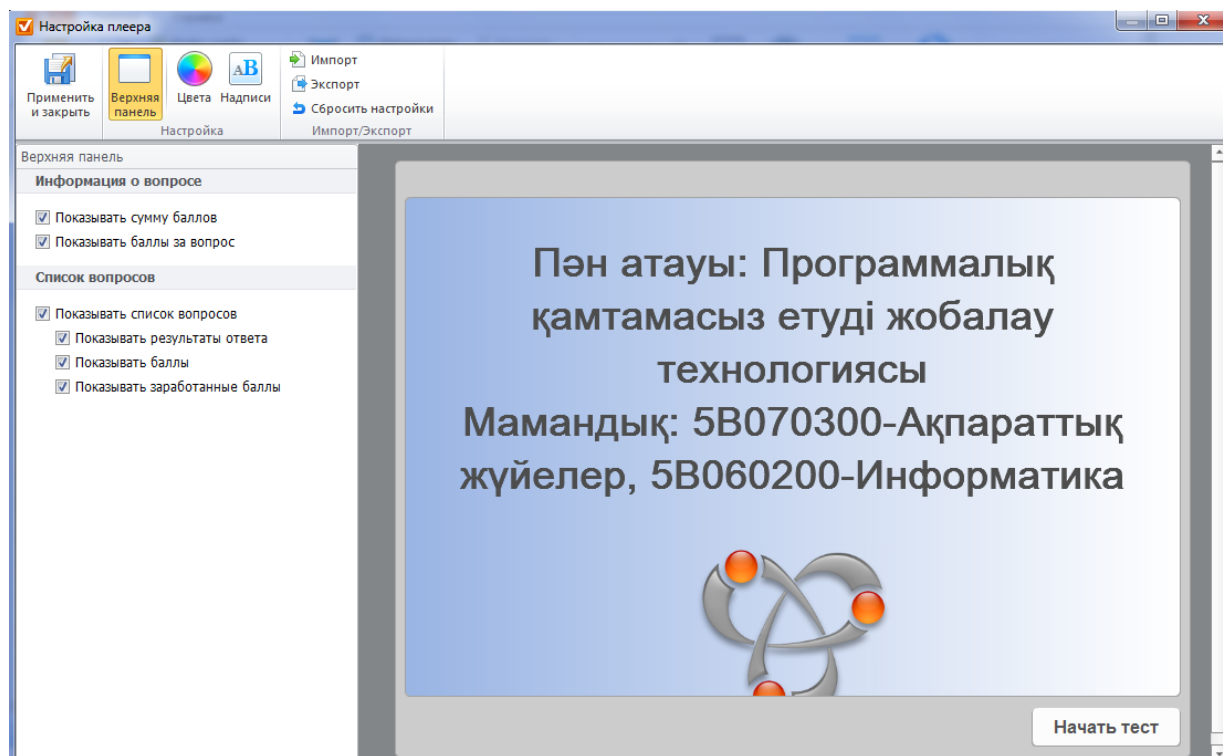
Сурет 2. Тестті құрудың негізгі беті

Тестті өңдеуші сұрақтарды топтастырмас бұрын тестінің типін таңдауы маңызды бөлім болып табылады. Төменде көрсетілген суретте тест типінің түрін таңдауға мүмкіндік бар (Сурет 3).

Сурет 3. Тест сұрақтары немесе сауалнама бетін таңдау

Тест сұрақтарын жариялау үшін немесе қолданушыға соңғы нұсқасын ұсыну үшін плеердің жұмысын баптау керек (Сурет 4).

Сурет 4. Плеердің қызмет ету ортасы

Толық дайын болған тест сұрақтарын жариялау тест құрудың соңғы қадамы болып табылады. iSpring QuizMaker 7 ортасында батырмасы арқылы соңғы қызметті атқаруға болады. iSpring QuizMaker 7 құралында тестті жариялау келесі бөлімдерді қосып қызмет етеді: бір Flash-файл (.SWF);- HTML5-форматты; комбинирланған Flash+HTML5 форматы; iSpring Mobile App-те жүктеу және iPad-қа сақтау; SCORM/AICC/Tin Can форматында жариялау; қашықтықтан білім беру жүйесінде BlackBoard-те жариялау; Microsoft Word-қа экспорттау; резервті көшірмесін құру;

Соңғы кезде уақыт көрсетіп отырғанындай, оқытушымен салыстырғанда білім алушыда көп ақпарат болатынын тәжірибелер дәлелдеп отыр. Сондықтан әрбір оқытушы өз қызметіне ақпараттық технологияны пайдалана білуі қажет. Бұл мәселе – білім беруді ақпараттандырудың қажетті шартына айналып отыр. Оқу үрдісінде компьютерді оқыту құралы ретінде қолдану, оның мүмкіндіктерін жаңа материалды баяндауда (білімді виртуальды өмірде қолдану), үйрету программаларын қолдану арқылы виртуальды лабораториялық жұмыстарды жүргізу, баяндалған материалды бекіту (тренинг), білім алушының білім деңгейін тестілеу, Интернет-технологияларды қолдану арқылы оқытудың сапасын арттыру – оқытудың тиімділігін беріп отыр.

1 <http://www.ispring.ru/products.html>

Резюме. В статье рассматриваются особенности использования iSpring QuizMaker в составлении тестов и проведении опросов. А также рассматриваются особенности использования инструментов iSpring QuizMaker и их применение в образовательном процессе.

Ключевые слова: тест, программа, технология, информация, инструменты

Summary. In article features of use of iSpring QuizMaker in drawing up tests and carrying out polls are considered. And also features of use of the iSpring QuizMaker tools and their application in educational process are considered.

Keywords: test, program, technology, information, tools

УДК: 378.016:73/76

СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ ПРЕДМЕТНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В РАМКАХ ДИСЦИПЛИНЫ «КОМПОЗИЦИЯ» В ВУЗЕ

А.Ж. Сулейменова – магистрант 2 курса Института искусств, культуры и спорта КазНПУ им. Абая

Статья раскрывает проблему формирования коммуникативной компетенции студентов в рамках художественной педагогики, говорится о низкой речевой культуре учащихся, дается определения понятий «компетенция», «компетентность».

Коммуникативная компетентность рассматривается как личностное качество, являющееся неотъемлемой составляющей профессиональной культуры будущего художника-педагога. Уточняется содержание предметной коммуникативной компетенции в рамках дисциплины «Композиция». В статье говорится о ценностно-смысловой составляющей образа мира студентов как центральной категории художественного образования художников-педагогов, о его роли в системе среднего образования. Проблема формирования коммуникативной компетенции является актуальной на фоне современного состояния речевой культуры молодежи, характеризующейся обедненностью лексики, неумением выразить свои мысли, боязнью публичных выступлений, употреблением сленга. Свою отрицательную роль оказывают и средства массовой информации, популяризирующие потребительскую культуру, ставя материальные ценности выше духовных, замена чтения книг, непосредственного живого общения времяпровождением в социальных сетях. Все это оказывает влияние на формирование общей культуры человека.

Ключевые слова и фразы: художественное образование, образ мира, композиция, ценностно-смысловой компонент, коммуникативная компетенция, художник-педагог

*Качества духовные – вот что главное в человеческой жизни.
Живая душа и отзывчивое сердце должны вести человека,
тогда и труд его осмыслен и достаток уместен.
Абай, Слова назидания, третье слово.*

Композиция (compositio – лат.) в переводе означает сорасположение, сочинение вообще, упорядоченное соединение элементов. Во все времена композиция служила художникам инструментом, позволяющим выразить свои мысли языком изобразительного искусства. Но если в художественных вузах студенты учились мыслить с карандашом в руке и осознавали и позиционировали себя как будущие художники, творцы, которым есть о чем вести свой диалог со зрителем, открывать ему новые стороны обыденных вещей, познавать мир их глазами: красоту природы, жизнь людей, утверждая традиционные общечеловеческие ценности, сюжеты борьбы добра и зла, пробуждая сознание и затрагивая глубинные струны души, то профессиональное самоопределение студентов будущих художников-педагогов является проблемой на фоне не престижности профессии в глазах молодежи, когда студенты воспринимают ее поверхностно. Поэтому мы считаем необходимым организовывать обучение специальным художественным дисциплинам (рисунок, живопись, композиция и другие) с учетом профессионального самоопределения студентов как будущих педагогов. Учитывая специфику профессии художника-педагога, разный уровень интеллектуальных и художественных способностей, большинство студентов, совершенствуя свои навыки в изобразительной деятельности, оставляют без внимания и то, что учитель рисования должен владеть не только кистью, но и словом. В условиях высоких требований к результатам обучения, целесообразно с первых курсов формировать коммуникативную компетенцию одну из главных составляющих профессиональной культуры будущего художника-педагога. Важную роль здесь играют межпредметные связи, способствующие установлению содержательной, понятийной, методической, ценностно-смысловой связи между учебными предметами, что позволит формировать коммуникативную компетенцию не только на предметах теоретического, но и практического циклов. Уже сегодня происходит переосмысление роли учителя рисования как такового, в художника-педагога, подразумевающего творческую личность, способную реализовать себя и как художник и как педагог. Так, бакалавры изобразительного искусства, в

условиях формирующейся 12-летней школы должны быть готовы и к преподаванию «Мировой художественной культуры». Исходя из выше сказанного, формирование коммуникативной компетенции нуждается в педагогической поддержке при подготовке студентов к профессиональной деятельности, на фоне общего падения уровня грамотности и речевой культуры молодежи, является актуальной проблемой для многих специальностей, в том числе и для студентов педагогических вузов.

Когда человек прячется за различными техническими средствами коммуникации, лишает себя возможности воспитывающего влияния диалога в его философском понимании: общаться, вести диалог, а значит уметь слушать и понимать друг друга в масштабах народов, стран, разных культур. Интересна с этой точки зрения теория коммуникативного действия Хабермаса. В своей теории он рассматривает коммуникацию как согласие друг с другом. Вводит понятие мündigkeit (Mündigkeit) диалога, или дискурса, когда дискурс достигает известной стадии зрелости и покидает стадию недостаточного совершенства, инфантильности (т.е. детскости в рационально-лингвистическом смысле). Примером мündigkeit диалога, или дискурса, является беседа учителя и учеников. Далеко не всегда усилия учителя достигают успеха; в таком случае участники диалога не выявили истины, не поняли друг друга. Возможно, учителю не удалось довести до сознания ученика изучаемый материал. Только в том случае, когда участники диалога выработали совместное, да к тому же еще и действенное общее мнение, – налицо дискурс. Дискурс в идеале (по Хабермасу) – это образец, модель выработки коммуникативной компетенции. Конкретные дискурсы могут быть более или менее успешными, не исключены споры, обиды, несогласия (дисконсенсусы). Для Хабермаса важнейшее значение имеет сам факт актуальности дискурса. Именно в нем вырабатываются правила совместного общежития людей. Беда людей состоит не в том, что они в обществе, якобы, теряют свою индивидуальность; совместное житие людей может быть более или менее успешным и счастливым, мýкой же оно становится только тогда, когда страдает недостаточной коммуникативной зрелостью. Дискурс выступает языковой деятельностью, открывающей подступы к науке, искусству, технике и труду [1].

Философски озвученная проблема задает глубокое понимание сущности вещей, находит отклик в других науках. Так в педагогике возник коммуникативный подход в обучении, зародившийся в рамках теории языка он вышел за ее пределы и применяется теперь не только в обучении языкам. В контексте компетентностного, личностно-деятельностного подходов коммуникативное обучение ориентировано на межличностное взаимодействие в учебно-воспитательном процессе, где в центре обучения находится обучающийся как субъект учебной деятельности.

А.В. Хуторской дает следующие определения: Компетенция – включает совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов, и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним. Компетентность – владение, обладание человеком соответствующей компетенцией, включающей его личностное отношение к ней и предмету деятельности [2]. Согласно иерархии образовательных компетенций, предложенной А.В. Хуторским, коммуникативная компетенция является одной из составляющих ключевых компетенций [прилож 1]. Коммуникативная компетенция включает знание необходимых языков, способов взаимодействия с окружающими и удаленными людьми и событиями, навыки работы в группе, владение различными социальными ролями в коллективе. Обучающийся должен уметь представлять себя, подготавливать и проводить публичное выступление, вести дискуссию и участвовать в ней и др. Это значит, что данная компетенция будет реализовываться в общении. В жизни большинства людей на общение затрачивается до 70-80% активного времени. Трудно не согласиться с В.О. Ключевским, писавшим, что во всем, где слово служит посредником между людьми, а в преподавании – особенно, неудобно как переговорить, так и недоговорить, ведь педагогическое общение и речевая культура являются одними из составляемых педагогического мастерства [3]. Поэтому так важно на протяжении всего периода обучения студентов профессии педагога формировать коммуникативную компетенцию. Мы решили, опираясь на иерархию образовательных компетенций А.В. Хуторского, конкретизировать ключевую образовательную коммуникативную компетенцию будущего художника-педагога на уровне учебного предмета «Композиция»

Под предметной (композиционной) коммуникативной компетенцией (ПКК) мы понимаем личностное качество, реализующееся через коммуникативное взаимодействие со средой, с искусством, со зрителем, обусловленное эстетическим отношением к миру. Структуру данной компетенции составляют:

- языковая компетенция (знание единиц языка и правил их соединения);
- предметная компетенция (активное владение лексикой, включая профессиональную терминологию);
- информативная компетенция (владение содержательным предметом общения).

Практическая деятельность и общение человека являются источниками развития образа мира. «Образ мира» - понятие, введенное в психологию, А.Н. Леонтьевым раскрывает проблему восприятия, заключающуюся в построении в сознании индивида многомерного образа мира, образа реальности. Центральной категорией художественного образования является образ мира. Образ мира – целостная, многоуровневая система представлений человека о мире, других людях, о себе и своей деятельности. В понятии образа мира воплощена идея целостности и преемственности в зарождении, развитии и функционировании познавательной сферы личности [4]. Его проявление характеризует активность сознания личности, специфические особенности человека и его бытия, взаимоотношение с миром и условия существования в мире. Образ мира является результатом работы сознания, осуществляющего переход объективного мира в субъективную реальность.

Педагог с помощью слова приобщает учащихся к научной истине и культуре. По мнению В.И. Андреева одними из проблем, стоящих перед учителем нового тысячелетия являются:

- все более сложные, постоянно усложняющиеся проблемы повышения качества образования, гарантирование высокого уровня образовательных стандартов, с чем сможет справиться лишь учитель, обладающий высокой профессиональной компетентностью;

- учителю предстоит ставить и решать творческие и исследовательские задачи, то есть возрастает роль и значение творческих, исследовательских способностей учителя (творческая личность);

- все усложняющиеся проблемы воспитания потребуют от учителя более высокого уровня интеллигентности, возрастает роль и значение духовно-нравственного потенциала учителя [5, с. 40]. Это значит, какие свойства своего «Я» педагог передает своим ученикам, зависит будущее нашего общества. Богатство человеческой культуры способен передать только, говоря словами А.В. Луначарского, образованный человек, в котором доминирует образ человеческий. Образованный значит культурный. Культура – мера развития человека – усвоенные им ценности общественной жизни людей на протяжении всей их истории и способ, каким человек приобщается к ценностям. Культура воплощает стиль общения и поведения человека, характеризует не только образованность, но и воспитанность, интеллигентность - умение четко выразить свою мысль, выслушать, поступить правильно, в соответствии с обстановкой. Неоспоримыми ориентирами в поведении человека являются духовные ценности. В структуре профессионально-педагогической подготовки учителя ценности занимают особое место, являясь основой, на которую опираются все остальные компоненты системы. Ценности здесь – это духовные феномены, имеющие личностный смысл и выступающие ориентирами человеческого поведения, формирования и развития жизненных и профессиональных установок педагогов [6]. И тем актуальней становится проблема реализации ценностно-ориентированного компонента в системе образования, когда в нашем с вами современном мире, где по мнению философа Л.Ю. Писарчика нарастает тенденция нигилизма в культуре. Не согласиться с ним трудно, эта идея духовного кризиса человечества вследствие негативного влияния массовой культуры находит свое отражение в трудах философов еще XIX-XX веков [7]. Отдельным столпом в образовательной системе стоит художественное образование, приоритетной задачей, которого, является духовно-нравственное развитие ребенка. Вопросам художественно-эстетического воспитания детей посвящены труды ученых: Б.М. Неменского, В.С. Кузина Д.Б. Кабалева, Т.С. Комаровой, Б.Т. Лихачева и др. Так Б.М. Неменский пишет о том, что цель предмета «Изобразительное искусство» «...формирование художественной культуры как неотъемлемой части культуры духовной, т.е. культуры мироотношений, выработанных поколениями. Эти ценности как высшие ценности человеческой цивилизации, накапливаемые искусством, должны быть средством очеловечения, формирования нравственно-этической отзывчивости на прекрасное и безобразное в жизни и искусстве, т.е. зоркости души ребенка» [8, с.9]. Таким образом, будущий художник-педагог должен уметь просто и убедительно выражать свои мысли, передавая своим ученикам национальные и общечеловеческие культурные ценности, принимать посильное участие в процессе культурного развития. При этом быть доброжелательным, помогать другим, умеет слушать и слышать других и иные мнения, независтлив, не стесняется спрашивать и учиться у других, чувствовать себя достаточно сильным и уверенным, стараться решать, возникающие проблемы, а не избегать, брать на себя обязательства и ответственность. Все это относится к ключевой коммуникативной компетенции, которая должна формироваться в процессе обучения всех дисциплин, в том числе и композиции.

Следовательно, формирование предметной коммуникативной компетенции должно осуществляться на базе общих коммуникативных умений общения, непосредственной и опосредованной межличностной коммуникации в коммуникативном пространстве учебного процесса по композиции. Она способствует развитию аналитического мышления, необходимого в исследовательской деятельности: умений подби-

рять и анализировать специальную литературу, пользоваться компьютерными источниками информации, анализировать произведение искусства, уметь объяснять и отстаивать свои позиции, как в устной форме, так и в письменной. ПКК будет являться залогом успеха при защите дипломного проекта и в учебной деятельности следующей послевузовской ступени системы образования и в профессиональной деятельности.

1 Хабермас, Ю. Теория коммуникативного действия [Текст]: /Ю.Хабермас.// Вестник Московского университета. Серия 7: Философия. – 1993 – №4 – Стр. 43-63.

2 Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты, доклад Электронный ресурс URL: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>

3 Введение в педагогическую деятельность: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.С. Роботова, Т.В. Леонтьева, И.Г. Шапошникова и др.; Под ред. А.С. Роботовой - М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 208 с.

4 Краткий психологический словарь. – Ростов-на-Дону: «ФЕНИКС». Л.А. Карпенко, А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. 1998.

5 Орлов А.А., Агафонова А.С. Введение в педагогическую деятельность: Практикум Учеб.-метод. пособие для студ. выс. пед. учеб. заведений / Под. ред. А.А. Орлова. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 256 с.

6 Азбукина, Е.Ю., Волошина Л.В. Духовные ценности и личностный потенциал педагога Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2013. 4 (132) <http://cyberleninka.ru/article/n/duhovnye-tsennosti-i-lichnostnyy-potentsial-pedagoga>

7 Писарчик Л.Ю. Дилемма современной культуры: технократизм или духовность? // [Электронный ресурс]: Вестник Оренбургского государственного университета. – 2004. – №10. – С. 13-21. - URL: http://vestnik.osu.ru/2004_10/2.pdf

8 Уроки изобразительного искусства. Поурочные разработки. 1-4 классы / Б.М. Неменский, Л.А. Неменская, Е.И. Коротеева и др.; Под ред. Б.М. Неменского. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 2013. - 240 с.

Түйін. Мақала көркем педагогика аясында студенттердің коммуникативтік құзыретін құру мәселесін ашады, оқушылардың төмен сөйлеу мәдениеті туралы айтылады, «құзырет», «құзыреттілік» түсінігіне анықтама беріледі.

Коммуникативті құзыреттілік болашақ суретші-педагогтың кәсіби мәдениетінің ажырамас құрамдасы болып табылатын жеке қасиеті ретінде қаралады. «Композиция» пәні аясында пәндік коммуникативтік құзыреттілік мазмұны нақтыланады. Мақалада суретші-педагогтардың көркем білімінің орталық санаты ретінде студенттер әлемінің құндылықты-мағыналық құраушысы туралы, оның орта білім беру жүйесіндегі ролы туралы айтылады. Коммуникативтік құзыреттілікті құру мәселесі лексиканың бірлескендігі, өз ойын жеткізе алмау, жұрт алдында сөйлеуге қорқу, сленгті қолданумен сипатталатын жастардың сөйлеу мәдениетінің заманауи ахуалы аясында өзекті болып табылады. Материалдық құндылықтарды руханидан жоғары қойып, тұтынушы мәдениетін көпшілікке тарататын бұқаралық ақпарат құралдары, кітап оқуды, әлеуметтік желілерде күн өткізумен тікелей нақты қарым-қатынасты ауыстыру да өзінің кері әсерін тигізеді. Осының бәрі жалпы адамның мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

Басты сөздер және фразалар: көркем білім, әлем бейнесі, композиция, құндылықты-мағыналық құраушы, коммуникативтік құзыреттілік, суретші-педагог

Summary. The article reveals the problem of communicative competence formation of students in scope of artistic pedagogy. It tells on low level of speech culture of the students, gives the definitions of "competence", "competency".

Communicative competence is reviewed here as personal feature, which is an integral part of professional culture of a future artist-teacher. The content of object communicative competence is determined in scope of discipline 'Composition'. The article tells on axiological students' world image making element as the main category for art education of artists-teachers; as well it tells on its role in the system of secondary education. The problem of communicative competence formation is urgent on a background of the current state of young people's speech culture, which is characterized by poor vocabulary, inability to express their thoughts, fear of public speaking, use of slang. Mass media have negative effect too, because they promote consumer culture, putting material valuables before spiritual ones; reading books and real life communication are replaced with surfing the social networks. All these factors affect the formation of general culture of a human.

Key words and phrases: art education, world image, composition, axiological element, communicative competence, artist-teacher

ҒЫЛЫМДАҒЫ ЖАС ӨСКІН МОЛОДЕЖЬ В НАУКЕ YOUTH IN SCIENCE

УДК 940 (420)

MARGARET THATCHER AND HER ROLE IN THE RECENT HISTORY OF BRITAIN

N.Serikbay – *3rd year student of the Faculty of History Abay KazNPU, a special group*

In the history of Great Britain Margaret Thatcher holds a high and special place. She was British Prime Minister for the debt in 1979-1990 years time. Margaret Thatcher in the UK held a number of conservative measures, social and economic reforms. It was called «Iron Lady» for criticism of the Soviet leadership. Today, the life and activities of Margaret Thatcher was reflected in numerous scientific and political, historical research.

Keywords: Contemporary History, Politics, United Kingdom, politician, political party, economy, social reform, economic reform, culture

Twentieth century British history was perhaps the most turbulent and rich in historical events. Many prominent British politicians of the time firmly established in the history of the world, showing the greatness and power of this country. Elizabeth II, Winston Churchill, Princess Diana and many others - is only a partial list of figures whose names became common and familiar to everyone now. But the most striking example of a politician of the twentieth century is, in my opinion, Margaret Thatcher - the first woman in the history of the UK Prime Minister, which also was in this position longer than any other since the days of Salisbury. It is difficult to overstate the contribution to the development of not only the UK but the whole history of the world as a whole. As head of the Conservative Party, this woman was able to change not only their country, but also significantly affect the global changes in the late twentieth century worldwide. Can not say that Thatcher was the only founder of modern British conservatism, but its influence on the development of the political legacy of conservative principles and ideas in this is hard to deny [1].

Throughout the entire time of Margaret Thatcher as prime minister, the degree of personal popularity in the country is constantly changing. But even in very difficult time's British remained high opinion of his Prime Minister. On the results of their efforts as Prime Minister Thatcher herself said: "I tried all the possibilities open to the people. Yes, I want everyone to become a capitalist, I want each person had his property - whether it is a piece of land, own house, invested in any enterprise funds. The current level of democracy and prosperity could not be achieved without broad freedoms, such as freedom to open their own business, even if there is some limitation. It seems to me we are now with our prospering freedoms, including freedom of the business and start to compete. As in sports, the main competition is not how fast you run, and how fast your opponent is running."

Margaret Thatcher became the first woman prime minister in British history. Her way to the top of the political was long, but the main factor that Thatcher became prime minister - a distrust of the people to the end of the current 1970 situation in the government and progressive views Margaret which will surely find sympathy with the people and provided her majority [2]. Taking the post of prime minister, Margaret Thatcher began to take active steps to reform the country in order to fully "get rid of the socialist ideas and attitudes." Were conducted for this social (reducing the role of trade unions and support for the unemployed) as well as economic (privatization, advanced tax) reform. In foreign policy, led by Margaret tough and demanding negotiations on the EU, and has established relations with the US and the USSR. Thatcher authority increased after the Falklands conflict with Argentina, which Britain won. Margaret Thatcher was forced to resign due to the changed situation in the country, and also because of the increasingly growing distrust of the government and its policies.

After retiring from politics, Margaret wrote several autobiographical books, and also established her own

foundation. After retiring from the post of prime minister, Margaret Thatcher for two years was a member of the House of Commons from Finchley. In 1992, at age 66, she decided to leave the British Parliament that in her opinion gave her the opportunity to more openly express their opinion on certain events.

After retiring from the House of Commons, Thatcher became the first former Prime Minister of Great Britain established a fund. In 2005, due to financial difficulties it was closed. Thatcher wrote two volumes of memoirs: «The Downing Street Years» (1993) and «The Path to Power» (1995). In the period from 1993 to 2000, Thatcher was honorary rector of the College of William and Mary in the American state of Virginia, and from 1992 to 1999 - Chancellor of the University of Buckingham (UK's first private university established it in 1975). In March 2002, Thatcher released the book "Statecraft: Strategies for a Changing World," which she dedicated to Ronald Reagan (the book was published also in Russian). It Margaret expressed its position on a number of international political events and processes [3]. She claimed that the Middle East will be no peace as long as there is no toppled Saddam Hussein; wrote about the need for Israel to sacrifice territory for peace, utopian European Union. According to her, Britain needs to renegotiate the terms of its membership in the EU, or even leave the integrative education, joining NAFTA [4].

June 11, 2004 Thatcher visited the funeral of Ronald Reagan. Due to health problems has been previously made a video of her funeral oration. Then Thatcher with Reagan's entourage went to California, where they visited the memorial service and interment ceremony at Ronald Reagan Presidential Library.

Its 80th anniversary Margaret celebrated October 13, 2005 in a London hotel Mandarin Oriental Hotel among the guests: Elizabeth II, the Duke of Edinburgh, Alexander Kent and Tony Blair. Geoffrey Howe, who was also present at the ceremony, said that "it is a triumph transformed not just one, as both parties, so when Labor returned to power, most of the principles of Thatcherism was accepted as a reality."

Nicknamed the "Iron Lady" Margaret Thatcher is obliged to Soviet journalists. In January 1976, Thatcher made a sharp criticism of the USSR: "Russian tuned to world domination ... They chose guns instead of butter, while for us, almost everything else is more important than guns." Military Observer newspaper "Red Star" Yuri Gavrillov's article from December 24, 1976 in response to the opposition leader called the "iron lady", and British journalists later translated it as iron lady. And it should be noted that throughout her political career Thatcher proved that nickname was very accurate.

Despite the rigidity in politics, it was she who helped mitigate the West's relationship to the Soviet Union. In 1984, taking in London had not yet general secretary and Politburo member Mikhail Gorbachev, Thatcher saw in him not only a good company but also a new quality policy [5]. And I was right - a few months later Gorbachev became General Secretary began restructuring. "Never, with whom I had such a long conversation," - she said in an interview. First contact allowed her to then begin a trusting relationship with the Soviet leader. And then transfer it to the trust and the Soviet- American relations. Most accurately the role of "Iron Lady" at the end of the Cold War has identified no less hard master of world politics, the former U.S. Secretary of State Henry Kissinger said: "For the U.S. it was a reliable and strong ally. During the last years of the Cold War, it was the first or one of the first leaders of the allies, who realized the opportunity the Cold War, recognizing the flexibility that Gorbachev gave the Soviet policy" [6].

"Iron Lady", Baroness Thatcher, the first female prime minister in British history, held this post more than anyone in modern Europe (1979 to 1990), marked a whole era, largely determining the direction of the UK for many years. Unique - almost everything what she was doing in politics. Courage and sometimes bordering on obstinacy confidence to push it on the actions and decisions that even colleagues seemed madness , but which gave her the right to have to become a part of world history. It is the first Western politicians could see the young reformer Mikhail Gorbachev's future and said the West that it can and should be dealt with. She said the first and the end of the Cold War.

Thatcher, in fact, became the first woman in the politics of the 20th century, which has turned the very idea of politics as a sphere of total control men. In 1990, Margaret Thatcher received the Order "For Merit", and June 26, 1992 Britain's Queen Elizabeth II granted her the title of Baroness Kentevenskoy (place in her home county of Lincolnshire). Then Thatcher became a lifelong member of the House of Lords, and remained in force long enough politician. In recent years, health and age, becoming less Baroness Thatcher allowed to participate in public life. She has written two volumes of memoirs. Nevertheless, she continued to appear from time to time in public, always elegant, with its mascot, and who became the hallmark purse. So, in late May 2010, she attended the inauguration of the new session of the British Parliament with the participation of Queen Elizabeth II. But in 2012, she missed the gala dinner at Downing Street to celebrate the 60th anniversary of the reign of Queen.

Thatcher died in the early morning of April 8, 2013 at the age of 87 at the "Ritz" in central London, where she lived after the end of 2012 she was discharged from the hospital. Cause of death was a stroke. The funeral service

was held at St Paul's Cathedral in London with military honors. Back in 2005, Thatcher was a detailed plan for their funerals, but the preparation for it was conducted from 2007 - all activities, which involved the queen planned in advance. At her funeral, according to plan, "iron lady" wanted to see Queen Elizabeth II, the royal family, as well as major political figures of the reign of Margaret Thatcher, including former Soviet President Mikhail Gorbachev. According to the last will of Thatcher Orchestra performed selected works by the English composer Edward Elgar. After the service cremation and the ashes, according to the will of the deceased, was buried next to her husband Denis in the cemetery of the military hospital of London's Chelsea [7].

The funeral was held April 17 and cost about £ 6 million. For supporters of Thatcher she remains a political figure who was able to rebuild the British economy, cause a significant blow to the unions and restore the image of Britain as a world power. During her premiership from 7 to 25% increase in the number of British citizens who owned shares; more than one million families have purchased homes, formerly owned by municipal councils, which increased the number of homeowners with 55 to 67%. Total personal wealth rose by 80%. Victory in the Falklands War and a close alliance with the United States are also considered one of its major achievements. In the same time period of Thatcher's premiership was marked by high unemployment, population and regular strikes. In the matter of unemployment, most critics blame its economic policy, which was strongly influenced by the ideas of monetarism. This problem, in turn, has led to the spread of drug addiction and family divorce. Speaking in April 2009 in Scotland, on the eve of her thirty-year anniversary of the election as Prime Minister, Thatcher insisted that does not regret his actions during the premiership, including the issue of the introduction of the poll tax and non- subsidizing" outdated industry whose markets were in decline. "Thatcher 's premiership was the longest in the twentieth century , from the time of Salisbury ((1885,1886-1892 and 1895-1902) and the longest continuous stay in office since the time of Lord Liverpool (1812-1827) .

Margaret Thatcher's personality is mentioned in a number of artistic works, including literary texts, television programs, documentaries and feature films, theater, musical compositions. In the docudrama "The Falklands Play", released in 2002 on the British television channel BBC4, the role of the British prime minister played by actress Patricia Hodge, and "Margaret Thatcher: The Long Walk to Finchley" - Andrea Riseborough. In addition, Thatcher became the protagonist in films such as "Margaret" (2009; role performed by Lindsay Duncan and "Iron Lady" (2011; role performed by Meryl Streep). Thatcher for her role in the last film Meryl Streep became the owner of the eighth prize figurines "Golden Globe", the second BAFTA Award statuettes and got the third" Oscar" [8].

1 Lewis R. *Margaret Thatcher: A personal and political biography.* - L., 1975.

2 *Жизнь замечательных людей. Маргарэт Тэтчер.* – Минск, 1998.

3 *Перегрудов С.П. Маргарэт Тэтчер. // Вопросы истории.* 1988. - №10.

4 Jenkins P. *Mrs. Thatcher's Revolution.* – London, 1987.

5 Kavanagh D. *Thatcherism and British Politics.* – Oxford, 1987.

6 *The British Prime Minister.* – London, 1985.

7 *The Politics of Thatcherism.* – London, 1984.

8 Young H., Sloman A. *The Thatcherism Phenomenon.* – London, 1986.

Түйін. Маргарет Тэтчер Ұлыбританияның тарихында аса жоғары және маңызды орын алады. Ол 1979-1990 жж. аралығында ұзақ уақыт Ұлыбританияның премьер-министрі болған. Маргарет Тэтчер Ұлыбританияда бірқатар консервативтік шаралар, әлеуметтік және экономикалық реформалар жүргізді. Аз уақыт ішінде Кеңес Одағы басшыларына сын айтқаны үшін оны «Темір ханым» деп атады. Қазіргі таңда Маргарет Тэтчердің өмірі мен қызметі көптеген ғылыми, саяси, тарихи зерттеулерде орын алды.

Негізгі сөздер: қазіргі заман тарихы, саясат, Ұлыбритания, саяси қызметкер, саяси партия, экономика, әлеуметтік реформалар, экономикалық реформалар, мәдениет

Резюме. В истории Великобритании Маргарет Тэтчер занимает высокое и особое место. Она была премьер-министром Великобритании на протяжении долгового времени в 1979-1990 гг. Маргарет Тэтчер провела в Великобритании ряд консервативных мер, социальных и экономических реформ. Ее называли «железной леди» за резкую критику советского руководства. Сегодня жизнь и деятельность Маргарет Тэтчер получила отражение в многочисленных научно-политических, исторических исследованиях.

Ключевые слова: новейшая история, политика, Великобритания, политический деятель, политическая партия, экономика, социальные реформы, экономические реформы, культура

УДК 938

THE TROJAN WAR

U.Pretova – 3rd year student of the Faculty of History Abay KazNPU, a special group

The Trojan War was one of the most significant events in their history according opinions of the ancient Greeks. Ancient historians believed that it occurred around the turn of XIII-XII centuries BC and started from it a new "Trojan" era: achieving to a higher level of culture associated with life in the cities of tribes inhabited the Balkan Greece.

Keywords: history, war, the myth, the Greeks, the god, the enemy ship, love, war, siege

Numerous Greek myths, combined later in the cycle of legends - kiklicheskie poem told about the campaign against the Achaean Greek city of Troy, located in the northwestern part of the peninsula of Asia Minor – Troas [1]. The epic poem "The Iliad" was the best respected for the Greeks attributed to the great Greek poet Homer who lived in the VIII century BC. It tells the story of one of the final episodes - the tenth year of the siege of Troy-Illion - so named in the poem that the Asia Minor city [2].

What do ancient legends tell of the Trojan War? It began at the will and wine of the gods. At the wedding of Thessalian hero Peleus and the sea goddess Thetis all the gods were invited except Erid-the goddess of discord. Angry goddess decided to take revenge and threw a golden apple to feasting gods with the inscription "Beautiful". Hera, Athena and Aphrodite -three Olympic goddess argued which of them it was intended. Zeus commanded Paris the young son of the Trojan king Priam to judge goddesses. The goddess appeared before Paris on Mount Ida, near Troy, where the prince passed herds, and each tried to seduce him gifts. Paris chose the love of Helen offered by Aphrodite to him, the most beautiful of mortal women, and handed a golden apple to the goddess of love. Elena, the daughter of Zeus and Leda, was the wife of Spartan King Menelaus. Paris, which was the guest in the house of Menelaus took advantage of his absence and with the help of Aphrodite persuaded Helen to leave her husband and go with him to Troy. Fugitives brought with them slaves and treasures of the royal house. The myths tell us differently about how Paris and Helen having gotten to Troy [3]. According to one version, three days later they arrived safely in Paris' hometown. On the other, the goddess Hera, hostelling to Paris, raised a storm at sea, his ship drifted to the shores of Phoenicia, and only after a long time finally fugitives arrived in Troy. There is another option: Zeus (or Hera) replaced Elena ghost, who took Paris. The very same Helen was in Egypt during the Trojan War under the protection of a wise elder Proteus. But this - late version of the myth, the Homeric epic does not know it.

Trojan prince committed a serious crime - violated the law of hospitality and so incurred the hometown of a terrible disaster. Outraged Menelaus with his brother, the powerful king of Mycenae Agamemnon, gathered a large army to return adulterous wife and stolen treasures. All fiances have come on appeal of brothers who wooed once Elena and gave the oath to defend her honor. Noble Achaean heroes and kings: Odysseus, Diomedes, Protesilaus, Ajax Telamonid and Ajax Oilid, Philoctetes, wise old Nestor and many others led their squads. And Achilles participated in the campaign, son of Peleus and Thetis, the most valiant and powerful of heroes. According to the prediction of the gods the Greeks could not prevail against Troy without his help. As the clever and cunning Odysseus could to persuade Achilles to take part in the campaign, although that he had been predicted that he would die under the walls of Troy. Agamemnon was elected as the leader of the whole army as the most powerful ruler of the Achaean states.

Numbering thousand ships the Greek fleet gathered in Aulile, in Boeotia harbor. To ensure fleet prosperous voyage to the shores of Asia Minor, Agamemnon sacrificed to the goddess Artemis his daughter Iphigenia. Reaching Troas, the Greeks tried to get Elena and treasures peacefully. Messengers were gone to Troy tested diplomat Odysseus and Menelaus - offended spouse. The Trojans were refused and began the long and tragic war for both sides. Gods took part also into this war. Hera and Athena helped Achaeans, Aphrodite and Apollo - Trojans.

The Greeks were not immediately available to take Troy, surrounded by powerful fortifications. They built fortified camp on the beach near their ships, began to ravage the neighborhood of the city and attack the Trojans allies. In the tenth year of the siege was a dramatic event which entailed serious setbacks Achaeans in battle with the defenders of Troy. Agamemnon insulted Achilles away from his captive Briseis, and one, being angry, refused to go out on the battlefield. No amount of persuasion could convince Achilles to leave the anger and take up arms. The Trojans took advantage of the inaction of the brave and strong enemies and went on the offensive, led by the eldest son of King Priam, Hector. The king himself was old and could not take part in the war. Helped the Trojans and general fatigue Achaean troops already ten years unsuccessfully besieged Troy. When Agamemnon, checking the morale of soldiers pretended proposed to end the war and return home, the Achaeans proposal met with delight and rushed to their ships. Only decisive action Odysseus stopped soldiers and saved the day.

Trojans broke into the Achaean camp and was almost burned their ships. The closest friend of Achilles,

Patroclus, begged the hero to give him his armor and chariot and rushed to the aid of the Greek army. Patroclus stopped the onslaught of the Trojans but he died at the hands of Hector. Death of a friend causes Achilles to forget about the offense. Thirst for revenge inspires him. In a duel with Trojan hero Achilles killed Hector. Amazons came to the help Trojans. Achilles kills their leader Penthesileia but he soon died as it was predicted from the arrow of Paris, directed by the god Apollo. Thetis – Mother of Achilles, trying to make her son invulnerable, dipped him in the water of the underground river Styx. She held Achilles by the heel, which remained the only vulnerable spot on his body. God Apollo knew where to direct the arrow of Paris. This episode poem humanity obligates an expression "Achilles heel" [4].

After the death of Achilles among Achaeans began dispute over possession of his armor. They get to the Odyssey, and insulted with this outcome, Telamonid Ajax committed suicide.

Decisive turning point in the war occurs after arrival in Achaean camp hero Philoctetes from Lemnos Island and Achilles' son Neoptolemus. Philoctetes kills Paris, and Neoptolemus - ally Trojans Mysians Evrinila. Left without leaders, the Trojans do not dare to go to battle in the open field. But the mighty walls of Troy reliably protect its inhabitants. Then by Proposition Odyssey Achaeans decided to take the city cunning. Was built a huge wooden horse, hidden inside a select band of soldiers. The rest of the troops to convince the Trojans, if Achaeans go home, burn their camp and sailed on ships off the coast of Troas. In fact, the Achaean ships took refuge near the shore, near the island of Tenedos.

Surprised Trojans gathered around abandoned wooden monster. Some began offering to import horse into the city. Priest Laocoon, warning about the treachery of the enemy, he exclaimed: "Beware of Danaëss (Greek) bearing gifts!" (This phrase eventually became airborne too). But a speech of priest did not convince his countrymen and they have imported wooden horse into the city as a gift from the goddess Athena. At night hiding in the belly of the horse soldiers went outside and opened the gates. Secretly returned Achaeans rushed into town and started beating caught unawares residents. Menelaus with a sword in hand looked for his unfaithful wife but seeing the beautiful Helen was not able to kill her. The entire male population of Troy died, except Aeneas, son of Anchises and Aphrodite, received from the gods commanded to flee from the captured city and revive his fame elsewhere. Women of Troy waited at least woeful fate: they all became captives and slaves of winners. The town was destroyed in a fire.

After the death of Troy in the Achaean camp conflicts began. Ajax Oileid incurred on the Greek fleet the wrath of the goddess Athena, and she sent a terrible storm, during which many ships sunk. Storm brought Menelaus and Odysseus in distant countries. Wanderings of Odysseus after the Trojan War were sung in the second poem of Homer - "Odyssey". It also described the return of Menelaus and Helen in Sparta. Epic favorably refers to this beautiful woman as everything that happened to her was the will of the gods, she could not resist. The leader of the Achaean Agamemnon after returning home was killed with his satellites by his wife Clytemnestra, not just her husband the death of daughter Iphigenia. So, campaign against Troy for the Achaeans did not triumphantly end.

As already mentioned, the ancient Greeks had no doubt the historical reality of the Trojan War. Even such critical thinking and take nothing for granted Greek historian as Thucydides, was convinced that described in the poem ten-year siege of Troy - a historical fact, only embellished poet. Indeed, the poem is very little fairy-tale fantasy [5]. If you isolate it from the scenes involving the gods, and that makes Thucydides, the story would look quite authentic. Individual parts of the poem, such as "catalog of ships" or list of Achaean troops under the walls of Troy were written like a true chronicle.

European historiography of modern times otherwise reacted to the Greek myths. It saw in them only legends and fairy tales, not enclosing the real information. Historians XVIII-XIX centuries were convinced that no campaign Greeks against Troy was not and that the heroes of the poem - the mythical rather than historical figures. Heinrich Schliemann was the only Europeans who believed epic proved. He was not a professional scientist, and for his Achilles, Agamemnon, Odysseus and Helen were wonderful human beings, and the drama that has been unfolding under the walls of Troy, he experienced the events of his own life. Schliemann many years dreamed of finding the legendary city.

Becoming a very rich man, in 1871, he starts digging Hissarlik hill in the north-western part of Asia Minor, defining it as the location of ancient Troy. While Schliemann guided by descriptions of the city of Priam, the data in the poem. Luck awaited him: hill hid the ruins, not one, and the whole nine urban settlements, successive for at least twenty centuries - two or three millennia.

Described in the poem Troy Schliemann found in a settlement located in the second layer from the bottom. Here he found, in his opinion, Scaean gate, tower, from which Helen with Trojan elders observed the battles, the palace of Priam and even treasures - "Treasure of Priam": gorgeous gold and silver jewelry.

Then, following the poem, Heinrich Schliemann conducted excavations in the "gold-heavy" Mykonos. In one

of the royal graves found there rested - Schliemann for this there was no doubt - the remains of Agamemnon and his companions, studded with golden ornaments; face covered golden mask of Agamemnon. Among the many and rich burial offerings excellent weapon was found worthy of mighty heroes.

Opening of Heinrich Schliemann shocked world public. There was no doubt that the poem of Homer contains information about the events taking place and did their real heroes. Myths do not lie they have the truth about the distant past. Schliemann's success inspired many archaeologists. Englishman Arthur Evans went to Crete to search the residence of the mythical King Minos and found a beautiful palace of the Minotaur. In 1939, American archaeologist Carl Blegen opened a "gritty" Pylos, the habitat of the wise old man Nestor on the west coast of the Peloponnese. Again triumphed correct geographical indications poem. But the strange thing: the number of discoveries increased, and the situation with the Trojan War and Troy itself becoming incomprehensible. Already Schliemann during the excavation began experiencing some anxiety [6]. When Gissarlyksky on the hill and came to Mycenae archaeological professionals, they found that the city accepted Schliemann in Troy, existed for a thousand years before the Trojan War. Graves at Mycenae is stored the remains of people who lived a few centuries earlier heroes of the poem. After the initial enthusiasm and excitement was the turn of a new, even more turmoil. It turned out that Schliemann discovered a new world, a previously unknown civilization, about which nothing is known even by the ancient Greeks. This world was completely different to what was told myths and heroic epics.

Rejecting the unconditional trust in the mythological basis, some historians nevertheless continue to believe that because it is still possible to extract the seeds of truth. Indeed, the author of the poem really knows the location of the most important political centers of Achaean Greece II millennium BC. Many of those described in the poem of domestic and military realities in detail coincide with archaeological finds. For example, found by Schliemann at Mycenae "Cup of Nestor"; "Helm of the Boar Tusk" owned, as stated in the "Iliad", the Cretan hero Merion; tower-like shield covering the whole body of the hero; Finally, the chariots, which were unknown to classical Greece. So, in the oral tradition of the people preserved the memory of times past and events, and recorded her poem. Obviously, pre-stigshie prosperity at the turn of XIII-XII centuries BC. State - Achaean Greeks sought to make the combined forces of large military expeditions to the area of Asia Minor. One of them was the siege of Troy. Firmly secure its influence in Troas Achaeans could not even destroy Troy. Their own world was threatened with invasion of the barbarians, and had to think about is safety, not about conquest [7].

But skeptics argue that these examples do not prove anything. Realities of Mycenaean culture are part of the culture Achaean Greece, present in the poems as a distant echo of the poet and completely unfamiliar era. He has no idea how to act chariots, the main striking force in the battle of the Mycenaean Greece. For the author it is just a vehicle: the hero rides in a chariot to the place of the fight, and then fight on foot. Description of the royal palaces in the poem "The Odyssey" shows that the author knows nothing about the water supply, nor of the frescoes decorating the walls of the Mycenaean palaces, nor about writing, disappeared with the death of the Achaean culture. Create epic poems separated from the real events four or five centuries. Until that time, the tales of the Trojan War - aedami singers were passed from generation to generation by orally. Each storyteller and each new generation have made them their understanding of the events and the characters' actions. Thus, the accumulated error, there were new plot details, significantly distorts the original meaning. One event, absorbing and acquiring other poetic details gradually could turn into a grand march Greek Achaeans against Troy, which could not be had. Moreover, archaeological finds made on the hill Hissarlik, do not prove that a settlement is found exactly Troy.

However, to deny the existence of the city of Troy, somewhere in the north-western district of Asia Minor impossible. Documents from the archives of the Hittite kings suggest that the Hittites knew and the city of Troy, and the city of Ilion (in Hittite version "Truisa" and "Wilusa"), but, apparently, as two different, located in the neighborhood of the city, and not one under the double name, as in the poem. The Hittites also knew Ahhiyawa country, a powerful state with to which they competed for dominance over these cities. Scientists believe that Ahhiyawa - a country of the Achaeans, but it is not clear where it was. Maybe it is the western part of Asia Minor, or next to her islands, or the entire Balkan Greece. Between the Hittite power and Ahhiyawa conflict was over the city of Ilion, but it was settled by peaceful way. Documents do not tell about any large-scale military conflict between the Achaeans and Troy Hittite.

What conclusion can be drawn by comparing the data from the archives of the Hittite kings and poetic narrative of the expedition against Troy? Some connection between them can be traced, but it is very unclear as there is no exact match. Apparently, oral folklore underlying the poem, together events from different times were pressed: a failed attempt Greek Achaeans to subdue Troas region (it is traced through the tragic fate of the heroes of the Achaeans after the capture of Troy) and the destruction of the city of Ilion and Troy as a result of invasions

of so-called "sea Peoples" which shook the entire ancient Mediterranean world at the end of the XII century BC.

1 Кравчук А. Троянская война: Миф и история = *Wojna Trojanska. Mit i Historia*, 1985 /Александр Кравчук/ Пер. с польск. Д.С. Гальпериной; Послел. Л.С. Клейна. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1991.

2 Гомер. Илиада. Перевод Н.И. Гнедича. – Ленинград: Наука, 1990.

3 Альтман М.С. Греческая мифология. – Л., 1937.

4 Грейвс Р. Мифы древней Греции. //Пер. К.Лукьяненко. – М., 1992.

5 Лосев А.Ф. Мифология греков и римлян. – М., 1996.

6 Тахо-Годи А.А. Греческая мифология. – М., 1983.

7 Дарет Фригийский. История о разрушении Трои. – СПб.: Алетейя, 1997.

Түйін. Троя соғысы, ежелгі гректердің пікірінше, олардың тарихындағы ең маңызды оқиғалардың бірі. Антикалық тарихшылар бұл соғысты б.з.д. XIII-XII ғғ. шамасында болды деп есептейді, және осыдан жаңа – «троялық» эраны бастады, қала өміріне байланысты, Балқан түбегіндегі Грецияны мекендеген тайпалардың мәдениеттің жоғарғы деңгейіне жеткендігін көрсетті.

Негізгі сөздер: тарих, соғыс, аңыз, эллиндықтар, құдай, жау, кеме, махаббат, шайқас, қоршау

Резюме. Троянская война, по мнению древних греков, была одним из самых значительных событий их истории. Античные историки считали, что она произошла примерно на рубеже XIII-XII вв. до н.э., и начинали с неё новую – "троянскую" эру: восхождение населявших Балканскую Грецию племён к более высокому уровню культуры, связанному с жизнью в городах.

Ключевые слова: история, война, миф, эллины, бог, враг, корабль, любовь, битва, осада

УДК 959 (560)

HISTORICAL AND POLITICAL PORTRAIT OF MUSTAFA KEMAL ATATURK

T.Kamekova – 3rd year student of the Faculty of History Abay KazNPU, a special group

Mustafa Kemal Atatürk; Gazi Mustafa Kemal Pasha (1881 - 10 November 1938) - Ottoman and Turkish reformer, politician, statesman and military leader; founder and first leader of the Republican People's Party of Turkey. He was the founder of the modern Turkish state, the first president of the Turkish Republic. As President of the Republic who is elected to the post every four years as well as chairman of irremovable they created the Republican People's Party, Mustafa Kemal Atatürk in Turkey gained unquestioned authority and dictatorial powers. Mustafa Kemal Atatürk is on the list of 100 most studied figures in history.

Keywords: reformer, politician, statesman, military leader

Mustafa Kemal Atatürk was the founder of the Turkish Republic, who spent the radical political, economic and social reforms to transform the Ottoman Empire into a modern secular state. Kemalism was the official ideology of the Turkish Republic, based on the six principles of the so-called six arrows enshrined in the constitution of 1937.

Six arrows - it republicanism (ideal constitutional democratic republic as an alternative to the absolute monarchy of the Ottoman), nationalism as a base mode, nationality (the fight against class inequality and class privilege), the secular nature of the state and the separation of state and religion, statism, or statism (the construction of mixed - state market economy under the leadership of the state), reformism (course on Westernization and the fight against remnants of traditional society) [1].

Formation of the modern state of Turkey not only reflected the social changes in the country (strengthening the position of the intelligentsia and the bureaucracy), but was the result of global processes (increasing power of the Western powers) [2]. Vividly expressed this idea, Mustafa Kemal Atatürk, who thinks that Turkey should follow "to the West in spite of the West." That was the only way to survive in the world of modern civilization. The cornerstone of the concept of the modern state is gradually becoming republicanism characterized by Atatürk as a moral order, promoting the independence of the country's development. Mustafa Kemal was born in Salonika in Greece, on the territory of Macedonia. At the time the area was controlled by the Ottoman Empire. His father was a middle-ranking customs official, his mother - a peasant. After a difficult childhood spent because of the early death of his father in poverty, the boy entered the state military school, then in the Higher Military School in 1889 and finally to the Ottoman Military Academy in Istanbul. Even at school, for their achievements in teaching, his second name was Kemal (valuable, perfect). In 1905 he graduated from the General Staff Academy in Istanbul,

after which he was sent to serve as a captain in Damascus. The Academy, in addition to military discipline, Kemal independently studied the works of various philosophers and thinkers such as Rousseau, Voltaire, Hobbes.

At age 20, Mustafa Kemal was sent to the Higher Military School of the General Staff. Selected Kemal military profession was of great importance for its overall political development. Economic stagnation, political powerlessness, the dominance of foreign capital in expansion mode engendered progressive youth, especially students of military schools, the desire to find a way out of the situation. Penetrated in schools in the West if not revolutionary, then, in any case, liberal ideas in conjunction with the huge influence of Turkish educators of the nineteenth century. Progressive writers and poets Ibrahim Shinas, Namik Kemal, Ziya Pasha, Tevfik Fikret and others developed among student youth patriotism and national identity. Important role in this process was played by the fact that in feudal Turkish army was the only consistently central part of the state body. Military intellectuals first entered as exponent of interests' still nascent national bourgeoisie. Military representatives of the intelligentsia were the first participants in underground circles, subsequently merged with young Turkish secret organization "Union and Progress".

During training Kemal and his friends founded a secret society "Watan". "Watan" - a Turkish word of Arabic origin which can be translated as "homeland", "place of birth" or "place of residence". Society characterized by a revolutionary direction.

Kemal, failing to reach an understanding with other members of society, left the "Watan" and joined the Committee of Union and Progress, who has collaborated with the movement of the Young Turks (Turkish bourgeois revolutionary movement, puts the problem of replacing the constitutional order of the sultan's autocracy). Kemal was personally acquainted with many of the key figures in the Young Turks movement, but did not participate in a coup in 1908. Independent position Kemal and his popularity in the army harassed top Young Turks. In an effort to somehow alienate him from the government and at the same time reward for their help in the restoration of the Young Turk government, government seconded his summer 1909 in France. France made a huge impression on the young officer, contributed to his desire to adopt the best achievements of the West [3].

During Tripolitanian and the Balkan wars (1911-1913), Kemal finds impossible to maintain a multi-ethnic Ottoman Empire in its present form, and at the same time convinced of the effectiveness of the guerrilla movement. April 23, 1920 with the opening of the Grand National Assembly of Turkey (GNAT) was made the next and very important step towards the establishment of the Turkish Republic. As Speaker of Parliament and the Prime Minister Mustafa Kemal was elected, the Great National Assembly adopted and started to implement laws aimed at the successful completion of the National Liberation War. August 5, 1921 GNAT Kemal appointed supreme commander with unlimited powers. But November 1, 1922 Great National Assembly passed a law on the separation of secular and religious power from the liquidation of the sultanate. Mehmed VI fled abroad. It was a historic victory over the feudal reaction. Kemal publicly claimed that objective events have led the people to understand the need for deposition of the sultanate. But now we must go further, to turn Turkey into a modern country and move in step with civilization. [4, pp. 70]. Subsequent legislation that fully completed the transformation of the state system, has fallen to the share of the second Majlis, where the right-wing opposition was much weaker. October 29, 1923 following the ratification of the Treaty of Lausanne, Turkey Majlis proclaimed republic, and March 3, 1924 was abolished the caliphate.

Understanding the principle of national sovereignty Kemal included and a new interpretation of the Turkish national idea. Kemal nationalism was more progressive than the general Muslim Ottoman and "new Ottoman" Young Turks or Turkism. Kemal clearly limited Turkism from close to it in its social roots, but in fact, anti-national doctrine of pan-Turkism. In understanding Kemal Turkism is - it is nothing like Turkish nationalism within the borders of Turkey, but it was purely Turkish different from Ottoman or Islamic. "Nation, - he said - changed the age-old forms and even there is a relationship established between the people belonging to it ... A nation united their sons bonds not religious doctrine, and belonging to the Turkish nationality" [5, pp. 19].

Turkey in the 20-30-ies of XX century embarked on a renovation. There have been significant bourgeois reforms: the establishment of a republican system, the elimination of the Caliphate, the abolition of sharia courts, cancellation ashara reform alphabet. In 1924, there was the adoption of the Constitution of the Turkish Republic. These reforms have largely determined the further development of the Turkish state. But the question arises: can we call a change in Turkey in the 20-30s of the modernization of the country? If so, how this upgrade was correlated with the ideology of Kemalism and what this relationship is manifested? The question is posed in the historiography of attention has not been paid that causes the relevance of the chosen topic. Often, however, these works examine various aspects of the modernization process in Turkey. Such works are distinguished by the fact that their authors have considered a particular problem, but apart from modernization in other spheres of life of

Turkish society and the state. As an example, you can highlight the work of N.G. Kireyev [6]. In this paper, the author analyzes the formation of policy statism and its impact on the course and character of Turkish modernization in the economy. But, as mentioned above, the author in his analysis only affects economic policy, leaving outside of issues of national cultural and political reform. These issues have been addressed to some extent by other researchers. So Salih Polat [7] examines in detail the processes of modernization in the cultural sphere, the establishment and development of secularism in Turkey. In Soviet historiography is also singled out the work of E.Y. Gasanov [8], in which we study the ideology of nationalism and its impact on the development of Turkey.

First we need to consider the term "modernization" and explain its understanding of Mustafa Kemal Atatürk, the main initiator of reforms. Importantly, Mustafa Kemal was based on the thoughts and ideas of Ziya Hüyük Alp, a Turkish sociologist, former at the time of the Young Turk movement ideologue, and in fact the creator of the period of Atatürk principles of Kemalism. So, modernization, according to "SES" [9], this change, improvement, meets modern requirements. Need to find out whether this is the understanding of the term was in Turkey, in particular Atatürk.

Mustafa Kemal emphasized in an interview with the newspaper "Le Matin" in 1922 that "the Turkish democracy, although following the path initiated by the French Revolution, with its developed, its inherent characteristics. For every nation conducts its reformation according to the requirements of the laws and corresponding own society, according to the domestic situation and the situation, according to the requirements of time".

Turkey, which is still in the beginning of the century, was the medieval Ottoman sultan with authority and caste system, the ideal of modern society was undoubtedly the Europe and European society. If we consider the reforms in Turkey, particularly in the areas of culture and life, religion, then we can talk about their pro-European orientation. And as modernization - this improvement, meeting modern requirements, the processes of Europeanization, which took place in the Turkish Republic, and can be called modernization.

Despite some identity transformations in Turkey still sees some correlation with the ideas of Atatürk Great French Revolution. Undoubtedly, Atatürk understood that the processes of modernization in Europe unfolded fully only after the proclamation of the Declaration of 1789 Recognition of public rights and freedoms and served as the starting point for the development of Europe, so the first serious step towards the modernization of the country, undertaken by Kemal was the adoption of the constitution in 1924. This document included 105 articles. Article 70 established such public rights and freedoms that are typical of bourgeois law as the right and freedom of contract, transportation, employment, acquisition and possession.

The definition of "Kemalism" in various research sounds differently, however, in most of the work is considered as Kemalism system principles. Basic principles of Kemalism were enshrined in the Constitution of the Turkish Republic in the 2nd article. Later, in 1931, at the III Congress of the NPF, they have turned to the six principles of the existence and activities of the ruling Republican People's Party. She was proclaimed a republic, ethnic, folk, statist, secular and revolutionary. Under each principle implies a certain theoretical position. Mustafa Kemal also considered it necessary to translate the Koran into Turkish." Turks believe in the book - he said - but did not understand what it refers. He must be aware that he is looking at it".

Mustafa Kemal put forward and carried out in 1924 the radical policy of secularism. This policy has reduced to zero the influence of religion on the state and largely reduced its public role.

In 1925 the Council of Ministers decided to close the tekke (dervish monastery) and the tomb of (tomb) as well as to ban the wearing of the fez and other medieval hats and clothes and enter the European hats and clothing. In 1926, the Turkish Grand National Assembly adopted a civil code (№743). In March of the same year he passed the law on the abolition of Sharia (religious) courts and introduced secular justice, and also approved the Criminal Code (developed on the basis of Italian). In 1934, the Great National Assembly passed a law on the introduction of surnames. Before the Turks had only names. This law also abolished the old titles and forms of address: Pasha Bey Effendi. November 24, 1934, Mustafa Kemal Pasha received from GNAT name Atatürk ("Father of the Turks"). According to another law passed by the Majlis December 17, 1934, the name of Atatürk, except Mustafa Kemal Pasha, nobody had the right to wear. Introduction names facilitated the implementation of the civil office, eliminates confusion with similar names.

In early December 1934 the Majlis passed a law granting women the right to elect and be elected to the Majlis. Thus, Turkish women were formally equal rights with men. As a result of these changes on the Great National Assembly elections in February 1935, 17 women were elected (of 399 members). The next step was to be the consolidation of the Turkish nation as a modern state should be established on a national basis.

Thus, the main factor in consolidating the Turkish Republic was to be the introduction of the Turkish language

based on Latin script. Issued a decree that in the Turkish Republic will be replaced by the Arabic alphabet based on Latin Turkish; will develop a new grammar of Turkish language, based on this alphabet; organized commission on the drafting of the alphabet and grammar and given fifteen deadline for the final transition to the Turkish font.

Has been conducted gradually but steadily replacing "Ottoman" Turkish language in all spheres of state and public life. Moreover, the Turkish language has been subjected to "cleaning" of many Arabic and Persian words; instead introduced the ancient Turkic words of ancient texts - Orkhon, Uighur - or artificially created new ones, based on Turkic roots. This movement was headed by Kemal Atatürk. On his initiative, was established the Turkish Linguistic Society as a scientific center for the study and improvement of the Turkish language. The result was, in fact, the new Turkish sharply differing from the language even 20's - early 30-ies in which Arabisms - Persian and accounted for up to half of the vocabulary. The new language was introduced into the hard public education, higher education. On it were written by school and college textbooks. Broadcasting, most journalists have moved into a new language. Finally cemented it as a Turkish national literature, made a great success in the 30's and 40's, when the Turkish emerged and developed critical realism.

Government agencies had to move to a new alphabet to October 1, 1928, forcing officials to engage intensively; that many of them did not like. The same decree comes into force from 1 November 1928 and to the press. Another problem was related to the dominance of foreign schools in Turkey's secular education. For the independent nation-state, this situation was extremely unacceptable, and in the mid 20s begin to form Turkish schools appear their textbooks, introduced national education students. Thus, we can say that the ideology of Kemalism was the banner and the theoretical foundation for modernization of the country and showing the way for its modernization. However, Turkey's way to the modern European society proved long and arduous, in fact, is not completed today.

1 Karpat K.H. *Social change and politics in Turkey*. Leiden.: Brill, 1973.

2 Миллер А.Ф. *Турция: актуальные проблемы новой и новейшей истории*. - М.: Наука, 1983.

3 Исазаде А.Р. *Государственный строй и правовая система Турции*. - Баку: Азербайджан, 2005. - 345 с.

4 Розалиев Ю.Н. *Мустафа Кемаль Ататюрк // Вопросы истории*. 1995.

5 Миллер А.Ф. *Становление Турецкой республики // Народы Азии и Африки*. 1973.

6 Киреев Н.Г. *История этатизма в Турции*. - М.: Наука, 1991. - 340 с.

7 Полат Салих. *Процесс развития светского государства в Турции // Религия и право*. - 2001, №2. - С. 122-167.

8 Гасанова Э.Ю. *Идеология буржуазного национализма в Турции*. - Баку, 1966.

9 Розалиев Ю.Н. *Мустафа Кемаль Ататюрк: Очерк жизни и деятельности*. - М.: Восточная литература, 1995.

Түйін. Мұстафа Кемал Ататүрк Ғази Мұстафа Кемал-паша 1881 – 10 қараша 1938 Осман және Түркия мемлекетінің реформаторы, саясаткері, мемлекет қайраткері және әскери қолбасшысы. Түркия Республикалық Халық партиясының негізін салушы және оның лидері болған. Түркия Республикасының негізін қалаушысы және оның тұңғыш президенті болып табылады. Әр төрт жылдықтың ішінде қайта сайлаудан өткен президент ретінде, өзі құрған халық партиясының өзгермейтін төрағасы Мұстафа Кемал Ататүрк Түркияда шұбәйсіз абырой мен диктатордың өкілдіктерге ие болды. Мұстафа Кемал Ататүрк тарихтағы 100 ең танымал тұлғалар тізбегіне кіреді.

Негізгі сөздер: реформатор, саясаткер, мемлекет қайраткері, әскери қолбасшы

Резюме. Мустафа Кемаль Ататюрк; Ғази Мустафа Кемаль-паша (1881 - 10 ноября 1938) - османский и турецкий реформатор, политик, государственный деятель и военачальник; основатель и первый лидер Республиканской народной партии Турции. Он был основателем современного турецкого государства, первым президентом Турецкой Республики. Как президент республики, переизбиравшийся на этот пост каждое четырёхлетие, а также как несменяемый председатель им созданной Народно-республиканской партии, Мустафа Кемаль Ататюрк приобрёл в Турции непререкаемый авторитет и диктаторские полномочия. Мустафа Кемаль Ататюрк входит в список 100 самых изученных личностей в истории.

Ключевые слова: реформатор, политик, государственный деятель, военачальник

УДК 304.2

ПОЛИЯЗЫЧИЕ – ПОЛИКУЛЬТУРНАЯ ЛИЧНОСТЬ

А.К. Себеш – 1 курс, ИПуП КазНПУ им. Абая,
Руководитель: доцент В.Е. Абаев

В статье мы рассмотрели вопросы: что такое полиязычная компетенция и поликультурная личность, а также были определены положительные стороны данных понятий в процессе образования. Данные вопросы представляют значительный интерес, особенно в настоящее время, поскольку история общества показывает, что процветание общества зависит не только от экономики и техники и даже не от общей культуры, а от культуры слова. Авторы считают, что подготовка разностороннего специалиста, обладающего высоким уровнем культуры (в том числе и культурой слова) – главная проблема образования сегодня. Утверждается, что важнейшей стратегической задачей образования Казахстана является, с одной стороны, сохранение лучших казахстанских образовательных традиций, с другой, обеспечение выпускников школ международными квалификационными качествами, развитие их лингвистического сознания, в основе которого – овладение государственным, родным и иностранными языками.

Как уже отмечалось, компетенция полиязычия может рассматриваться не только как владение несколькими иностранными языками, но и как способность к изучению иностранных языков, владение «чувством языка», желание и умение самостоятельно изучать иностранные языки.

Ключевые слова: полиязычие, полиязычная компетенция, поликультурная личность, высокий уровень культуры, языковая политика, лингвистическое сознание, иностранные языки, государственный язык, двуязычие, межнациональное общение

Сегодня, в век технологизации и глобализации, наблюдается активизация процесса поиска эффективных условий, механизмов воспитания молодежи, способной к диалогу с другими культурами. История общества показывает, что процветание общества зависит не только от экономики и техники и даже не от общей культуры, а от культуры слова. И действительно, подготовка разностороннего специалиста, обладающего высоким уровнем культуры (в том числе и культурой слова) – главная проблема образования сегодня. Реалии современного этапа развития общества, языковая ситуация в Казахстане – многонациональном, с многовековой историей, в которой переплелись народы, нации, культуры, в настоящее время диктуют необходимость разработки основных методических принципов и подходов к формированию коммуникбельной языковой личности.

Полиязычие как важное направление развития человечества осознавалось давно. Сегодня невозможно представить себе, что где-то ещё существуют страны, люди которых владели бы только одним языком. И в реальности нет цивилизованных государств, где жила бы только одна нация. Для нормального функционирования любого многонационального государства весьма существенно формирование двуязычия и полиязычия.

Языковая политика Республики Казахстан. Казахстан – страна многонациональная. Жизнь сложилась так, что люди разных национальностей живут здесь в одной большой дружной семье, знакомятся с языками представителей других национальностей, изучают их языки. По опросу (опросом были охвачены 1392 корреспондента из 5 областей Казахстана), сделанному Р.Б. Абсаттаровым и Т.С. Садыковым, «каждый респондент сообщил, что живет по соседству с представителями не менее пяти различных национальностей, 83,1% опрошенных имеют среди представителей других национальностей близких друзей, более 50% – близких родственников, 91,9% – приглашают и сами ходят в гости к людям других национальностей» [1, 15].

Важнейшей стратегической задачей образования Казахстана является, с одной стороны, сохранение лучших казахстанских образовательных традиций, с другой, обеспечение выпускников школ международными квалификационными качествами, развитие их лингвистического сознания, в основе которого – овладение государственным, родным и иностранными языками.

В Казахстане уделяется очень большое внимание изучению языков народов, населяющих эту страну. Здесь казахский язык является государственным, а русский язык – язык межнационального общения. По государственной программе учебники нового поколения издаются в стране на шести языках: казахском, русском, уйгурском, узбекском, турецком и немецком. Иностранные языки изучаются во всех школах. Если учесть, что обучение осуществляется на государственном, казахском и русском (языке межнационального общения), в школах, колледжах и вузах, а в учебных планах всех учебных заведений предусмотрено изучение, кроме русского, еще, как минимум, одного иностранного языка, то можно говорить, что в Казахстане уже сформировалась двуязычная ситуация и имеется тенденция полиязычного образования.

«Сейчас в Казахстане в основном утвердилось двуязычие как важнейшее направление культуры межнационального общения. Человек, владеющий кроме родного языка языком другого народа, получает возможность общаться с большим количеством людей, приобщаться к материальному и духовному богатству, выработанному носителями языка другого народа, ближе и глубже знакомиться с его историей, культурой» [1, 33].

В своём Послании к народу в 2009 году «Новый Казахстан в новом мире» Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев отметил, что в целях обеспечения конкурентоспособности страны и ее граждан предложена поэтапная реализация культурного проекта «Триединство языков», согласно которому необходимо развитие трех языков: казахского как государственного языка, русского как языка межнационального общения и английского как языка успешной интеграции в глобальную экономику.

По мнению Президента Н.Назарбаева, «...Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное пространство... Поликультурность Казахстана – это прогрессивный фактор развития общества. Евразийские корни народов Казахстана позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности».

По поручению Главы государства, начиная с 2013 года, в школах Республики с 1 класса вводится изучение английского языка. Уже через 5 лет эти школьники начнут изучать уже дисциплины на английском языке. К тому времени необходимо подготовить квалифицированные кадры для осуществления такой работы. Поэтому уже предстоящий 2012-2013 учебный год должен начаться с конкретных и эффективных мер в вузах по подготовке полиязычных учительских кадров. Новая модель образования будет строиться на трех языках. Именно такую задачу перед казахстанцами ставит Глава Государства в ближайшей перспективе. В связи с данным решением, в КазНПУ им. Абая в 2013 году был открыт факультет «Полиязычного образования», согласно новой модели образования.

Полиязычие – «употребление нескольких языков в пределах определенной социальной общности (прежде всего государства); употребление индивидуумом (группой людей) нескольких языков, каждый из которых выбирается в соответствии с конкретной коммуникативной ситуацией» [2, 303].

Полиязычие – основа формирования поликультурной личности. Полиязычным можно назвать человека, говорящего, понимающего и умеющего в различных ситуациях общения пользоваться иностранными языками. Изучение иностранного языка еще не говорит о получении образования. О полиязычном образовании можно говорить в тех случаях, когда на изучаемом иностранном языке преподаются еще другие учебные дисциплины, например, литература изучаемого языка, страноведение и т.п.

Чтобы обеспечить достижение международно-стандартного уровня владения несколькими иностранными языками, мы сформулировали концепцию полиязычного образования. Она предполагает становление полиязычной личности при определенном отборе содержания, принципов обучения, разработке специальной технологии с использованием многоязычных разговорников, словарей и учебно-методической литературы, где указывались бы сходства и различия базового, промежуточного и нового языка обучения. В новой технологии обучения необходимо обеспечить идентичность содержания обучения второму и третьему языкам, начиная с универсальных языковых явлений переходить к специфическим для нового, изучаемого, языка. Полиязычная личность – это модель «человека, рассматриваемого с точки зрения его готовности производить речевые поступки, создавать и принимать произведения» (высказывания и тексты) на трех и более языках [3, 95].

Опираясь на теорию Ю.Н. Караулова [4], мы различаем некоторые уровни языковой личности. Приводимая ниже обобщенная готовностная модель полиязычной личности для порогового уровня обучения соотносится с уточненными нами фонетическим, лексическим и грамматическим минимумами, о которых речь пойдет ниже.

Готовностная модель. Вербально-семантический уровень полиязычной личности.

1. Готовность к произношению, восприятию и различению звуков, звуко сочетаний французского и русского языков:

- готовность различать границы слов, чувствовать и различать специфику ударения французского (на последнем слоге) и русского (подвижного);
- готовность различать интонационные конструкции усваиваемых языков.

2. Готовность к номинациям, используя знаковую систему трех языков (способность индивида к ассоциации с предметами и явлениями звуковых комплексов трех языков):

- готовность к рецепции лексики на французском и русском языках;
- готовность осуществлять выбор слов на трех языках;
- готовность употреблять лингвистическую терминологию на изучаемых языках.

Тезаурусный уровень полиязычной личности.

3. Готовность к рецепции грамматических структур французского и русского языков:

- готовность к устной речи на вьетнамском, французском и русском языках;
- владение нормами орфографии;

- готовность к письменной речи на трех языках;
- готовность понимать и воспроизводить в речи грамматические модели.

Мотивационный уровень полиязычной личности.

4. Качество чтения и пересказа:

- готовность производить и воспринимать тексты повседневного использования, т.е. владение «обыденным языком»;
- владение темпом спонтанной речи;
- готовность поддержать диалог, различать реплики, задавать вопросы;
- готовность пересказать прочитанный текст;
- готовность рассказать в объеме программы и высказать собственное суждение по теме.

Уровни сформированности полиязычной личности в определенной степени условны, так как могут иметь самые различные сочетания.

В качестве основополагающей цели обучения иностранным языкам становится формирование поликультурной многоязычной личности, обладающей информационными, коммуникативными и интеллектуальными потребностями, способностями и компетенциями, которые позволят ей успешно действовать в условиях межкультурного общения и профессионально-языковой деятельности в роли субъекта иноязычного познания, иноязычного общения и иноязычного творчества.

Таким образом, полиязычная компетенция представляет собой не просто владение несколькими иностранными языками. Полиязычная компетенция – это владение системой лингвистических знаний, умение выявлять сходное и различное в лингвистической организации различных языков, понимание механизмов функционирования языка и алгоритмов речевых действий, владение метакогнитивными стратегиями и развитой познавательной способностью. Полиязычная компетенция не является суммой знаний конкретных языков, но представляет собой единую сложную, часто асимметричную конфигурацию компетенций, на которую опирается пользователь. Она совершенствует понимание методов и процесса изучения иностранных языков и развивает способность общаться и действовать в новых ситуациях. Полиязычная компетенция делает возможной и успешной деятельность по самостоятельному овладению основами незнакомых ранее языков, поэтому компетенция полиязычия может рассматриваться не только как владение несколькими иностранными языками, но и как способность к изучению иностранных языков, владение «чувством языка», желание и умение самостоятельно изучать иностранные языки.

1 Абсатмаров Р.Б., Садыков Т.С. *Воспитание культуры межнационального общения студентов.* – Алматы, 1999.

2 Большая советская энциклопедия: *Языкознание*, 1998.

3 Кондубаева М.Р. *Научно-исторические основы формирования культуры речи двуязычного учителя-словесника: автореф. дис. ... д-ра пед. наук.* – Алматы, 1995. – 339 с.

4 Караулов Ю.Н. *Русский язык и языковая личность.* – М., 1987. – 261 с.

Түйін. Мақалада біз «көптілділік күзіреті және көпмәдениетті тұлға дегеніміз не?» деген сұрақтарды қарастырып, бұл ұғымдардың білімберу үрдісіндегі жағымды жақтарын антықтадық. Бұл сұрақтар әсіресе қазіргі кезде үлкен қызығушылық тудырады. Себебі, қоғам тарихы қоғамның гүлденуі экономикаға немесе техникаға, тіпті жалпы мәдениетке емес, сөз мәдениетіне байланысты екенін көрсетеді.

Авторлардың пікірінше, жоғары деңгейлі мәдениеті бар (оның ішінде сөз мәдениеті) жан-жақты маманды даярлау - бүгінгі таңда білімберудің басты мәселесі болып табылады.

Мақалада қазақстандық білімберудің стратегиялық басты мақсаты болып, бір жағынан ең мықты қазақстандық білімберу дәстүрін сақтау болса, екінші жағынан мектеп түлектерін халықаралық біліктілік сапасымен қамту және оларда мемлекеттік тілді, ана тілін және шет тілдерін игеру негізінде лингвистикалық сана-сезім қалыптастыру болып табылады деп баяндалады.

Жоғарыда айтылғандай, көптілділіктің күзіретті тек бірнеше шет тілдерін білу деп қана емес, сондай-ақ шет тілдерін игеруге қабілеттілік, «тіл сезімінің» болуы, өз бетінше шет тілдерін игеруге деген құлшынысы мен қабілеттілігінің болуы деп қарастырылады.

Кілт сөздер: көптілділік, көптілді күзірет, көпмәдениетті тұлға, мәдениеттің жоғары деңгейі, тіл саясаты, лингвистикалық сана-сезім, шет тілдер, мемлекеттік тіл, екітілдік, халықаралық қатынас

Summary. In article we considered questions: what is the polylingual competence and the polycultural personality, and also positive sides of these concepts of education process were defined. The matters represent considerable interest, especially now as the history of society shows that prosperity of society depends not only on economy and equipment and even not on the general culture, and on culture of the word. Authors consider that training of the versatile expert possessing the high level of culture (including culture of the word) – the main problem of education today. It is claimed that the most important

strategic problem of formation of Kazakhstan is, on the one hand, preservation of the best Kazakhstan educational traditions, with another, providing graduates of schools with the international qualification qualities, development of their linguistic consciousness, at the heart of which – mastering state, native and foreign languages.

As it was already noted, competence of a multilingualism can be considered not only as knowledge of several foreign languages, but also as ability to learning of foreign languages, possession of "feeling of language", desire and ability independently to learn foreign languages.

Keywords: multilingualism, polylingual competence, polycultural personality, high level of culture, language policy, linguistic consciousness, foreign languages, state language, bilingualism, international communication

БІЗДІҢ АВТОРЛАР // НАШИ АВТОРЫ // OUR AUTHORS

Абаев В.Е. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Практикалық тілдер кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, Алматы қаласы

Әшіров Ж. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Қазақ тілі теориясы және әдістемесі кафедрасының магистрі, аға оқытушысы, Алматы қаласы

Ботабаева Ж. Шымкент университетінің доцент м.а., филология ғылымдарының кандидаты, Шымкент қаласы

Дүйсембаева А.А. Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің 6M020300 – «Тарих» мамандығының 2-курс магистранты, Алматы қаласы

Тілеуберді Қизат Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Филология институтының 2-курс магистранты, Алматы қаласы

Есиров А.Б. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының PhD докторанты, Астана қаласы

Түзелбаев Н. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 2-курс магистранты, Алматы қаласы

Тюлепбердинова Г.А., Алимбаева Б.К., Адилжанова С.А., Черикбаева Л.Ш., Телгожаева Ф.С. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің оқытушылары, Алматы қаласы

Тюлепбердинова Г.А., Алимбаева Б.К., Телгожаева Ф.С., Сагимбаева Л.А., Адилжанова С.А., Черикбаева Л.Ш. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің оқытушылары, Алматы қаласы

Жетимекова Г.Ж. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің магистр аға оқытушысы, Алматы қаласы

Қасенов Е.С. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақ тілі теориясы және әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, филология ғылымдарының кандидаты, Алматы қаласы

Коккозова Г. Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің 6M020300 – «Тарих» мамандығының 2-курс магистранты, Алматы қаласы

Саметова Ж.Ш. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Қазақ тілі теориясы және әдістемесі кафедрасының магистрі, аға оқытушысы, Алматы қаласы

Сулейменова А.Ж. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Өнер, мәдениет және спорт институтының 2-курс магистранты, Алматы қаласы

Serikbay Nazerk. 3rd year student of the Faculty of History Abay KazNPU, a special group, city of Almaty

Ulzhalgas P. 3rd year student of the Faculty of History Abay KazNPU, a special group, city of Almaty

Kamekova T. 3rd year student of the Faculty of History Abay KazNPU, a special group, city of Almaty

Себеш А.К. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 1-курс студенті, Алматы қаласы

**Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы «Жас ғалымдар»
сериясының ғылыми мақалаларды қабылдау ЕРЕЖЕСІ**

Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы «Жас ғалымдар» сериясындағы мақалалар қоғамдық және жаратылыстану, педагогика мен әдістеме ғылымы бағыттарындағы ғылыми зерттеулердегі жаңалықтар мен өзекті мәселелерді қамтиды. Хабаршы «Жас ғалымдар» сериясына 40 жасқа дейінгі жас зерттеушілер мен ғылымға бейімі бар студенттердің ғылыми мақалаларын жариялайды.

Мақала көлемі кестелерді, суреттерді, пайдаланылған әдебиеттер тізімін және негізгі мәтін алдында жазылатын түйінді қосқанда 15 беттен аспауы керек. Мәтін Microsoft Word редакторында Times New Roman 14 пт әрпімен, аралық 1 интервалмен, үстіңгі және астыңғы жақтарынан – 2 см; сол жағынан – 3 см және оң жағынан – 1,5 см қалдырылып теріледі. Бірінші беттің ортасына қалыпты әріптермен автордың аты-жөні, оның астына мақаланың аты, төменіректе жай жақшаның ішінде жұмыс орындалған ұйымның аты мен қаласы жазылады.

Суреттер саны 5-тен аспауы керек (биология, физика-математика, химия салалары бойынша 10-нан аспауы керек) және иллюстрациялар (графиктер, схемалар, диаграммалар) компьютерде салынуы керек.

Барлық формулалар мен символдар (математикалық, физикалық, химиялық) Microsoft Equation және Microsoft Word редакторында теріліп, нөмірленіп, сілтемелер жасалады.

Әдебиеттерге жасалған сілтемелер тік жақшамен [1, 15 б.] көрсетіледі. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі төмендегіше жазылады:

Қалиев Ғ. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. -Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. - 440 б.

Хасанов Ғ.Қ. Қазақ тілінің лексикалық синтагматикасы: Ғылыми монография. –Алматы: Үшқиян, 2009. -488 б.

Қоянбекова С.Б. Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасының негіздері. Фил. ғыл. док... дис.: 10.02.02. Қолжазба. - Алматы: Абай ат-ғы ҚазҰПУ, 2008. - 346 б.

Шойбекова Ғ.Б. Ұлттық танымның сөз тудырудағы рөлі // Академик Ә.Т. Қайдар және тіл білімінің мәселелері. - Алматы, 2004. - 204-207 бб.

Мақала төмендегі құжаттармен қоса екі данада және CD дискімен қабылданады:

1. Түйін (1/3 кем емес) екі тілде (қазақша-ағылшынша немесе орысша-ағылшынша);
2. Жеке парақта автор жөнінде толық мәлімет көрсетіледі (аты-жөні, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, жұмыс орыны, мекен-жайы, телефоны, факсы, e-mail-ы).
3. Студенттер мақаласын жіберген жағдайда (студенттің аты-жөні, оқу орыны мен факультеті, мамандығы, ғылыми жетекшісінің сараптама пікірі, мекен-жайы, телефоны, факсы, e-mail-ы; ғылыми жетекшісінің аты-жөні мен ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, жұмыс орыны, мекен-жайы, телефоны, факсы, e-mail-ы).

• Редакцияға түскен ғылыми мақалалар рецензияланбайды. Қолжазба қайтарылмайды. Көшіріп басқан жағдайда «Хабаршыға» сілтеме жасау міндетті.

- Жарияланған материалдардың нақтылығына авторлар жауап береді.
- Ғылыми пікірлер мен толғамдар редакция көзқарасымен сәйкес келе бермейді.
- Хабаршы «Жас ғалымдар» сериясына 40 жасқа дейінгі жас зерттеушілер мен ғылымға бейімі бар студенттердің жұмыстары қабылданады.

Правила приема научных статей в журнал «Вестник КазНПУ имени Абая» серия «Молодые ученые»

Статьи их серии «Молодые ученые» журнала «Вестник КазНПУ имени Абая» охватывает актуальные вопросы научных исследований в области общественных и естественных наук, а также в области методики преподавания. В серии Вестника «Молодые ученые» публикуются работы молодых исследователей в возрасте до 40 лет и студентов, склонных к исследовательской работе.

Статья представляется в двойном экземпляре. Размер статьи не должен превышать 15 страниц (от 6-ти страниц), включая таблицы, рисунки, аннотацию в начале статьи перед основным текстом (аннотация до 1/3 стр. через 1 интервал, 12 пт), список литературы, напечатанных в редакторе Word, шрифтом Times New Roman 14 пт, с пробелом между строк 1 интервал, поля - верхнее и нижнее – 2 см, левое – 2 см, правое – 2 см. Количество рисунков не более пяти (для серий биологическая, физико-математическая, химическая - не более 10). К статье прилагается:

- к статье необходимо приложить аннотацию (не менее 1/3 стр.) на двух языках (на казахском и английском или на русском и английском)

- на отдельной странице и сведения об авторах (Ф.И.О., ученая степень, ученое звание, адрес, место работы, телефон, факс, e-mail). Далее посередине страницы прописными буквами (курсивом) инициалы и фамилии авторов, ниже также посередине заглавными буквами - название статьи; затем посередине строчными буквами; в круглых скобках - название организации (ий), в котором выполнена работа, и город. Прилагается электронный вариант на CD-диске.

- в случае подачи статьи к публикации студентами необходимо указать: ФИО студента, название вуза, факультет, специальность, аналитический отзыв научного руководителя, адрес, телефон, факс, e-mail; ФИО и ученую степень, ученое звание, место работы, адрес, телефон, факс, e-mail научного руководителя.

- иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере или в виде четких чертежей, выполненных тушью на белом листе формата А4

- математические формулы в тексте должны быть набраны как объект Microsoft Equation.

Химические формулы и символы должны быть набраны при помощи инструментов Microsoft Word. Следует нумеровать лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

- ссылки на литературные источники даются цифрами в прямых скобках по мере упоминания [1,15 с.]. Список литературы оформляется следующим образом:

Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Просвещение, 1963. - 255 с.

Аверьянов А.Н. Динамика противоречий // Вопросы философии. 1976. №5.

Гумбольдт В. Фон. Язык и философия культуры. - М.: Прогресс, 1985 451 с.

В случае переработки статьи по просьбе редакционной коллегии журнала датой поступления считается дата получения редакцией окончательного варианта. Если статья отклонена, редакция сохраняет за собой право не вести дискуссию по мотивам отклонения.

- Научные статьи, поступившие в редакцию, не рецензируются. Рукописи не возвращаются. При копировании материалов обязательная ссылка на журнал «Вестник».

- За достоверность материалов ответственность несут авторы.

- Научные отзывы и рецензии могут не соответствовать мнению редакции.

- К публикации в серии Вестника «Молодые ученые» принимаются работы молодых исследователей в возрасте до 40 лет и студентов, склонных к исследовательской работе.